

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Liina Pärismaa

CHRISTOPH BLUME KEELEKASUTUSE ERIPÄRAST

Magistritöö

Juhendaja dotsent Külli Habicht

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. 17. sajandi eesti kirjakeel.....	7
1.1. 17. sajandi eesti kirjakeele üldiseloomustus.....	7
1.2. Heinrich Stahli elu, teosed ning teoste iseloomulikud keelejooned	10
1.3. Christoph Blume elu, teosed ning teoste iseloomulikud keelejooned.....	12
2. Uurimismeetod ja töö käik.....	17
2.1. Kasutuspõhine lähenemine.....	17
2.2. Töö käik.....	20
3. „Kleines Corpus Doctrinae“ keelejoonte analüüs.....	24
3.1. Ortograafilised jooned	24
3.2. Leksikaalsed jooned	28
3.2.1. Omasõnad.....	28
3.2.2. Laensõnad	30
3.2.3. Tuletised.....	32
3.2.4. Liitsõnad.....	34
3.2.5. Verbiühendid.....	37
3.2.6. Kollokatsioonid.....	38
3.3. Morfoloogilised jooned	41
3.3.1. Analüütilisus-süntetilisus	41
3.3.2. Astmevaheldus	43
3.3.3. Konsonanttüvelised verbivormid	45

3.3.4.	Möönev kõneviis.....	46
3.3.5.	Eitus	47
3.3.6.	Allatiivivorm <i>põrgule</i> 'põrgusse'	53
3.3.7.	Käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm <i>tu</i> 'too'	54
3.3.8.	<i>ma</i> -infinitiivi vorm <i>näitamas</i>	54
3.3.9.	Lihtmineviku ainsuse esimese pöörde vorm <i>vaatasin</i>	55
3.4.	Morfosüntaktilised jooned.....	57
3.4.1.	Artiklikasutus	57
3.4.2.	Tulevik	61
3.4.3.	Kaassõnad	63
3.4.4.	Küsilause.....	65
3.5.	Töösse valitud joonte sobivus teiste 17.–18. sajandi autorite keelekasutuse iseloostamiseks.....	76
	Kokkuvõte.....	80
	Kirjandus.....	86
	Of the specificity of the linguistic performance of Christoph Blume.....	91

Sissejuhatus

Magistritöö eesmärk on iseloomustada 17. sajandi keskpaiga autorile Christoph Blumele omast keelekasutust. Iseloomulike keelejoonte valikul on aluseks olnud Blume 1662. aastal ilmunud vaimulik teos „Kleines Corpus Doctrinae“, milles Blume kui uuendusliku autori keelekasutuse eripära juba selgelt avaldub. Siinses magistritöös iseloomustatakse Blume keelekasutust mõnede eriomaste ortograafiliste, leksikaalsete, morfoloogiliste ja morfosüntaktiliste joonte alusel. Samuti on eesmärgiks vaadata, mil määral võtab Blume eeskuju 17. sajandi põhjaeesti kirjakeele traditsioonist. Töö laiem eesmärk on välja töötada meetodika, mille alusel oleks võimalik tuvastada ja uurida 17. sajandi kirjakeeles iseloomulike keelejoonte varieerumist.

Christoph Blume on 17. sajandi keskpaiga üks uuendusmeelsemaid autoreid, kelle teostest on leitud tolle aja kirjakeele traditsioonist erinevaid jooni, nt lihtsustas ta sõnade kirjalikult ja muutis seda häälduspärasemaks (Lill 1988: 9). Blume roll eesti kirjakeele arendamisel oli aga kuni 1980. aastateni välja toomata. Tema teosed arvati olevat kadunud või olid olemasolevad eksemplarid puudulikud. (Lill 1988: 7) Blume keelekasutust ei ole ka jõutud nii põhjalikult uurida, kui nt tolle aja autoriteetse kirjamehe Heinrich Stahli keelt, kelle tekstide leksika ja vormide kohta valmis 2015. aastal sõnastik (Habicht jt 2015). On ilmunud mõned käsitlevad Blume keele kohta (nt Lill 1988, Saareste 1956), tema keeletarvitust käsitlevad üliõpilaste lõputööd (nt Park 2012, 2014, Pärismaa 2013, Lepsalu 2012). Samas on veel mitmeid valdkondi, mis on uurimata või vajaksid põhjalikumat ülevaadet, nt eripärane sõnavara, tulevikuvormide kasutus, eituse ja küsilause vormistamine.

Uurimise lähteks valiti teos „Kleines Corpus Doctrinae“, kuna sooviti analüüsida, kuidas on tema keeletarvitus muutunud üheteistkümnenda aasta jooksul, mis lahutab seda teksti Blume 1651. aasta proovijutlusest „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.“ (VerhGEG 1899). Minu bakalaureusetöös (Pärismaa 2013), kus vaatlesin Blume 1651. aasta proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.“ (VerhGEG 1899) leksikaalseid, morfoloogilisi ning morfosüntaktilisi jooni, ilmnes, et

proovijutluse autoril oli kõige rohkem sarnasusi Heinrich Stahli keelekasutusega. Näiteks esines nii Blumel kui ka Stahlil verb *verdenip* 'verteenib' ja kaassõnafraas *higi sisse* (Pärismaa 2013: 48). Suur sarnasus Stahliga võis tuleneda Blume vähesest keeleoskusest. Ta oli varem Eestis viibinud vaid mõne aasta. Ka oli Stahli keeletarvitus 17. sajandi esimesel poolel üldine norm, mida teised autorid eeskujuks võtsid. (Pärismaa 2013: 49; Aarma 2007: 29)

Magistritöö koosneb kolmest osast. Esimeses peatükis iseloomustatakse 17. sajandi eesti kirjakeelt, et pakkuda lugejale taust tollase ühiskondliku olukorra ning kirjakeele arengu kohta. Samuti tutvustatakse lühidalt Heinrich Stahli ja Christoph Blume elulugu ning teoseid ja tuuakse välja nende töödele omased keelejooned. Stahli käsitletakse Blume kõrval, et iseloomustada, millistest keelelistest seisukohtadest lähtus oma teoste kirjutamisel 17. sajandi esimese poole autoriteetsem kirjamees ning millistest tema järelkäija. 17. sajandi kirjakeele iseloomustamisel on põhiliste allikatena kasutatud Anne Lille 1988. aasta artiklit „Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel“, Arnold Kase käsitlust „Eesti kirjakeele ajaloost I“ ning Heli Laanekase 2004. aasta väitekirja „Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil“. Blume ja Stahli elu, loomingut ja keelekasutust käsitlevas jaotises on lisaks Lille ja Kase eespool nimetatud tekstidele ka Liivi Aarma raamat „Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885“, Vello Helgi 1978. aasta artikkel „Lisaandmeid Christoph Blume (1625–1669) tõlgete kohta“ ning Huno Rätsepa 1987. aasta artikkel „Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis“.

Magistritöö teises osas tutvustatakse tööle teoreetiliseks raamiks olevat kasutuspõhist lähenemist ja keelekasutuse variatiivsuse uurimist. Kasutuspõhise lähenemise puhul lähtutakse arusaamast, et kasutusjuhud mõjutavad keele kognitiivset esitust. Keel ei ole staatiline, selles on nii regulaarsust kui ka varieeruvust. (Bybee 2010: 1, 14) Tuuakse ka välja töö etapid. Peamisteks allikateks on selles osas Joan Bybee 2010. aasta teos „Language, Usage and Cognition“, Michael Barlow' ja Suzanne Kemmeri toimetatud 2000. aasta raamat „Usage Based Models of Language“ ning Joan Bybee ja Clay Beckneri artikkel „Usage-based Theory“ 2010. aasta käsiraamatus „The Oxford Handbook of Linguistic Analysis“.

Magistritöö kolmandas osas analüüsitakse Blume teosest „Kleines Corpus Doctrinae“ valitud iseloomulikke ortograafilisi, leksikaalseid, morfoloogilisi ning morfosüntaktilisi jooni. Uuritud jooned esindavad eeldatavasti markantselt Blumele omast keelekasutust. Ortograafilistest joontest vaadeldakse põhiliselt kirjaipildi lihtsustamisega seotud valikuid. Leksikaalsetest joontest on uurimiseks valitud Blume keelekasutusele eriomased omasõnad, laensõnad, tuletised, liitsõnad, verbiühendid ja kollokatsioonid. Morfoloogilistest joontest analüüsitakse analüütilisust-sünteesilisust väljendavaid keelendeid, astmevahelduse ja ühe- või kahetüvelisusega seotud nähtusi, möönva kõneviisi vorme, eitust, samuti mõningaid üksiknähtusi. Morfosüntaktiliste joontena on vaatluse all Blume artiklikasutus, tulevikumoodustus, kaassõnad ning küsilauseid. Joonte esinemust on uuritud Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest (VAKK), kust pärinevad ka näitelauseid. Jaotiste lõpus on kokkuvõtted, et välja tuua olulisemaid tulemusi. Kolmanda osa lõpus arutletakse selle üle, kas keelelised markerid, mille alusel Blume keelekasutust uuritakse, võiksid sobida ka teiste 17. sajandi (või ka 18. sajandi) autorite keeletarvituse uurimiseks.

1. 17. sajandi eesti kirjakeel

Selles peatükis iseloomustan 17. sajandi eesti kirjakeelt ning tutvustan Heinrich Stahli ja Christoph Blume elu, teoseid ja keelekasutust. Stahli kui autoriteedi keelelisi seisukohti võtsid mitmed tolle aja autorid oma grammatika koostamisel aluseks (Habicht 2001: 18). Blume lihtsustas kirjaipilti ja viis selle hääldusega rohkem vastavusse (Lill 1988: 9). Stahli on siin osas käsitlenud Blumega kõrvuti, et näidata, milliseid keelelisi seisukohti võttis oma teoste kirjutamisel aluseks Stahl kui tolle aja autoriteet ning Blume kui 17. sajandi uuendusmeelsemaid autoreid.

17. sajandi keelekasutusest on varem uuritud nt eitust (vt Penjam 2010, Kilgi 2012), küsilauseid (vt Kallavus 2012), tuleviku väljendamist (vt Kilgi 2010), verbivormistikku (vt Prillop 2001), *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioone (vt Penjam 2009), substantiivi- ja adjektiivivuletisi (vt Park 2012, 2014), definiitsust (vt Esinurm 2012), tõlkeküsimusi (vt Ross 2000). Stahli keelekasutust käsitles põhjalikumalt oma väitekirjas Külli Habicht (2001). Blume tekstide keelt on vaadelnud Anne Lill (1988).

1.1. 17. sajandi eesti kirjakeele üldiseloomustus

Eesti kirjakeel sai alguse 16. sajandil, mil levis trükikunst ja katoliikluse asemel hakkas domineerima luterlus (Laanekask 2004: 15; Hennoste 1997: 51). Luteri usk rõhutas rahvakeelse jumalasõna tähtsust, seega vähenes ühiskonnas ladina keele roll ning hakkasid tekkima eestikeelsed kirjalikud tekstid (Laanekask 2004: 15; Hennoste 1997: 51). Tänapäevani on neist säilinud vähesed, nt osaliselt Wanratti-Koelli katekismus, ametivanne (Juramentu der Vndudeschen), tunnistus Sigismundus Awerbachi (Ross 2000: 781; Ehasalu jt 1997: 30, 32, 43).

16. sajandil tekkisid ka kaks rahvakeeltel põhinevat kirjakeelt (tallinna ja tartu keel). Tallinna keel rajanes Põhja-Eesti keskmurdel ning tartu keel Tartu murdel. (Kask 1970: 7) Kahe kirjakeele tekkimise põhjuseid on mitu. Ühe põhjusena tuuakse välja maa poliitilis-halduslik ning usuline killustatus. Enne orduriigi lagunemist kuulus Tartu piiskopkonna

keskusena piiskopi valitsemisalasse ning Tallinn oli iseseisev hansalinn. (Raag 2008: 31–32) Liivi sõja järel jäi Põhja-Eesti Rootsile ja Lõuna-Eesti Poolale. Esimene neist oli luterlik ja teine katoliiklik maa. (Laanekask 2004: 15) Seega eristusid kaks piirkonda ka usuliselt (Raag 2008: 32). Samuti leitakse, et põhja- ja lõunaestlaste vahelist suhtlust raskendasid keeleerinevused (Liivaku 1995: 27).

17. sajandil võtsid tallinna ja tartu keel selgema kuju. Kirjakeelt hakati ka teadlikult normeerima. Anti välja esimesed grammatikad ning trükitud kirikukäsiraamatud, mõnel määral ühtlustus keeletarvitus. (Laanekask 2004: 20) Iseloomult oli kirjakeel tõlkeline ning koosnes enamjaolt vaimulikest tekstidest (Lill 1988: 7). Tõlgiti nt katekismuste ja piibli osi, kirikulaule (Ross: 2000: 781). Kirjakeelt kasutasid aktiivselt vaid saksa pastorid ning teised olid kuulaja-vastuvõtja rollis. Ilmalikku registrit välja ei kujunenud, olid ainult üksikud tekstid, nt juhuluule, sõjaväemäärustikud. (Hennoste 1997: 51)

17. sajandi algusest (1600–1606) pärineb Georg Mülleri jutluste käsikiri, mis koosneb 39 jutlusest. Erinevalt teistest selle aja tekstidest on tema jutlused algupärased ning sisaldavad Mülleri tähelepanekuid toleaege elu kohta. (Kask 1970: 34) Lisaks autori keele ja arusaamade väljendamisele annavad need jutlused teavet nii varasema kui ka 17. sajandi kirjakeele traditsiooni kohta (Ross 2009: 555).

Üks 17. sajandi viljakamaid ning mõjukamaid kirjamehi on Heinrich Stahl (Lill 1988: 90). Tema tähtsamaks tööks peetakse kiriklikku käsi- ja koduraamatut „Hand- und Hauszbuch“ (Kask 1970: 38). Nii seda teost kui ka jutlustekogu „Leyen Spiegel“ on nimetatud vaimuliku kirjanduse nurgakiviks (Lotman 2014: 9). 17. sajandist pärinevad ka Christoph Blume teosed: „Kleines Corpus Doctrinae“ (1662), „Geistliche Wochen-Arbeit“ (1666), „Geistliche Fäst-Tahgs Freude“ (1667) ja „Geistliche Seelen-Ergötzung“ (1667). Blume lihtsustas eesti keele ortograafiat ja viis selle hääldusega paremasse kooskõlla. (Lill 1988: 7, 9)

17. sajandil oli eesti keeles palju sõnu talupojau ja looduse kohta, kuid puudusid väljendusvahendid, millega tähistada uusi kultuurinähtusi ja -mõisteid (nt *paber*, *teenima*) (Kask 1970: 9). Eriti raske oli leida sõnu, millega edasi anda spetsiifilisi, kaugaid või võõraid reaale (Lill 1988: 8). Kui sobiv sõnavara puudus, kasutati harilikult saksa sõnu

(Kask 1970: 9). Suur osa vana kirjakeele perioodi alamsaksa laenudest on eesti keeles olemas ka tänapäeval, nt *ingel, hunt, vorst* (Kikas 2002: 15; Viikberg 2014: 751).

17. sajandi jooksul toimusid mitmed keelemuutused, mida põhjustasid nihked rahvakeeles. Silmapaistvaimad neist leidsid aset 1680. aastatel. Muutustest olulisemad on

- tugevate klusiilide nõrgenemine sõna keskel ja lõpus, nt Mülleril *Poick* 'poeg', aga Forseliusel *poeg*;
- *v* kadumine labiaalvokaali kõrvalt, nt Mülleril *palwut* 'palud', kuid Forseliusel *palluma* 'paluma';
- diftongi järelkomponendi *i* madaldumine *e*-ks, nt Stahlil *taiwa*, ent Forseliusel *taiwa/taewa*;
- komitatiivi kujunemine, nt Mülleril *suh kaas* 'suuga', kuid Forseliusel *sannaga* 'sõnaga';
- *m*-tunnuselise komparatiivi kujunemine, nt Stahlil *ennamb* 'enam', aga Gösekenil *ennam*;
- imperatiivi teise ja kolmanda pöörde vormi lühenemine, nt Mülleril *moistket* 'mõistke', kuid Forseliusel *ristke* 'ristige'. (Kask 1970: 55–57)

Sajandi kahel viimasel kümnendil selgusid tallinna ja tartu keele jõujooned ning kujunes keeleideaal. Kuigi piibli osadest esimesena ilmus trükis lõunaestikeelne Wastne Testament, läks edasine tähelepanu põhjaestikeelsele piiblitõlkele. (Ross: 2009: 556) Liivimaa kindralsuperintendendi Johann Fischeri eestvedamisel korraldati kahel järjestikusel aastal piiblikonverents (Liepas, Pelistveres), kus arutati Stahli-pärasest eesti keeles piiblitõlke versiooni üle. Samuti arendati seal kirikukeele sõnavara ning vormiti grammatikat. Olulisemad 17. sajandi lõpu keelereformijad olid Johann Hornung, Bengt Gottfried Forselius ning Adrian Virginus. (Ross: 2009: 556; Ross 2007: 546)

1.2. Heinrich Stahli elu, teosed ning teoste iseloomulikud keelejooned

Heinrich Stahl on pärit Tallinnast, sealse suurgildi oldermanni perest (Aarma 2007: 255). Ta sündis umbes 1600. aastal (Kask 1970: 38). Stahl õppis esmalt Tallinna toom- ja linnakoolis ning seejärel Rostocki ülikoolis. Saksamaal Wittenbergis omandas ta magistrikraadi filosoofias. (Aarma 2007: 256) Kuigi Stahl pärines auväärsest perest, ei olnud tol ajal tavaline, et kaupmehe poeg jätkas õpinguid ülikoolis (Lotman 2014: 42, 48).

Hiljem immatrikuleeriti Stahl Greifswaldi ülikooli, kuid sealsed õpingud jäid tal pooleli, sest stipendiumi andja suunas ta tööle. 1623. aastast asus ta tööle Peetri ja Järva-Madise pastorina. Hiljem oli Stahl ametis Järvamaa praosti ning Kadrina kirikuõpetajana. (Rätsep 1987: 710) 1638. aastal määrati ta Tallinna toomkiriku saksa koguduse pastoriks ning kolm aastat hiljem Alutaguse ja Ingeri superintendendiks. Stahl suri 1657. aastal. (Aarma 2007: 256; Kask 1970: 38)

Stahli tähtsaim teos, kiriklik käsi- ja koduraamat „Hand- und Hauszbuch“, ilmus neljas osas aastatel 1632–1638 (Kask 1970: 38). See töö koosneb katekismusest, kirikulauludest, evangeeliumi- ning epistlikatketest, kiriklikest talitustest ja palvetest. „Hand- und Hauszbuchi“ maht on umbes tuhat lehekülge. (Kask 1970: 38; Rätsep 1987: 711)

1637. aastast pärineb tema eesti keele õpik „Anführung zu der Esthnischen Sprach“, mille grammatikaosa on esimene eesti keeleõpetus (Kask 1970: 38–39). Erinevalt teistest selle aja rahvakeele õpikutest, mis olid ladinakeelsed, on see teos saksakeelne (Rätsep 1987: 712). „Anführung zu der Esthnischen Sprach“ on mahult väiksem kui Stahli teised säilinud tööd. Tekst paikneb 150 leheküljel ning suurema osa sellest moodustab saksa-eesti sõnastik (100 lk) ning grammatika (34 lk) (Rätsep 1987: 711).

Aastatel 1641 ning 1649 ilmus Stahli jutluseraamat „Leyen Spiegel“, mis jäi lõpetamata. Pikkuselt jääb see töö „Hand- und Hauszbuchile“ alla, koosnedes umbes 800 leheküljest. (Kask 1970: 38; Rätsep 1987: 711) Selle teksti esimene köide sisaldab „Talve-osa“ ning teine „Suve-osa“ (EKA I 1965: 127). Piret Lotman märgib, et nii „Leyen Spiegel“ kui ka „Hand- und Hauszbuch“ on eesti vaimuliku kirjanduse nurgakivid (Lotman 2014: 9).

On teada, et Stahl kirjutab oma esimese raamatu „Kurtze und einfältige Fragen, die Grundstücke des Christenthums betreffend“ 1630. aastal, kuid see ei ole tänaseni säilinud (EKA I 1965: 127).

Stahl tõlkis oma teoseid saksa keelest eesti keelde. Tema tekstides on palju saksapärasusi, nt kaassõnade kasutamine käändevormide asemel, saksapärase sõnajärg, kus verb on paigutatud fraasi või lause lõppu. (Habicht 2001: 24, 34) Samas on Stahli töödes ka palju arhailist sõnavara ja vormistikku, nt *meelelis* 'meeleldi', *isepäinis* 'eriti', *peetma* 'peitma', *haabjas* 'paat' (Habicht 2001: 35, 37; Habicht jt 2015: 16).

Ortograafias on Stahli ülemsaksa kirjaviisile omaseid jooni, nt vokaalipikendusmärk *h*, nt *pohle*. *ä*-tähe märkimiseks kasutab ta *e*-d ning *õ* asemel *ö*- või *o*-tähte, nt *welja* 'välja', *wotta* 'võtta'. Stahli tekstides esinevad ka võõrtähed *x*, *c*, *z*, *f*, nt *keick* 'kõik', *efferdanut* 'ähvardanud'. Lisaks on tema keelekasutuses *i*-järelkomponendiga diftongid (nt *Laiwa* 'laeva'), *v* labiaalvokaali kõrval (nt *Nouwo* 'nõu') ja osaline astmevaheldus (nt *jallat* 'jalad'). Tugevaid klusiile märgib Stahl sõna lõpus (nt *aigk* 'aeg') ja osaliselt sõna keskel (nt *Tegko* 'tegu'). (Kask 1970: 41–42)

Grammatilistest käänetest esineb tal nt partitiiv (nt *wenda* 'venda'), sisekohakäänetest nt illatiiv (*palgkese* 'palgesse'), väliskohakäänetest nt allatiiv (nt *Kirckulle* 'kirikusse'). Stahli tekstides on ka üksikuid translatiivi (nt *wabbax* 'vabaks'), abessiivi (nt *sühdta* 'süüta') ning terminatiivi vorme (nt *otzani* 'otsani'). Komitatiivi väljendab ta enamasti kaassõna *kahs* abil, nt *Rihdede kahs* 'riietega'. Mitmuse genitiiv on Stahli *de*-tunnuseline, nt *jallade* 'jalgade', *sickade* 'sigade'. Teiste käänete puhul kasutab ta *i*-mitmust või vastava käände ainsust, nt *lapsille* 'lastele', *neist magkusast Leibast* 'neist magusatest leibadest'. Arvatakse, et *de*-mitmus ei olnud 17. sajandi keskpaigas täielikult välja kujunenud. (Kask 1970: 43) Seda kinnitab ka L. Lepsalu magistratöö (2014), millest selgus, et tema uuritud 17. sajandi tekstides väljendati mitmust 79,5%-l juhtudest mitmusliku artikli ja ainsusliku noomeniga. *de*-mitmust esines neis tekstides vaid 1%-l juhtudest. 1715. aasta Uues Testamendis oli *de*-mitmuse osakaal aga juba 73,1%. (Lepsalu 2014: 61)

Lihtminevik on Stahli tekstides *i*- või *si*-tunnuseline, nt *küsitellit* 'küsitlesid', *könnelin* 'kõnelesin', *negkis* 'nägi' (Kask 1970: 43). Tulevikku märgib ta enamasti *saama*-verbi abil,

nt *Minna sahn armastama* 'mina saan armastama', *rickus sahp kurjast pruhckitut* 'rikkust pruugitakse kurjasti'. Stahlil esineb ka *pidama-futuuum*, nt *eth sünd needt Wohlat mitte peawat errahupma* 'et sind vool ära ei uputa'. (Kask 1970: 40, 44; Habicht 2001: 33)

Eituse väljendamiseks kasutab Stahl erinevaid eitussõnu, nt *mitte, ep* (nt *sest münnul ep olle keddakit teha* 'sest minul ei ole midagi teada'). Keeldu märgib ta eitussõnaga *ära*, mis tihti esineb koos partikliga *mitte*, nt *Teije südda erra heititako hend mitte* 'Teie süda ärgu heitugu'. Partikkel *eps* annab Stahlil eitust edasi üldküsilausetes, nt *Eps teije se kescko ollete kuhlnut?* 'Kas teie ei ole seda käsku kuulnud?'. Vähesel määral esineb tema teostes pöörduvat eitussõna, nt *mina en tunnen sedda Jnnimesse* 'mina ei tunne seda inimest'. (Penjam 2010 144–147, 151) Stahl väljendab eitust ka sisult eitava pronoomeni ning jaatava kõne vormiga, nt *kenne suh sees üchtekit kawwalus on löidut* 'kelle suust ühtegi kavalust ei leita' (Habicht 2001: 34–35).

Stahli tekstidest on leitud eri murdealade jooni. Idamurrakutele iseloomulikest joontest esineb näiteks *nud*-kesksõna vorm *tehnut* 'teinud' ja substantiiv *sahlis* 'saak'. Lääneala murrakutele osutab näiteks adverb *hohme* 'homme' ja Lõuna-Eesti murrakutele näiteks verb *nackama* 'hakkama'. (Kask 1970: 46)

1.3. Christoph Blume elu, teosed ning teoste iseloomulikud keelejooned

Christoph Blume pärineb Leipzigit, kus ta sündis 1625. aastal (Helk 1978: 198). Alguses õppis ta oma kodulinna Tooma-koolis, seejärel Berliini gümnaasiumis. 1645. aastal jätkas ta oma õpinguid Tallinna gümnaasiumis. 1648. aastal immatrikuleeriti Blume Wittenbergi ülikooli ning aasta hiljem Leipzigi ülikooli. (Aarma 2007: 29; Helk 1978: 198) 1651. aastal esitas ta Tallinna kuninglikule konsistoriumile oma eestikeelse proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1“ ning ordineeriti Hageri pastoriks 1652. aastal (Helk 1987: 198; VerhGEG 1899: 17; Aarma 2007: 30). Blume suri Hageris 1669. aastal ning on maetud Tallinna Niguliste kirikusse (Helk 1978: 198).

Tema tõlketeos „Kleines Corpus Doctrinae“ ilmus 1662. aastal (Helk 1978: 199). Selles on neli osa. Esimene kannab pealkirja „Risti Oppedusse peh-tükkit“ ’kristliku õpetuse peatükid’ ning koosneb kolmekümnest väiksemast osast. Peamiselt sisaldab esimene osa küsimusi-vastuseid ristiusu põhialuste kohta ehk nn katekismuseküsimusi, nt *mitu jumalat on?, mida käsib teine käsk?*. (Blume 1662: 2–101, 244–246)

„Kleines Corpus Doctrinae“ teise osa pealkiri on „Kolm suhret Küssimisset“ ’kolm suurt küsimust’. See osa sisaldab kolme küsimust, millest igaühele järgneb pikem vastus, nt *Misjaoks tulevad varasemad peatükid?*. Lisaks küsimustele vastamisele Blume ka hoiatab ning suunab inimesi piiblightsitaatide abil. (Blume 1662: 102–110)

„Kleines Corpus Doctrinae“ kolmas osa on samuti üles ehitatud küsimustele-vastustele. See kannab pealkirja „Falschide Oppijade Heximisset“ ’väärõpetajate eksimused’. Selles osas räägib Blume, mille vastu erinevate usuvoolude või teoloogiliste doktriinide järgijad (nt juudid, antinoomrid) eksivad. (Blume 1662: 111–121)

„Kleines Corpus Doctrinae“ neljas osa „Waimolik Risti-Lecht“ ’vaimulik ristileht’ koosneb piiblightsitaatidel põhinevatest palvetest, tänuavaldustest, ütlustest, pajatustest. Enamik neist on mõeldud erinevate pühade (nt jõulude, lihavõtete) jaoks, kuid osa lõpus on ka üldisi palveid ja tänuavaldusi Jumalale. (Blume 1662: 122–243)

Blume järgmine teos „Geistliche Wochen-Arbeit“ ilmus 1666. aastal (Lill 1988: 7). Selle ja kaks hilisemat teksti leidis Aniela Kolbuszewska 1979. aastal Wroclawi ülikooli raamatukogust (Kolbuszewski 1982: 572–573). Enne seda teati Blume hilisemate teoste kohta vähe, peamiselt Recke ja Napiersky leksikoni kaudu (Helk 1978: 199). „Geistliche Wochen-Arbeit“ sisaldab palveid, vaimulikke laule ning meelearanduspsalme (Kolbuszewski 1982: 574).

Blume kolmas töö, „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“, anti välja 1667. aastal (Lill 1988: 7). Selles tekstis on neli osa: palved, katekismuse küsimused, vagad mõtted ja vaimulikud laulud (Kolbuszewski 1982: 574). Teoseid „Kleines Corpus Doctrinae“ ja „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ peeti (Kolbuszewski 1982: 574) vormi, sisu ning liigenduse poolest mõningal määral sarnaseks, kuid A. Lill (1988: 95) on kindlaks teinud, et sarnasust kahe teksti vahel ei ole.

Blume neljas teos „Geistliche Seelen Ergötzung“ ilmus samuti 1667. aastal (Lill 1988: 7). Selles töös on viis osa: meditatsioonivirgutus, palved, katekismuse küsimused, vagad mõtted ning vaimulikud laulud. Nii „Geistliche Seelen Ergötzung“, „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ kui ka „Geistliche Wochen-Arbeit“ sisaldavad ka noote ja laulude eestikeelseid tekste. (Kolbuszewski 1982: 574)

Blumet loetakse (Saareste 1956, Helk 1978) 1651. aasta proovijutluse „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1“ autoriks (VerhGEG 1899: 17). Samas esineb ka eriarvamusi (Lill 1988: 7). Oma bakalaureusetöös „Christoph Blumele omistatava proovijutluse autorsusest keelekasutuse põhjal“ (2013) uurisin selle proovijutluse iseloomulikke keelendeid ning leidsin, lähtudes analüüsitud eripärastest vormidest ja proovijutluse autori käekirja võrdlemisest kolme Blume hilisema kirja omaga, et teda võib pidada selle teksti autoriks (Pärismaa 2013: 48).

Blume on andnud oma panuse ka eestikeelsesesse piiblitõlkesse. Arvatakse, et ta tõlkis Gutsloff'i surma järel Gösekeniga koos Uut Testamenti edasi (Helk 1978: 199). Kai Tafenau toob välja, et 1715. aasta Uue Testamendi eessõnas mainitakse Blumet kui kogu Uue Testamendi tõlkijat. Ta arvab, et kolm vihikut Blume tõlkest on tänaseni alles. Ajalooarhiivi säilikus 5323 on kolm tõlkepoognat Pauluse esimese ja teise kirjaga korintlastele. Ta võrdles neid Blume kirjadega ning leidis, et vihikute autori käekiri on Blume omaga sarnane. Nende tekstide vahel esineb ka ortograafilisi kokkulangevusi, nt nii käsikirja autor kui ka Blume ei kasuta *c*-tähte, mõlemad märgivad *e*-d kahekordselt. (Tafenau 2011: 278–279)

Blume keelekasutust on uurinud erinevad autorid. Näiteks Andrus Saareste (1956) tegi tema keeletarvituse kohta tähelepanekuid erinevatel keeletasanditel. Anne Lill (1988) võrdles Blume tekste teiste 17. sajandi autorite omadega, samuti varasemate teostega ja Blume töid omavahel ning tegi kindlaks tema keelekasutusele omased jooned, erinevused, sarnasused eelnevatest tekstidest.

Blume keeletarvitust on käsitletud ka üliõpilaste lõputöodes. Blume nimi- ja omadussõnatuletisi on uurinud oma bakalaureuse- ning magistratöös Külli Park (2012, 2014). Mina tegelesin bakalaureusetöös (2013) Blumele omistatava proovijutluse autorsuse

küsimusega. Liina Lepsalu vaatles oma bakalaureusetöös (2012) Blume käändesüsteemi. Kadi Kallavus uuris bakalaureusetöös (2012) 17. sajandi küsilauseid ning võttis seal vaatluse alla ka Blume teksti „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“.

Blume on 17. sajandi keskpaiga uuendusmeelsemaid autoreid. Ta lihtsustas eesti keele ortograafiat ning viis selle hääldusega paremasse kooskõlla, nt jättis tähestikust välja võõrtähed *q* ja *y*. (Lill 1988: 9)

Erinevalt teistest selle aja autoritest ei tõlgi ta teadlikult saksa keele määravat artiklit (*der, die, das*) eesti keelde, nt *sinno perral on Rikkus nink Weggi nink Auw* (Blume), vrd *sünno on se Rickus ninck se Weggi ninck se Auw* (Stahl). Umbmäärase artikli tõlkimisel on ta ebajärjekindlam. Sõna *üks* esineb tal nii saksa artikli *ein* vastena kui ka siis, kui seda saksakeelses tekstis ei ole. Nt *Anna mul Kahs öhe tennalikko Südda (Gib mir auch ein dankbares Hertze)*, *Kui sahme meije aggas ... öhe Ossa? (Wi warden wir aber ... teilhaftig?)*. Esimeses näites on Blume artikli *ein* eesti keelde tõlkinud, kuid teises näites jätnud tõlkimata. (Lill 1988: 10, 12)

Ebajärjekindlust on märgata ka infinitiivide kasutamises. *da*-infinitiivi asemel võib tal olla *ma*-infitiiv. Nt *woin olla nink jehma* ‘võin olla ning jääda’, *peat kihtma ning tennama* ‘pead kiitma ja tänama’. (Lill 1988: 11)

Blume tekstides esineb nii ees- kui ka tagasõnu. Prepositsioonidena kasutab ta sõnu *üle* ja *ümber* ning postpositsioonidena sõnu *peal*, *pealt* ning *perra*. Nii ees- kui ka tagasõnadena on Blumel kasutatud *vastu* ja *läbi*. (Lill 1988: 14) Nt *ülle keik Ellajat üx JSsand olko* ‘üle kõigi elajate olgu üks Issand’ (VAKK, Blume 1662: 11); *Nink ninda walmistaxe Töh Mah pehl* ‘ning nõnda valmistatakse ette töö maa peal’ (VAKK, Blume 1662: 227); *Et meije tehme / et Jnnimenne lebbi Kesko Töh mitte öikex sah / erranis Usko lebbi JEsusse CHristusse sisse...* ‘et meie teame, et inimene ei saa õigeks käsutööga, vaid usuga Jeesus Kristusesse...’ (VAKK, Blume 1662: 45).

Refleksiiv- ja possessiivpronoomenite kasutamises on Blumel saksa eeskujul, nt tal võib *minu*, *sinu* või *meie* esineda tekstiümbruses, kus peaks olema *oma*. Nt *annan ... keik minno Motlemise* ‘annan ... kõik **oma** mõtlemise’. Demonstratiivpronoomeni *dieser* vastena esineb tal pronoomen *seesinane*. Nt *keikem sesinnase tenna pehwase Imme-Sündimisse*

*Motlemisse sees ehmelles (las uns in **diser** geistlichen Betrachtung der heutigen Wunder-Gebuhrt weiter fortschreiten).* (Lill 1988: 10–12)

Blume tekstides on sõnu, mida praeguses kirjakeeles ei esine, nende seas hulgaliselt arhaisme, nt *pehwlik* 'päike', *nallumist* 'pilkamist', *luhlma* 'mõtlemine, arvamine', *Seljepiddaja* 'seljatugi' (Lill 1988: 99). Stahlil on neist olemas *pehwlik* ning *luhlma*.

Blumel esineb nimisõna- ja omadussõnatuletisi, mida teiste 17. sajandi autorite tekstides ei ole. Substantiivtuletistest on ainult tema tekstides kasutusel nt *Süggawus*, *Wiggadus* 'viletsus', *Hinge Ahhastus*, *Ühhendaminne*, *Süddame-Tundminne* 'südametunnistus', *Engliken* 'inglike', *Surma-Tundiken* 'surmatunnike'. Omadussõnatuletistest esinevad vaid Blume teostes nt *saddane* 'sajas', *pattolik* 'patune', *ülles tousew*. Sagedasemad nimisõnaliited on tal *-mine* ja *-us* ning omadussõnaliidetest *-ne* ja *-lik*, mis on produktiivsed ka tänapäeva keeles. (Park 2012: 34–43; Park 2014: 97)

Aja jooksul muutus Blume keeletarvitus rahvapärasemaks ning tema tõlked täpsemaks. Nt asendas ta relatiivpronoomeni *kumb* sõnaga *ke* 'kes' ning adverb *jerkest* 'järjest' sõnaga *iggas* 'ikka' ja võttis superlatiivis kasutusele abisõna *kõige*. (Lill 1988: 96)

Blume keelekasutusest on vähem uuritud nt morfoloogilisi ja morfosüntaktilisi jooni, sh küsilauseid, artiklikasutust, kaassõnu. Siinne magistr töö võtab filoloogilises kasutuspõhises analüüsis arvesse ka need jooned.

2. Uurimismeetod ja töö käik

Selles peatükis tutvustan kasutuspõhist lähenemist ja keelekasutuse varieerumise uuringuid, mille olen võtnud aluseks Blume keelekasutuse uurimisel, ning iseloomustan töö käiku.

2.1. Kasutuspõhine lähenemine

Keel on nähtus, mis sisaldab nii struktuuri, regulaarseid mustreid kui ka variatiivsust. Vaadeldes keelt kompleksse ja kohaneva süsteemina, on võimalik tähelepanu pöörata variatsioonile ja keeles järk-järgult toimuvatele muutustele. Oluline on uurida keeles esile tulevaid regulaarsusi, muutusi ning varieerumist võrdsel tasemel, sest samad tegurid loovad nii regulaarseid mustreid kui ka kõrvalekaldeid. (Bybee 2010: 1–2, 6)

Inglise keele varieeruvuse kohta on leitud, et see võib aja jooksul suureneda või väheneda ning sellel on erinevad etapid. Esmalt suureneb varieeruvus selliste protsesside mõjul, mis loovad diskursuses uusi mustreid. Variatiivsetest elementidest saavad uued grammatilised elemendid. Seejärel levivad need uued elemendid erinevatesse sotsiaalsetesse ja piirkondlikesse keelevariantidesse. Viimases etapis edendatakse ühtesid elemente teiste asemel, mille tulemuseks on suurem keeleline ühtsus. (Nevalainen jt 2008: 4–6) Variatiivsuse etappe võib sellisena kirjeldada ka teistes keeltes, nende seas eesti keeles. Näiteks Blume kasutas eituse väljendamiseks erinevaid variante, nt *ep*, *mitte*, *ep + mitte*, ainult pronoomeniga väljendatud eitust, aga tänapäeval on eitussõnaks *ei*.

Kasutuspõhise teooria allikaks on keeleuurimise erinevate vaatenurkade kokkupuutepunktid (Bybee, Beckner 2010: 828). Mitmed uurijad on pööranud tähelepanu kasutuse keelestruktuuri kujundavale mõjule. Näiteks Thomas Givón, John DuBois, Sandra A. Thompson ja Paul J. Hopper on suhtluses grammatikakasutust uurides pidanud silmas ka seda, kuidas vestluse käigus loodav tekst kujundab grammatikat. Sotsiolingvistilise variatiivsuse uurijad (nt Labov, Sankoff) on keeletarvitusele omast variatiivsust uurides tuginenud loomulikule diskursusele. Funktsionalistide (nt Bybee, Poplack ja Tagliamonte)

grammatisatsiooniuurimustes on tähtsustatud kasutus- ja tekstipõhist lähenemist. (Bybee 2006: 712)

Termin *kasutuspõhine mudel* pärineb Ronald W. Langackerilt, kes tutvustas seda esmakordselt oma 1987. aasta teoses „Foundations of Cognitive Grammar“. Täpsemalt kõneles ta sellest mudelist oma 1988. aasta teoses „A usage-based model“. (Barlow, Kemmer 2000: vii)

Kasutuspõhise teooria puhul rajaneb grammatika otseselt keelelisel kogemusel. Ühtegi tüüpi andmeid ei jäeta vaatluse alt välja, kuna need esindavad keelekasutust, mitte keelepädevust. (Bybee 2010: 10) Erinevate varieeruvate kasutusjuhtude hõlmamisega eristub kasutuspõhine lähenemine generatiivsest paradigmat, mis keskendub keelepädevusele ega huvitu kasutusest. Vaadeldakse kasutusmustreid, esinemissagedust, variatsiooni ning muutusi, sest nende kaudu avaldub kognitiivne esitus. (Bybee, Beckner 2010: 827) Vajalikeks allikateks peetakse kasutuspõhise teooria puhul näiteks korpusi, diakroonilist andmestikku, kõnelejate intuitsiooni ja keeleüleseid võrdlusi (Bybee, Beckner 2010: 827; Bybee 2010: 10).

Kasutuspõhise lähenemise keskmes on hüpotees, et kasutusjuhud mõjutavad keele kognitiivset esitust (Bybee 2010: 14). Kasutusjuhud on kõik keelekasutuskorrad (Langacker 2010: 90), kus kasutaja loob ja tõlgendab keelt. Kasutusjuhud on olulised kasutaja keelesüsteemi pideva struktureerimise ja rakendamise jaoks. Keelt kasutades antakse elu jooksul teavet mitte ainult enda keelesüsteemi, vaid ka teiste kõnelejate oma kohta. (Barlow, Kemmer 2000: viii–ix) Kuna kasutusjuhud avaldavad mõju kognitiivsele esitusele, on variatsioon keelekasutaja süsteemis otseselt esindatud (Bybee 2010: 9).

Keelesüsteemi ülesehituse ja kasutuse põhiliseks teguriks on sagedus, kuna kasutaja keelesüsteem tugineb peamiselt kogemusele. Sellest lähtudes, et kasutusmustrite sagedus on nii keelesüsteemi tulemus kui ka seda kujundav element, on sagedus oluline ka keelenähtuste selgitamisel. Üksuse või mustrite suurem sagedus näitab nende sügavamat juurdumist. Sageduse tähtsus eristab kasutuspõhiseid mudeleid sellistest lähenemistest, kus sagedus on ebaoluline või pole seotud kasutaja keelelise teadmisega. (Barlow, Kemmer 2000: x)

Ideaalseks kasutuspõhiseks analüüsiks loetakse korpusanalüüsi (Barlow, Kemmer 2000: xv). Korpuslingvistika tekkis toetamaks keele varieerumise ja tegeliku kasutuse uurimist (Biber 2010: 159). Korpuspõhised uurimused on empiirilised ning analüüsivad loomulikes tekstides esinevaid mustreid. Nad võtavad analüüsi aluseks suure kogumi loomulikke tekste ehk korpuse. Korpuspõhised uurimused kasutavad andmeanalüüsil arvuteid ning olenevad nii kvantitatiivsetest kui ka kvalitatiivsetest analüüsitehnikatest. (Biber 2000: 288) Kuna keelemuutused on näha nii tänapäeval kui ka minevikus, võivad uurimisandmed pärineda nii modernsest korpusest, ühte ajaperioodi sisaldavast korpusest (nt ainult 20. sajandi tekste hõlmavast korpusest) kui ka aastasadu vanadest tekstidest. Muutumise protsesside ja suundade väljaselgitamine võimaldab mõista ka üksikisiku keelesüsteemi. (Bybee 2010: 10)

Korpuspõhine lähenemine suurendab uurimuse usaldusväärsust ning välist valiidsust (ingl. k *external validity*) (Biber 2010: 163). Samuti lisavad korpuspõhised tehnikad analüüsile ulatust ja võimaldavad püstitada uurimisküsimusi, millega varem ei tegeldud, kuna neid peeti raskesti käsitletavaks. Näiteks saab analüüsida tervikteksti või mitmeid tekste korraga; tuvastada ning analüüsida viise, kuidas teatud keelejooned esinevad süsteemselt koos teiste joontega. Korpuspõhised uuringud sobivad hästi üksikisikute stiilieelistuste, kõnelejagruppide erinevate keeleliste eelistuste ja registriliste eelistuste uurimiseks. (Biber 2000: 287–289)

Korpusel rajanev lähenemine võimaldab vaadelda korraga suuremat materjalihulka. Näiteks on võimalik vana kirjakeele korpusest kontrollida „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineva keelendi esinemust kõigi 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstidest korraga. Kõigi selle aja põhjaeesti kirjameeste tekstide korraga nägemine võimaldab jätta eriomaste joonte valimist välja keelendid, mis nende teostes sagedasti esinevad, kuna need ei too esile Blume eripära. Ühtlasi säästab kõigi põhjaeesti autorite tekstide nägemine samal ajal aega, kuna ei ole vaja hakata nende teoseid ükshaaval uurima. Samuti on võimalik korpuses vajaduse korral otsingut piirata. Näiteks võimaldab korpus vaadelda vastava joone esinemist ainult Blume tekstides. Kitsendatud otsingu kaudu saab kindlaks teha, kui levinud

on mingi sõna või vorm Blume enda tekstides, ning jälgida, kas aja jooksul on toimunud mingeid kasutusmuutusi.

Korpuse märgendatud (lemmatiseeritud) osast on võimalik vaadata üle vastava keelendi kirjakuju. 17. sajandil puudus sõnadel ühtne kirja pilt, kuigi mõneti oli juba märgata kirjavaisi stabiilsemaks muutumist (Lill 1988: 15). Seega võimaldab kirjakuju kontrollimine välistada mingi sõna või vormi esinemise märkamata jäämist.

2.2. Töö käik

Magistritöö eesmärk on iseloomustada Blume eripärast keelekasutust tema teosest „Kleines Corpus Doctrinae“ valitud eriomaste ortograafiliste, leksikaalsete, morfoloogiliste ning morfosüntaktiliste joonte alusel. Ühtlasi on eesmärk jälgida, kuivõrd on Blume järginud 17. sajandi põhjaeesti kirjakeele traditsiooni. Töö laiem eesmärk on välja töötada metoodika omas ajas iseloomulike keelejoonte tuvastamise ja varieerumise uurimiseks.

Uurin Blume 1662. aasta teosest „Kleines Corpus Doctrinae“ pärinevaid jooni, sest soovin vaadata, kuidas on tema keelekasutus üheteistkümnenda aasta jooksul muutunud. Oma 1651. aasta proovijutluses oli Blume keelekasutus väga sarnane Stahli omaga, nt tarvitas ta ühendit *ck k*-tähe asemel, mõlemal neil leidis translatiivis komparatiivivorm *vägevamaks* (Pärismaa 2013: 24, 48).

Esmalt tutvusin Blume teosega „Kleines Corpus Doctrinae“, et näha, milline on selle struktuur ja mis osadest see koosneb. Teose lähivaatlus on oluline, kuna võimaldab aimu saada sisust ning hiljem paremini erinevates osades orienteeruda.

Järgmisena uurisin lähemalt, millised eripärased ortograafilised, leksikaalsed, morfoloogilised ja morfosüntaktilised jooned „Kleines Corpus Doctrinae’s“ leiduvad. Vaatlesin korraka ainult ühe keeletasandi nähtusi, et leida üles kõikvõimalikud selle tasandiga seotud keelendid. Samuti sain sel moel kogu tähelepanu koondada ühele kindlale nähtuste rühmale. Jälgisin ka, kas ilmneb korduvaid kasutusmustreid.

Kõrvutasin leitud andmeid Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse (edaspidi VAKK) abil Blume eelkäijate (Mülleri, Turu käsikirja, Stahli) keeletekasutusega, et selgitada välja Blume keeletarvitusele eripärased nähtused. Eripärasuse otsustamisel lähtusin nii Anne Lille 1988. aasta artiklist „Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel“, VAKKist kui ka keelendite esinemissagedusest. Esimene neist andis üldise suunise, millele võiks teksti uurides keskenduda. VAKK võimaldas kontrollida keelendi esinemust. Kui VAKKi otsingust selgus, et keelend on tavapärase ka teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite teostes, siis seda ma valimisse ei arvanud, kuna see ei tooks esile Blumele iseloomulikku keeletekasutust, nt substantiiv *koer*. Leksikaalsete joonte puhul jäid valimist välja kõik keelendid, mis leidsid kasvõi ühel autoril peale Blume. Seega aitas esinemissageduse arvestamine valimisse valitavaid jooni kitsendada.

VAKKis kontrollisin markerkeelendite esinemust nii märgendamata kui ka märgendatud osast. Märgendatud osa aitas keelendite puhul, mille kirjakuju autoritel varieerub. Lähtusin seal lemmaotsingust. Märgendamata osas vaatasin esinemust kõigist sobivatest lausetest ning märgendatud osas ühe teksti kahesajast lausest. Leksikaalsete joonte esinemist kontrollisin ka Gösekeni sõnaraamatust, sest Blume keeletarvitusel on tähele pandud mõningaid mõjutusi temalt (Saareste 1956: 283, 285–287). Samuti näitaks sõna või sõnaühendi olemasolu Gösekeni sõnastikus, et see pole omane ainult Blumele ning seetõttu ei iseloomustaks tema eripära. Kui korpuseotsing andis vastava keelendi kohta tulemusi, vaatasin, milliste 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides vastav sõna või vorm esineb, milline on selle sõna või vormi kirjakuju ja esinemissagedus.

Ortograafiliste joonte puhul uurisin, kas sõna vastab Blume lihtsustatud ja häälduspärasemale kirjaviisile, nt kas selles sisaldub ühend *ck* või on ta sellest ühendist *c*-tähe eemaldanud või kas sõnades leidub võõrtähte *q*.

Leksikaalsete joonte vaatlusel pidasin silmas, et vastav keelend ei esineks teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite teostes (sh Gösekeni sõnaraamatus). Vastava sõna või sõnaühendi leidumine teiste selle aja põhjaeesti kirjameeste tekstides ei oleks väljendanud leksikaalsel tasandil Blumele iseloomulikku keeletarvitust, kuna oleks viidanud, et see keelend võib olla laiemalt kasutusel.

Morfoloogiliste joonte puhul jälgisin sõnade tüvekuju, tunnuseid ja liiteid, kääned, kõneviisi, tegumoodi ja eituse vormistamist. Siingi pöörasin tähelepanu esinemusele, nt kas teistel 17. sajandi põhjaesti autoritel esineb samasuguse tüvekujuga vormi, kas nad väljendavad substantiivi *põrgu* puhul samuti sihtkohta allatiiviga. Keelekasutuse erinevus teiste kirjameeste omast toob esile Blumele tunnuslikku ning näitab, et ta on teinud ise keelelisi valikuid.

Morfosüntaktiliste joontena uurisin, kuidas Blume määravat ja umbmääraartiklit, milliste verbidega väljendab ta tulevikku, milliseid kaassõnu kasutab, kuidas ta moodustab üld- ja eriküsilauset. Blume keeletarvitusele eriomase kindlakstegemiseks lugesin esinemused (nt postpositsiooni *ääres* kohta) kokku ning arvutasin normaliseeritud sagedused. Küsilausete puhul uurisin ka seda, milliseid partikleid ta neis kasutab, milline on küsilause sõnajärg ning kas ta võtab eeskujuna saksakeelsest tekstist.

Seejärel paigutasin iseloomulikud keelendid keeletasandite kaupa autorite järgi tabelisse, et saada paremat ülevaadet nende vormist, ortograafiast ja esinemissagedusest. Sama nähtust väljendavad jooned (nt kõik jooned, mis on seotud analüütilisuse ja sünteetilisusega) asetasin tabelis järjekorras. Tabel oli aluseks ka Blumele omaste keelejoonte väljavalimisel magistratöösse. Tabelitesse tuli rohkem jooni, kui magistratöösse mahtunuks, nt eripäraseid leksikaalseid jooni leidis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ligikaudu 300. Valisin mitmekesisuse alusel igalt keeletasandilt välja 4–18 iseloomulikku joont. Valimisse sattus nii erinevatest sõnaliikidest kui ka eri struktuuriga sõnu.

Leksikaalseid jooni on magistratöös vaatluse all seitseteist. Jagasin sama nähtust väljendavad näited gruppidesse (nt omasõnad, liitsõnad). Valisin töösesse jooned, mis toovad Blume leksikaalse eripära kõige ilmekamalt esile.

Morfoloogilised jooned, mis märgivad sama nähtust, rühmitasin samuti gruppideks (nt analüütilisus-sünteetilisus, mõõnev kõneviis). Neid tuli kokku kaheksateist. Valisin iseloomustamiseks Blumele tunnuslikku keelekasutust kõige selgemalt väljendavad jooned. Mõnda joont (nt allatiivivorm *põrgule*) käsitlen eraldi, sest tegemist on üksiku nähtusega, mis ühtegi moodustatud rühma ei sobitu.

Sama nähtust edasiandvad morfosüntaktilised jooned jaotusid nelja suurde gruppi: artiklikasutus, tuleviku väljendamine, kaassõnad ning küsilauseid. Viimase neist jaotasin omakorda kaheks, kuna käsitlen selles rühmas kahte erinevat küsilause liiki (üld- ja eriküsilauseid). Joonte valikul lähtusin mitmekesisusest ning Blume keelekasutuse omapärasest, samuti sellest, mida on Blume keelekasutuses veel vähe uuritud või mis uurimata ja vajaks tutvustamist.

Ortograafilisi jooni ma allrühmadesse ei paigutanud, sest tegemist on erinevate nähtustega. Valisin uurimiseks Blumele iseloomulikumat jooned.

Nii töö morfosüntaktiliste kui ka süntaktiliste nähtuste analüüsis normaliseerisin sagedust Blume omapära selgemaks väljatoomiseks. Selleks suhestasin vastava keelendi esinemise 10 000 tekstisõnaga. Teose tekstisõnade koguarvu puhul lähtusin korpuse tekstisõnade hulga hetkeseisust. Mülleri jutlustes on tekstisõnu 121 309, Stahli teostes esineb 652 992 tekstisõna ja Blume tekstides leidub tekstisõnu 86 619. Sagedusandmed 17. sajandi põhjajaeesti autorite tekstisõnade koguarvu kohta pärinevad VAKKist¹ ning Blume teoste „Geistliche Wochen-Arbeit” ning „Geistliche Seelen Ergötzung” failidest.

¹ <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>

3. „Kleines Corpus Doctrinae“ keelejoonte analüüs

Selles osas analüüsin “Kleines Corpus Doctrinae’st” valitud Blume keelekasutusele iseloomulikke ortograafilisi, leksikaalseid, morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ning süntaktilisi jooni.

3.1. Ortograafilised jooned

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ on märgata, et võrreldes teiste 17. põhjaeesti autoritega lihtsustab Blume sõnade kirjepilti, muutes seda häälduspärasemaks ning jättes sõnadest välja võõrtähti, nt *q* või *c*. Seda on Blume keeletarvituses välja toonud ka A. Lill (1988: 9).

Selles töös on vaatluse alla võetud vaid niisugused ortograafilised jooned, kus Blume omapära markantselt avaldub. Välja on jäetud nähtused, mida enamik 17. sajandi põhjaeesti autoreid märgib samamoodi, kuna need ei too esile Blumele omast keelekasutust. Näiteks sõnas *pühitsema* kasutavad nii Blume, Stahl kui ka Müller ühendi *ts* asemel *tz*-i.

Mõneti esineb Blumel veel vanema kirjepildiga vorme. Samas on see ootuspärane, kuna 17. sajandi keskpaigas polnud eesti keeles sõnadel veel ühte kindlat kirjakuju, kuigi oli juba märgata mõningast stabiliseerumist (Lill 1988: 15). Seega olenes autorist ja tema valikutest, millist kirjakuju ta kasutab. Tollased kirjamehed olid saksa päritolu ning võtsid aluseks ülemlaksa ortograafia, mis sai alamsaksa oma asemel valitsevaks 17. sajandi alguses (Toomse: 1939: 234). Ka saksa keeles, mis on „Kleines Corpus Doctrinae“ eeskujukeeleks, polnud ortograafia tol ajal ühtlane, vaid kujunemisejärgus (Lill 1988: 9).

Saksapärasest grafeemist *ck* on Blume eemaldanud *c*-tähe nii sõna keskelt (1) kui ka lõpust (3). Teistel 17. sajandi Põhja-Eesti autoritel on täheühendis *ck* täht *c* olemas (2), (4), (5).

(1) - - - *sihs sah^x Jakob röm^us olla / nink Jsrael hendes röm^ustama . ’siis saaks Jakob röm^us olla ja Iisrael röm^ustada’ (Blume 1662: 125)*

(2) - - - *sihs sah^x Jacob röh^umus olla / ninck Jsrael hendes röh^ustama . ’siis saaks Jakob röm^us olla ning Iisrael röm^ustada’ (VAKK, Stahl 1641: 72)*

(3) *Miß Kesck on ?* 'Mis on käsk?' (VAKK, Blume 1662, 23)

(4) *Se kesck needap / ninck huckap meid* - - -. 'See käsk neab ja hukkab meid' (VAKK, Stahl 1641: 43)

(5) *Kiuwsab sind se Iumala hirmus Kesck* - - -. 'Kiusab sind Jumala hirmus käsk' (VAKK, Müller 1604, 3)

Võõrtähte *q* „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ei esine. Vaid neljal korral kasutab Blume isikuliste pronoomenite *meie* (6) ja *teie* keskel *ij*-ühendi asemel *y*-tähte. Ülejäänud (277 korral) asesõnade *meie* ja *teie* esinemiskordadel „Kleines Corpus Doctrinae’s“ on ta valinud ühendi *ij* (7). Seega lähtub Blume ka siin enamjaolt lihtsamini loetavast kirjakujust.

(6) - - - *on meye Pattude perrast andtut erra / nink meye Eikedusse perrast ülles erratut* . 'on meie pattude pärast ära antud ning meie õiguse pärast üles äratatud' (VAKK, Blume 1662: 5)

(7) *Meije Ello on Taiwa sees / kust meije Kahs ohtame Önnisteggija Jesusse Christusse sedda Jssanda* . 'Meie elu on taevas, kus me ka ootame õnnistegijat Jeesus Kristust, issandat' (VAKK, Blume 1662: 97)

A. Saareste (1956: 283) toob välja, et Blumele on omane märkida *g*-tähte *g(g)* või *k*-ga. Seda on märgata ka „Kleines Corpus Doctrinae’s“ (8). Teised 17. sajandi põhjaceuti autorid kasutavad enamasti ühendit *gk* (9), (10).

(8) - - - *nink need kankket Kurrati Kette illeannap* - - - . 'ning kangekaelsed kuradi kätte üle annab' (VAKK, Blume 1662, 65)

(9) - - - *temma allandap needt Kangket* - - - 'tema alandab kangekaelseid' (VAKK, Stahl 1649, 643)

(10) - - - *ninck paliu kangket Süddamet Iumala pohle pörda* . 'ning paljud kanged südamed Jumala poole pöörata' (VAKK, Müller 1603: 9)

Ilmneb, et mõne sõna kirjpilt on Blumel sarnasem Mülleriga kui Stahliga, kuigi Stahl on talle ajaliselt lähem autor. Kui Blume (11) ja Müller (12) kasutavad häälduspärasemat kirjakuju, siis Stahl (13) võõrapärasemat. See näitab, et kuigi Stahli keelekasutus oli 17. sajandi keskel normi staatuses (Kask 1970: 55), ei järginud Blume seda täielikult. Mülleri teksti puhul ei olnud tegemist trükitud teosega, mistõttu ei saa eeldada Mülleri otsesest mõju Blumele. Ka K. Ross (2009: 555) märgib, et kuna Mülleri jutlused on käsikirjas, ei

mõjutanud need otseselt selle aja kirjakeelt ega piiblitõlget. Seega lähtus Blume arvatavasti siiski enda keeletundest ja ortograafia lihtsustamise soovist.

(11) *Nink sahn perrast sesinnase minno **Naha** kahs ümberandtut sahma - - -*. 'Ning saan pärast seda oma nahaga kaetud' (VAKK, Blume 1662: 95)

(12) - - - *ninck mina pidda prast sesinatze minu **Naha** kaas v'umberandtuth sama - - -*. 'ning ma pean pärast seda oma nahaga kaetud saama' (VAKK, Müller 1606: 1)

(13) - - - *ninck sahn perrast sesinnase münno **nachka** kahs ümberandtut sahma - - -*. 'ning saan pärast seda oma nahaga kaetud' (VAKK; Stahl 1638: 246)

Mõne sõna (nt *raekoda*) (14) või sõnavormi (nt *toogu*, *tooge*) (16) puhul ei kasuta Blume „Kleines Corpus Doctrinae’s“ *h*-tähte vokaalipikendusmärgina, mis näitab, et ta on rakendamas häälduspärasemat kirjalpilti ka täishäälikute pikkuse märkimisel. *H* kasutamine täishäälikute pikkuse tähistamiseks pärineb ülemsaksa ortograafiast (Toomse 1939: 239).

Stahlil on nt liitsõnas *raadikoda* 'raekoda' (15) ning verbi *tooma* imperatiivi mitmuse teises pöördes (17) *h*-täht vokaalipikendusmärgina veel alles. *Tooma* jussiivi ainsuse kolmanda pöörde vormi Stahli tekstides ei leidu. Mülleri jutlustes puudub nii substantiiv *raekoda* (*raadikoda*) kui ka *tooma*-verbi vormid *toogu* ja *tooge*. *Tooma* teistes vormides, nt *ma*-infinitivis või indikatiivi ainsuse kolmandas pöördes, märgib Blumel *h*-täht veel vokaali pikkust. *Toogu* ja *tooge* Blume hilisemates tekstides ei esine.

(14) - - - *kus temma **RadiKoddade** pehl echk KochtoTubbade sees peatut sahp .* 'kus teda peetakse raekodades võis kohturuumides' (VAKK, Blume 1662: 121)

(15) - - - *sest nem~at sahwat teid ülleandma nende **rahdikoddade** ette - - -*. 'sest nemad annavad teid üle nende raekodade ette' (VAKK, Stahl 1638: 187)

(16) **Toket** tenna tarkat / moistlikkut nink tehlikkut Jnnimesset teije Suggude sehs - - -. 'Tooge siia targad, mõistlikud ning teadlikud inimesed oma suguseltsist' (Blume 1662: 89)

(17) - - - *ninck **tohket** nemmat münno jure - - -*. 'ning tooge nad minu juurde' (VAKK, Stahl 1641: 364)

Huvitav on, et erinevalt teistest 17. sajandi põhjajaeesti autoritest (Müller, Göseken) (21) ja oma 1667. a teosest „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (20), kirjutab Blume „Kleines Corpus Doctrinae’s“ sõnas *jõulud* täishäälikuühendi kujul *au* (18), (19), mitte rohkem levinud kujul *ou*. Blume tekstides „Geistliche Wochen-Arbeit“ ning „Geistliche Seelen

Ergötzung“ substantiivi *jõulud* ei leidunud. A. Saareste (1956: 284) on tähele pannud, et Blumel esineb *au* ka teiste sõnade (*lõuna, õunapuu*) puhul, mis tänapäeval sisaldavad diftongi *õu* (22). Arvatavasti valis ta täishäälikuühendi sellise kirjakuju oma keeletunde alusel. *Õ*-tähte ei tuntud 17. sajandil ei eesti ega saksa keeles (EKG II 1993: 343; Kobolt 1929: 161).

(18) *JauloAjal*. 'Jõuluajal.' (VAKK, Blume 1662, 123)

(19) - - - *kallide Põhade / kud : JauloLehaWotmisse- nink NelliPõha pehle sehdetut* . 'kallite pühade, nagu jõulu, lihavõtete ja nelipüha peale seatud' (VAKK, Blume 1662, 123)

(20) *Jummala-kartlikkut Mottet Joulou-Ajal*. 'Jumalakartlikud mõtted jõuluajal' (VAKK, Blume 1667, 164)

(21) - - - *enne Ioulo nymetanut* - - -. 'enne jõulu nimetanud' (VAKK, Müller 1601, 1)

(22) - - - *nink sahp tullema / kud kurjat Ilmat Launa pohlt* . 'ning tuleb nagu kurjad ilmad lõuna poolt' (VAKK, Blume 1662: 223)

Vaadeldud ortograafiliste joonte puhul ilmnes, et Blume lähtub oma keeelistest seisukohtadest, milleks on eemaldada tähestikust võõrtähed (nt *q*) ning muuta sõnade kirjakuju lihtsamini loetavaks (nt jätta ära ühendist *ck* täht *c*). „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ei esinenud võõrtähte *q*. Vähesel määral oli selles teoses veel kasutusel *y*, kuid enamjaolt kasutas Blume selle asemel ühendit *ij*.

Mõne sõna kirjapildis ilmnes sarnasus Mülleri ja Blume vahel: nad mõlemad märkisid sõnu lihtsamis ortograafias kui nt Stahl. Arvatavasti lähtus Blume siiski omaenda otsustustest, kuna Mülleri jutlusi ei trükitud ning need jõudsid vaid jutluste kuulajateni ega levinud kasutajate hulgas.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ oli märgata, et Blume lihtsustab ka vokaalide pikkuse märkimist, jättes mõnes sõnas või sõnavormis *h*-tähe vokaalipikendusmärgina ära.

Selgus, et sõnas *jõulud* kasutab ta erinevalt oma hilisemast tööst „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ ja teistest 17. sajandi põhjaeesti autorite tekstidest täishäälikuühendit *au*, mitte tavapärasemat *ou*-d. Ilmselt lähtus ta sel puhul oma keeletundest, mis võis tollasest kasutustavast üldistada sellelaadse hääldusvariandi.

3.2. Leksikaalsed jooned

Selles osas analüüsin „Kleines Corpus Doctrinae’st“ valitud Blume keelekasutusele omaseid leksikaalseid jooni: omasõnu, laensõnu, tuletisi, liitsõnu, verbiühendeid ja kollokatsioone. Valisin jooned, mis toovad Blumele omast keeletarvitust kõige selgemini esile.

3.2.1. Omasõnad

Omasõnad on sõnad, millel puuduvad võõrad struktuurijooned, nt võõrtähed (EKK 2007: 610). „Kleines Corpus Doctrinae’s“ on mitu ainult Blume keeletarvitusele iseloomulikku omasõna, mida teiste 17. sajandi põhjajasti autorite tekstides ei esine. Näiteks substantiiv *koju* (23), mida Blume kasutab saksa sõna *Götze* vastena ning mis tähendab 'ebajumalat'. „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb *koju* (kujul *koiu*) ühel korral. Seda ei leidu Blume hilisemates tekstides ega teiste 17. sajandi põhjajasti autorite teostes.

A. Lill märgib, et kuigi sõna *koiu* ei ole murdesõnastikus ega murdekartoteegis, on Lõuna-Eesti murretes mitmeid sama tüvega sõnu (nt *koiberts*, *koiel*, *koigur*), mis tähendavad kidurat või viletsat olendit. Ta oletab, et kuigi ei ole teada, et Blume oleks Lõuna-Eestis käinud, olid tema kasutuses Johannes Gutsloff'i tekstid, kes töötas pastorina Võrumaal Urvastes. (Lill 1988: 97) Blume abiellus tema lesega (Helk 1978: 198). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on olemas *kojus* 'tont, vaimolend'. Selle substantiivi juures on Wiedemannil lisamärk (*d*), mis viitab Tartu ja Võru murdele ning lõunaeeesti kirjakeelele. (Wiedemann 1973: 329)

(23) - - - *nink keskwat meile **Koijut** Auwustada . 'ning käsivad meil ebajumalaid austada.'*
(VAKK, Blume 1662, 113)

Adverb *teal* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ neljal korral. See määrsõna on sama arv kordi esindatud Blume hilisemas teoses „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“. Andrus Saareste (1956: 287) märgib, et *teal* leidub ka Gösekenil. Samas Gösekeni sõnastikus (Kingisepp jt 2010) seda määrsõna ei ole. Ka ei leidu *teal* Gösekeni grammatika adverbide

loendis. Seal on olemas *tealt*, mis aga viitab separatiivsusele, mitte lokatiivsusele. (Kingisepp jt 2010: 193)

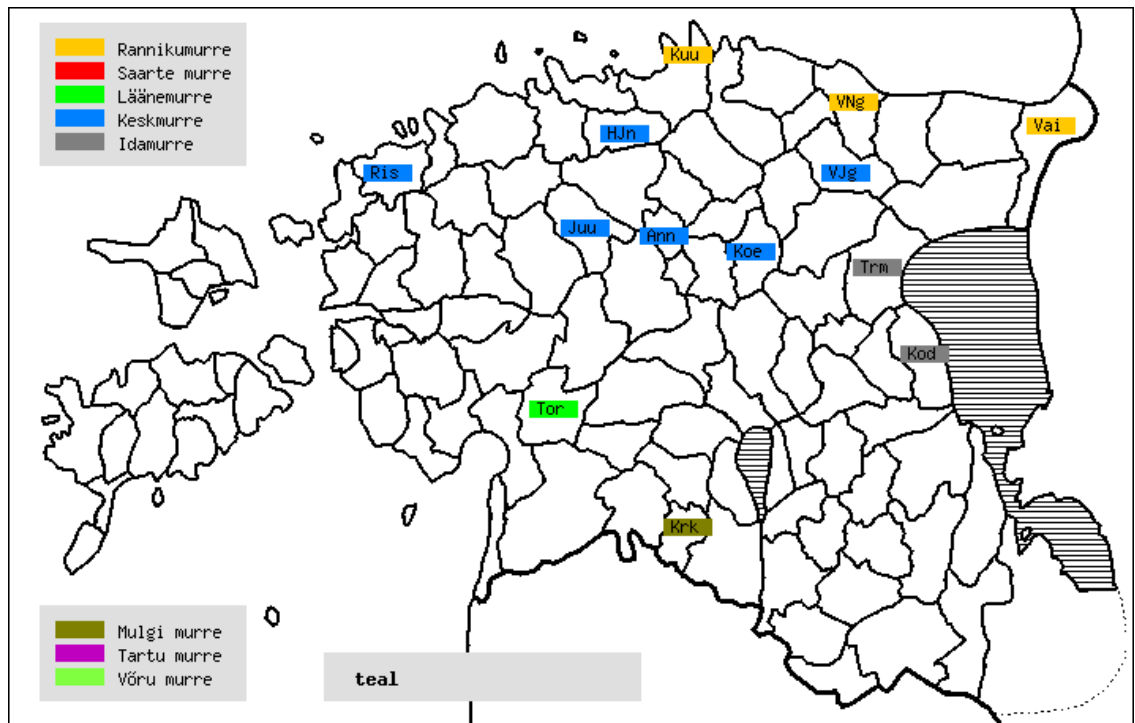
Blume kasutab määrsõna *teal* saksa adverbil *da* vastena, mis tähendab 'seal' või 'siin' (24). Blumel on *da* vastena olemas ka *seal* (25). Teised 17. sajandi põhjaeesti autorid määrsõna *teal* oma tekstides kasutanud ei ole. Neil on saksakeelse adverbil *da* vasteks ainult *seal* (*sehl*) (26). Nii määrsõnade *seal* kui ka *teal* esinemine Blume tekstides osutab, et ta võis määrsõnaga *teal* viidata kaugemal asuvale objektile ja määrsõnaga *seal* tähistada lähemal asuvat objekti.

Adverbil *teal* leidub ka Eesti murretes (joonis 1). Rohkem on seda määrsõna kesk- ja rannikumurde alal, vähem ida- ja läänemurde ning Mulgi murde piirkonnas. (VMS)

(24) *Ütle Juda Linnalle : wata / tehl on teije Jummal ! (Sage den Städten Juda : sihe / da ist euer GOtt !)* 'Ütle Juuda linnale: vaata, seal on teie Jumal!' (VAKK, Blume 1662, 133)

(25) *Sest sehl tunnistame nink pallume meije - - -. (Denn da bekennen und bitten wir - - -)*
'Sest seal me tunnistame ning palume' (VAKK, Blume 1662: 53)

(26) *Nemmat löidsit sehl kax kaunit Englit - - -. (Sie funden da zween Engel schon - - -)*
'Nemad leidsid sealt kaks kaunist ingliti' (VAKK, Stahl 1637, 39)

Joonis 1. Adverbi *teal* esinemus Eesti murretes. (VMS)

Blumel võib nende omasõnade kasutuse puhul olla aluseks olnud tolelaegne rahvakeel ja ka Gutsblaffi tekstid. Rahvakeelsele päritolule viitavad nt substantiiviga *koju* sarnase tüvega sõnade ja adverbi *teal* esinemused murretes.

3.2.2. Laensõnad

Laensõna on sõna, mis on teisest keelest laenatud (Matthews 1997: 211). „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb mitmeid saksa keele eeskujulisi laensõnu, mida Blume kasutab erinevate usulahkude või -doktriinide järgijate märkimiseks. Näiteks *antinoomer* (27), mida leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kahel korral. Seda nimisõna ei ole Blume hilisemates teostes ega teiste 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides. *Antinoomer* puudub ka saksa-eesi ja saksa-inglise pabersõnaraamatutes.

Websteri inglise keele rahvusvahelise sõnaraamatu järgi on *antinomianism* teoloogiline doktriin, mille kohaselt on kristlane vabastatud Vana Testamendi Moosese seaduse, kõikide

legalismi vormide ja moraalinormide järgimisest (Babcock Gove jt 2002: 95). Seega võib järeldada, et *antinoomer* on selle teoloogilise doktriini järgija.

(27) *Kumba sees hexiwat Antinohmrit echk KeskoLaidijat ? (Worinnen irren di Antinomer oder Gesetz-Schänder ?)* 'Milles eksivad antinoomerid või käsulaitjad?' (VAKK, Blume 1662: 121)

Laensõna *sakramenter* (28) esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Seda sõna ei ole Blume hilisemates tekstides ega teiste 17. sajandi põhjaceuti autorite teostes. Samuti puudub *sakramenter* saksa-eesti ning saksa-inglise pabersõnaraamatutes.

Blume on *sakramenterit* kasutanud saksa substantiivi *Sakramentirer* vastena. Kahel korral ei ole ta sõna *Sakramentirer* muutnud ning on toonud selle saksapärasel kujul „Kleines Corpus Doctrinae“ eestikeelsesesse teksti (29).

(28) *Kumbat Tükkit ommat Sakramenterille mitte seljet ? (Welche Artikkel haben di Sakramentirer nicht rein ?)* 'Millised tükid ei ole sakramenteritele selged?' (VAKK, Blume 1662: 113)

(29) *Need . kud : Judalisset / Turkkitt / Papistit / Sakramentirerit - - -. (Dise . als : Jüden / Türkken / Papisten / Sakramentirer - - -.)* 'Need nagu juudid, türklased, paavstimeelsed, sakramentirer'id' (VAKK, Blume 1662: 109)

Websteri inglise keele rahvusvahelise sõnaraamatu järgi on *sakramenter* (ingl. k *sacramentarian*) inimene, kes tõlgendab sakramente nähtavate sümbolitena, millel on ainult sümboolne tähtsus (Babcock Gove jt 2002: 95). Seega ei usu *sakramenterid*, et leib ja vein oleksid Kristuse ihu ning veri. Ka Blume ütleb „Kleines Corpus Doctrinae’s“, et *sakramenterid* õpetavad, et Kristuse ihu ja vere asemel leiba ning veini ei anta (Blume 1662: 115).

Luterluses oli oluline rahvakeelne jumalasõna (Laanekask 2004: 15), seetõttu tuli tollastel saksa päritolu kirikuõpetajatel, kes eesti keelt kujundasid (Hennoste 1997: 51), panna religioossed tekstid rahvakeelde. Seda oli aga raske teha, kuna uute ning rahvale tundmatute nähtuste ja esemete tähistamiseks enamjaolt eestikeelseid sõnu polnud. Tavaliselt laenati puuduv mõistetähistus saksa keelest. (Kask 1970: 9) Seda on arvatavasti teinud ka Blume usulahkude ning -doktriinide järgijaid märkides. Talle võis tunduda, et

saksapärasel kujul annab vastav laensõna kõige selgemini tähendust edasi ning on arusaadav algajale jutlustajale, kellele „Kleines Corpus Doctrinae“ mõeldud oli (vt Lill 1988: 95). Ka ei pruukinud Blume leida sobivamat tõlkevastet, mis ei oleks sõna sisu ähmastanud.

3.2.3. Tuletised

Tuletamine on üks põhilistest sõnamoodustusviisidest. Tuletis saadakse tuletusliite lisamisel alussõna tüvele. (Kasik 2015: 66, 78) „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb mitmeid nimisõna- ja omadussõnatuletisi, mida teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite tekstides ei ole. Näiteks nimisõnatuletis *roomaja*, mis leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Blume on seda tuletist kasutanud saksa sõna *Gewürm* vastena (30), mis tähendab 'usse' või 'roomajaid'. Stahli teose „Leyen Spiegel“ teises osas on *Gewürm* vasteks *madu* (VAKK, Stahl 1649: 639) (31).

Blume hilisemates tekstides ega teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite teostes sõna *roomaja* ei leidu. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus esineb verbi *roomama* all saksa sõna *Gewürm* vastena *maas roomaja loom* (Wiedemann 1973: 977). Gösekeni sõnastikus on olemas verb *roomama* (Kingisepp jt 2010: 599).

Tegusõna *roomama* olemasolu Gösekeni sõnaraamatus viitab, et Blume võis selle tuletise moodustada verbi *roomama* alusel. K. Pargi magistritööst (2014: 50) ilmneb, et *ja*-liide liitub Blumel peamiselt vokaaltüvele. Seda on näha ka *roomaja* puhul (*roma/ja*). Kuna „Kleines Corpus Doctrinae“ oli mõeldud algajale jutlustajale (Lill 1988: 95), võis *roomaja* sealsete jutluste esitamise kaudu jumalateenistustel jõuda tolleaegsesse rahvakeelde. Sellele osutab ka *roomaja* hilisem esinemine Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus.

(30) - - - *kumbat wallitzewat ülle Kallat Merri sees nink ülle Linnut Taiwa all nink ülle Weixet nink ülle koggonis Mah nink ülle keik **Romaja** kumb Mah pehl romap . (- - - di da herschen über di Fische im Meer und über di Vogel unter dem Himmel und über das Vih und über di gantze Erde und über alles **Gewürme** das auf Erden kreucht .)* 'kes valitsevad kalade üle meres ning lindude üle taeva all ning üle veiste ning üle terve maa ning üle kõigi roomajate, kes maa peal roomavad' (VAKK, Blume 1662, 11)

(31) *Ninck lasset needt Jnnimesset keima / kudit Kallat Merre sees / kudit **Mäüt** / kennel ep olle Jssandat . (Vnd lessest die Menschen gehen / wie Fische im Meer / wie **Gewürm** / das keinen Herrn hat .) 'Ning lased inimestel käia nagu kalad meres, nagu maod, kellel ei ole isandat' (VAKK, Stahl 1649: 639)*

Substantiivituletis *libendamine* (32) leidub Blume teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ ühel korral. Ta kasutab seda saksa verbi *gleiten* vastena, mis tähendab 'libisema, liuglema'. Teiste 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides ning Blume enda hilisemates teostes seda tuletist ei ole.

Gösekeni sõnastikus on olemas verb *libendama* 'libistama, lipitsema' (Kingisepp jt 2010: 471). Ka Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus esineb tegusõna *libendama* 'lipitsema'. Samuti on selles sõnaraamatus sarnase kujuga verb *libenema* 'libisema'. (Wiedemann 1973: 494) K. Pargi järgi (2014: 45) on *mine*-tuletisi Blumel nimisõnatuletistest kõige rohkem ning kõik need on deverbaalsed teonimetused. See käib ka tuletise *libendamine* kohta, mis on tuletatud verbist *libendama* – *libbenda/ma-libbenda/mine*.

(32) *Sest Sinna ollet minno Hinge Surma seest kisknut erra / minno Silmat SilmaWeePissarast / minno Jalla **Libbendamissest** . 'Sest sina oled minu hinge surmast päästnud, minu silmad pisaratest, minu jala libisemisest' (VAKK, Blume 1662, 153)*

Omadussõnatuletis *kahesugune* leidub „Kleines Corpus Doctrinae's“ kolmel korral. See tuletis puudub Blume hilisemates teostes ning teiste 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides. Blume kasutab seda tuletist kahel korral saksa sõna *zweierlei* vastena tähenduses 'kahesugune' või 'kahte liiki' (33) ning ühel korral sõna *zweifältig* vastena, mis tähendab 'kahekordne' (34). Ka Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus esineb *kahesugune zweierlei* vastena (Wiedemann 1973: 1084). Stahl kasutab *zweierlei* vastena *kahesarnane* 'kahesugune, kahekordne' (35) (Habicht jt 2015: 385). Ka Mülleril on *kahesarnane* tähenduses 'kahesugune' (36) (Habicht jt 2000: 120).

(33) ***Kahesuggune** : PerrißPatt nink teggolik Patt . (**Zweierley** : di Erb Sünde und wirkliche Sünde .) 'Kahesugune: pärispatt ning tegelik patt' (VAKK, Blume 1662: 15)*

(34) - - - *sest temma on kahesugguset Asjat sahnut Jssanda Kehst keike temma Pattude perrast . (- - - denn si hat **zwifeltiges** empfangen von der Hand des HErrn um alle ire Sünde .)* 'sest tema on Issanda käest saanud kahesugused asjad kõigi oma pattude pärast' (VAKK, Blume 1662: 193)

(35) *Needt pattuset ommat kahesarnaset - - -. (Die Sünder seyn **zweyerley** - - -)* 'Patused on kahesugused' (VAKK, Stahl 1641: 10)

(36) *Ninda omat kz kahesarnast Inimeβet sÿn Måå pæl - - -. 'Nõnda on ka kahesuguseid inimesi siin maa peal'* (VAKK, Müller 1603: 1)

Ainult Blume keeletarvitusele on omane ka teine *ne-tuletis mitusugune* 'mitmesugune' (37), mida ta kasutab saksa sõna *vielerlei* vastena. See adjektiivituletis leidub ühel korral vaid „Kleines Corpus Doctrinae’s“. Stahl kasutab *vielerlei* vastena erinevaid sõnu, nt *mõnesarnane, mõnitaõ* (38). Mülleri jutlustes on olemas *mitusarnane* (39) (Habicht jt 2000: 313), kuid mitte *mitusugune*. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on *vielerlei* vasteks *mitmesugune* ning *mitu sugu* (Wiedemann 1973: 1034, 1084).

(37) *Kui **mitto** sugguset Pahandusset ommat ? (Wi **villerlei**# sind Ergernissen ?)* 'Kui mitmesugused on pahandused?' (VAKK, Blume 1662: 79)

(38) *ix Lambas peap **mõnnesarnaset** Tõbbet kannatama - - -. (Ein Schäßflein muß **vielerley** Kranckheit außstehen - - -.)* 'Lammas peab mitmesuguseid tõbesid kannatama' (VAKK, Stahl 1641: 457)

(39) - - - *ninck **mittosarnañe** nente Risti Inimeste Rist on - - -. 'ning kui mitmesugune on nende ristiinimeste rist'* (VAKK, Müller 1605: 2)

Tõenäoliselt on Blume nende substantiivi- ja adjektiivituletiste moodustamisel tuginenud oma keelevaistule. Sellele osutab nende tuletiste puudumine teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite tekstides.

3.2.4. Liitsõnad

Liitmine on üks peamistest sõnamoodustusviisidest. Liitmisel ühendatakse sõnad või sõnatüved uueks sõnaks. (Kasik 2015: 66, 93) „Kleines Corpus Doctrinae’s“ leidub mitmeid liitsõnu, mis on omased vaid Blume keelekasutusele. Näiteks liitsõna *maailm* (40), mis esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ seitsmel korral. *Maailm* on üheksal korral

esindatud ka tema hilisemates teostes (41). Mülleril, Stahlil ega Turu käsikirjas sellist liitsõna ei ole. Stahlil leidub liitsõna *ilmamaa* (42), ka Gösekeni sõnastikus on *ilmamaa* olemas (Kingisepp jt 2010: 434) (43). Kuigi nii Stahl kui ka Göseken on mõelnud *ilmamaa* all *maailma*, esinevad selles liitsõnas osised teises järjekorras kui Blumel. Seega ei ole Blume lähtunud siin Stahli või Gösekeni eeskujust.

(40) *Laulket Jssandal öhe uhe Laulo / laulket Jssandal keik MahJlm* . 'Laulge Issandale üks uus laul, laulge Issandale, kogu maailm' (VAKK, Blume 1662, 185)

(41) - - - *Ninda on Jummal Mah-Jlma armastanut* - - -. 'Nõnda on Jumal maailma armastanud' (VAKK, Blume 1667, 162)

(42) - - - *üx suhr Kunningas keicke Jlma Mah pehl* - - -. 'üks suur kuningas kogu ilmamaal' (VAKK, Stahl 1649, 652)

(43) *kumb keick Jlm mah ep tabbas* 'kes ei suutnud mahtuda selle ilma piiridesse' (Kingisepp jt 2010: 434)

Liitsõna *vastukristus* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ seitsmel korral. Blume on seda substantiivi kasutanud saksakeelse sõna *Antichrist* vastena, mis tähendab antikristust või kuradit (44). *Vastukristus* puudub nii Blume hilisemates tekstides kui ka teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite teostes. Ka ei ole seda sõna Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus.

Vastukristuse puhul on tegemist tõlkelaenuga. Tõlkelaenud on sõnad, mis on lähtekeelest sõna-sõnalt tõlgitud. Tõlkelaenul on ka sama tähendus, mis lähtekeele sõnal. (EKK 2007: 605) *Vastukristuse* saksakeelse vaste esimene osis *anti-* tähendab eesti keeles 'vastu- , vastas- või vastand-' (Vääri jt 2012: 83) ning selle teine osis *-christ* tähendab 'Kristust', mille tähendus on samuti sama, mis saksakeelses tekstis.

(44) *Se kahs hukkatan minna CHristusse Wainlase / sedda WastoChristusse nink temma tiggeda Hulko* . (Hiermit verdamme ich den Feind CHristi / den **Anti-Christ** und seine heillose Rotte .) 'Sellega ma hukutan Kristuse vaenlase antikristuse ning tema tigateda väesalga' (VAKK, Blume 1662: 85)

Liitsõnatuletis *äramüümine* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kahel korral. Blume on seda sõna kasutanud saksa nimisõna *Verkaufen* vastena (45), mis tähendab 'müümine'.

Äramüümist ei leidu Blume hilisemates tekstides ega teiste 17. sajandi põhjajaeesti autorite teostes, samuti ei ole seda liitsõnatuletist Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus.

Stahli teose „Hand- und Hauszbuch“ teises osas on *verkauffen* eestikeelseks vasteks ühendteigusõna 'ära müüma' (46). See ühendverb on olemas ka Mülleril (47) ja Gösekeni sõnastikus (Habicht jt 2000: 224; Kingisepp jt 2010: 736). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on *verkaufen* vasteks 'müüma' (Wiedemann: 1973: 641). Ilmselt on Blume liitsõnatuletise *äramüümine* moodustamisel tuginenud ühendverbile *ära müüma*. Ka K. Pargi magistritööst (2014) nähtub, et Blume loob *mine*-tuletisi tegusõnadest nii nagu tänapäevalgi tavaks; *-mine* on tema järgi Blumel ka kõige levinum tuletusliide (Park 2014: 45).

(45) *Öikedusse nink Kohusse Ostmisse nink Erramümissse / Numamisse nink sedda sarnase sees . (Gerechtigkeit und Billigkeit im Kauffen u[nd] Verkauffen / Hüren (miten) und dergleiche[n] [.]) 'Õiguse ja kohtu ostmise ning äramüümise, nuumamise ja sellesarnase sees' (VAKK, Blume 1662: 35)*

(46) - - - *erramühdut alpa raha perrast - - - . (- - - verkaufft vmb schönödes Gelt - - -) 'ära müüdüd albi raha pärast' (VAKK, Stahl 1637: 27)*

(47) - - - *ke meye se Pattu alla ollime erramüytuth - - - . 'kes me pattu alla olime äramüüdüd' (VAKK, Müller 1606: 9)*

Liitsõnatuletis *lapsehaige* leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Blume kasutab seda tuletist saksa substantiivi *Kindesnoth* vastena (48). Teistel 17. sajandi põhjajaeesti autoritel ega Blume hilisemates tekstides liitsõnatuletist *lapsehaige* ei ole.

Stahl tarvitab *Kindesnoth*'i vastena *lapsehäden* (49). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on *Kindesnoth* eesti vasted sarnased Stahli omadega – *titehäden*, *lapsevaev*, *lapsevalu* (Wiedemann 1973: 65, 1283, 1302). Gösekeni sõnastikus on liitsõna *lapsehäden* olemas, kuid temal esineb see saksa nimisõna *Geburt* vastena (Kingisepp jt 2010: 465). Mülleri jutlustes puudub nii *lapsehaigus* kui ka *lapsehäden*.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ leidub kolmel korral ka liitsõna *lapsehäden*, kuid Blume on seda kasutanud saksa substantiivi *Wehe* vastena (48), mis tähendab sünnitusvalusid. *Lapsehaige* esineb *lapsehäden* sünonüümina, millele viitab ka nende mõlema paiknemine

samas lauses. Arvatavasti on Blume liitsõnatuletist *lapsehaige* kasutanud, et lauses oleks sõnalist varieeruvust.

(48) *Temma kannap ilmale enne kud temmal **LapseHedda** on / temma on sahnut öhe Poisikesse enne kud temma **LapseHaik** tullep . (Si gebiret ehe ihr **wehe** wird / si ist genäsen eines Knabens ehe denn ihr **Kinds-Noht** komt .) 'Tema kannab ilmale enne, kui tal on sünnitusvalud, ta on saanud ühe poisikese enne, kui tulevad tema sünnitusvalud' (VAKK, Blume 1662: 209)*

(49) *Jummal tahap needt Naiset / kumbat **Lapse hedda** sees om~at / mitte perrale jetma / erranis awwitama / ninck rõhmustama . (. GOTT wil die Weiber / so in **Kindes Nöthen** seyn / nicht verlassen / sondern jhnen helffen / vnd sie trösten .) 'Jumal ei taha sünnitusvaludes naisi maha jätta, vaid aidata ja rõõmustada' (VAKK, Stahl 1641: 479)*

Arvatavasti on Blume siin vaadeldud liitsõnad ning liitsõnatuletised moodustanud enda keeletundest lähtudes. Ei ilmne, et ta oleks nende loomisel võtnud aluseks teiste 17. sajandi põhjajaeesti autorite tekste.

3.2.5. Verbiühendid

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb mitmeid vaid Blumele iseloomulikke verbiühendeid. Näiteks *süüd heitma*, mis leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Seda ühendit ei ole Blume hilisemates töödes ega teiste 17. sajandi põhjajaeesti kirjameeste teostes.

Blume on kasutanud *süüd heitma* saksa verbi *beschuldigen* vastena (50), mis tähendab 'süüdistama'. Stahli tekstides on *beschuldigen* vastetena *süüd andma*, *kaebama* ning *sõitlema* (51). Verbiühend *süüd andma* esineb ka Gösekeni sõnastikus (Kingisepp jt 2010: 646). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on *beschuldigen* vasteteks näiteks *süüd andma*, *süüd peale ajama*, *süüks andma*, *süüks arvama* (Wiedemann 1973: 1103). Mülleri tekstides ei leidu *süüd heitma* ega *süüd andma*.

(50) *Kes tahap Jumjala Errawallitzetude pehle **Sühd heitma** ? (Wer wil di Ausserweelten Gottes **beschuldigen** ?) 'Kes tahab Jumala äravalituid süüdistada?' (VAKK, Blume 1662: 167)*

(51) *Kes tahap neile Jummalä errawallitzetuttelle **sühd** andma ? (Wer wil die Außerwehlten Gottes **beschuldigen** ?)* 'Kes tahab Jumala äravalituid süüdistada?' (VAKK, Stahl 1638: 213)

Verbiühend *püsti panema* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Seda ei ole Blume hilisemates teostes ega teiste 17. sajandi põhjäästi kirjameeste tekstides.

Blume on kasutanud verbiühendit *püsti panema* saksa sõna *aufwerfen* vastena (52), mis tähendab 'üles või peale viskama'. Stahlil esineb *aufwerfen* vastena 'heitma' (53). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on verbi *aufwerfen* üheks tähendusvasteks 'üles pilduma' (Wiedemann 1973: 818).

(52) - - - *Minna tahan omma Keh Pagganade wasto üllestõsta nink Rawa wasto omma Lippo **püsti panna** - - - . (- - - Jch wil meine Hand zu den Heiden auffheben und zu den Völkern mein Pannier **auffwerffen** - - - .)* 'Ma tahan paganate vastu oma käe üles tõsta ning panna rahva vastu püsti oma lipu' (VAKK, Blume 1662: 197)

(53) *Keick teije murre **heitaket** temma pehle / sest temma murretzap teije ehs . (Alle ewere Sorge **werffet auff jhn** / Denn er sorget für euch .)* 'Heitke kogu oma mure tema peale, sest tema mureseb teie eest' (VAKK, Stahl 1638: 96)

Samasuguste verbiühendite puudumine ning teistsuguse vaste andmine saksakeelsetele tegusõnadele ülejäänud 17. sajandi põhjäästi autoritel viitab, et Blume on neid tegusõnaühendeid kasutanud oma keeletunde või ka rahvakeelse eeskuju alusel.

3.2.6. Kollokatsioonid

Kollokatsioon tähendab, et mingil sõnal on kalduvus esineda koos mingite kindlate sõnadega. Sellise kalduvuse aluseks on sõna tähendus. (EKK 2007: 661) „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb mitmeid kollokatsioone, mida teistel selle aja põhjäästi kirjameestel peale Blume ei ole. Näiteks kujundlik kollokatsioon *üks surnud raamatutäheke* (54), mis leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. See keelend puudub Blume hilisemates tekstides ning teiste 17. sajandi põhjäästi kirjameeste teostes.

Blume kasutab liitsõna *raamatutäheke* saksa substantiivi *Buchstabe* vastena, mis tähendab kirja- või seadusetähte. Ka Stahlil on *Buchstabe* olemas, kuid temal on selle

eestikeelseks vasteks *käsk*. Gösekeni sõnastikus *raamatutähekene* küll leidub, kuid temal esineb see väärtusetu raamatu tähenduses ning teiste saksakeelsete sõnade vastetena, mis ei lähe kokku Blume *raamatutähekese* mõttega (Kingisepp jt 2010: 586). Blume on kollokatsiooni *üks surnud raamatutäheke* kasutanud kirjapandud teksti tähenduses.

(54) - - - *nink üttelwat : et temma ep olle mitte iix Jummal Weggi önsax tehha / kumbat sedda ussuwat nink piddawat sedda öhe surnut RamatoTehhekesse eddes . (- - - und sagen : das es nicht sei eine Kraft GOTTes sehlig zu machen / di daran gläuben und halten es für einen toden Buchstaben .)* 'ning ütlevad, et ta ei ole jumalik õndsaks tegev jõud nendele, kes seda usuvad ning peavad üheks surnud kirjatäheks' (VAKK, Blume 1662: 115)

Ka kollokatsioon *altari sarved* (55) leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Seda kollokatsiooni ei leidu Blume hilisemates teostes ega teiste 17. sajandi põhjajaeesti autorite tekstides. Samuti puuduvad *altari sarved* Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus. Mülleri ja Stahli tekstides esinevad sõnad *altar* ja *sarv* eraldi, kuid mitte koos.

Altari sarved pärineb Vana Testamendi 118. laulu 27. salmist. Tänapäevalgi on see kollokatsioon selles laulus olemas: *Jehoova on Jumal ja tema on meile paistnud nagu valgus! Siduge piduohvrid köitega altari sarvedeni!* (Piibel 1989: 600).

(55) *Se Jssand on Jummal ke meit walkustap / ehhitaket sedda kalli Pöha Hakkude kahs Altari Sarwade sati .* 'Issand on Jumal, kes meid valgustab, ehtige seda kallil pühal hakkudega [’kaseokstega’] altari sarvedest saati' (VAKK, Blume 1662: 243)

Kollokatsioon *kandu noolema* leidub „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral. Seda keelendit ei ole Blume hilisemates tekstides ega teiste 17. sajandi põhjajaeesti kirjameeste teostes. Ka ei leidu *kandu noolema* Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus.

Blume on kasutanud sõna *noolema* saksa tegusõna *stechen* vastena (56), mis tähendab 'torkama, torkima, pistma'. Stahlil on samuti verb *stechen* olemas, kuid tema on selle eesti keelde tõlkinud sõnaga *kaebama* (57). Stahlil esineb ka Blumega sama lauseosa. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on antud verbi *stechen* tähenduseks näiteks 'nõelama, hammustama, kihvama' (Wiedemann 1973: 689, 31, 280). Gösekeni sõnastikus leidub *noolema* samuti, kuid verbi *lecken* vastena ning tähenduses 'noolima, lakkuma' (Kingisepp jt 2010: 527).

(56) - - - *sesamma peap sinno Pehha russux katki tallama nink sinna saht temma **Kando nohlema** . (- - - *derselbe sol dir den Kopf zerträten und du wirst Jhn in **di Fehrse stechen*** .) 'seesama peab sinu pea katki tallama ning sina saad tema kandu torkama' (VAKK, Blume 1662: 127)*

(57) - - - *sesamma peap sinno pehha russux katki tallama / ninck sinna saht temma **kande kaibama** . (- - - *derselbe sol dir den Kopff zutreten vnd du wirst jhn in **die Fersen stechen*** .) 'seesama peab sinu pea katki tallama ning sina saad tema kandu torkama' (VAKK, Stahl 1641: 290)*

Tõenäoliselt on Blume need kujundlikud kollokatsioonid tõlkinud ise ega ole tuginenud teiste sama aja põhjaesti kirjameeste teoste.

Jaotises 3.2 vaadeldi Blume keeletarvitusele omaseid leksikaalseid jooni, mis rühmitati omasõnadeks, laensõnadeks, tuletisteks, liitsõnadeks, verbiühenditeks ja kollokatsioonideks.

Omasõnade puhul võis Blume võtta eeskju 17. sajandi rahvakeelest. Samuti võisid tal aluseks olla Gutsclaffi tekstid.

Laensõnade puhul oli märgata saksa keele eeskju. Blume ilmselt leidis, et saksapäraselt annavad need sõnad kõige paremini tähendust edasi. Ka võis põhjuseks olla sellise vaste puudumine, mis poleks sisu arusaadavust vähendanud.

Tuletised moodustas Blume arvatavasti oma keelevaistu alusel. Ei ilmne, et teised 17. sajandi põhjaesti autorid oleksid siin vaadeldud nimi- ja omadussõnatuletisi kasutanud. *mine-* ning *ja-*liiteliste nimisõnatuletiste puhul oli märgata, et Blume oli nende moodustamisel lähtunud samatüvelistest verbidest. Nt ta oli nimisõnatuletise *libendamine* moodustanud verbi *libendama* 'libisema' alusel, substantiivi *roomaja* tegusõna *roomama* eeskjul.

Ka „Kleines Corpus Doctrinae's“ esinevate omapäraste liitsõnade puhul ei olnud märgata teiste tolaegsete kirjameeste tekstide eeskju. Blume oli siin käsitletud liitsõnade puhul näiteks kasutanud osiseid teises järjekorras, moodustanud tõlkelaenu või tuletisi. Liitsõna loomise põhjuseks võis olla näiteks keelekasutuse varieerimise taotlus.

Blume keelearvitusele iseloomulikud verbiühendid ja kollokatsioonid teistel 17. sajandi põhjaeesti autoritel puudusid. Blume oli leidnud verbiühenditele teistsugused eestikeelsed vasted kui nt Stahl, keda peeti selle sajandi keskpaigas üheks autoriteetsemaks kirjameheks. See näitab, et Blume tegi ka ise keelelisi otsuseid.

3.3. Morfoloogilised jooned

Selles osas analüüsin „Kleines Corpus Doctrinae’st“ valitud Blume keelekasutusele omaseid morfoloogilisi jooni: vormimoodustuse analüütilisust-sünteesilisust, astmevaheldust jm tüvenähtusi, möönva kõneviisi vorme, eitusvorme ning mõningaid üksiknähtusi (nt imperatiivi ainsuse teise pöörde vormi *too*). Valitud joontes peaks Blume vormikasutuse omapära kõige ilmekamalt esile tulema.

3.3.1. Analüütilisus-sünteesilisus

Vormimoodustuse analüütilisus tähendab, et grammatilisi eristusi antakse edasi eraldi sõnadega, ning sünteesilisus, et grammatilisi eristusi märgivad seotud morfeemid, nt käändetunnused (Matthews 1997: 17, 369). Eesti keeles väljendatakse ruumisuhteid peamiselt kohakäänete ning adpositsioonidega (Klavan 2012: 48) ehk nii sünteesiliselt kui ka analüütiliselt.

Osa „Kleines Corpus Doctrinae“ substantiivide puhul on märgata, et Blume kasutab ainult sünteesilist vormi või kasutab seda paralleelselt analüütilise vormiga. Teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite teostes leidub nende nimisõnade puhul ainult analüütiline vorm. Näiteks substantiivide *värav* ja *mälestus* puhul annab Blume asukohta edasi ainult inessiiviga (58), (60), samal ajal kui Stahl teeb seda genitiivi ning postpositsiooniga *sees* (59), (61). Nii Mülleri jutlustes kui ka Turu käsikirjas puuduvad mõlema sõna sünteesiline ja analüütiline seesütleva vorm.

(58) *Nink keik Rawas kumb Werrawas olli Wannambade ka pajatasit : Meije olleme Tunnistajat - - -. 'Ning kogu rahvas, kes vanematega väraval oli, ütles: Meie oleme tunnistajad' (VAKK; Blume 1662: 129)*

(59) - - - *ninck sahtket rahwo teije werrawade siddes* . 'ning saage rahu oma väravate sees'
(VAKK, Stahl 1641: 354)

(60) *Pea Melletusses Jesusse CHristusse / kumb ülestousnut on Surnust* . 'Mäleta Jeesus
Kristust, kes on surnust üles tõusnud.' (VAKK, Blume 1662: 173)

(61) *Sedda peame meije neist oppema / melletusse sees piddama JEsuM Christum ke
ülleßtoußnut on neist Surnust* - - -. 'Seda me peame neist õppima, mäletama Jeesus
Kristust, kes on surnust üles tõusnud' (VAKK, Stahl 1641: 387)

Substantiivi *katekismus* puhul tarvitab Blume asukoha väljendamiseks paralleelselt nii sünteetilist kui ka analüütilist vormi (62), (63), kuid Müller ja Stahl vaid analüütilist (64), (65). Turu käsikirjas puudub sõna *katekismus* nii sünteetiline kui ka analüütiline lokatiivivorm.

(62) *Kussa seisap se Catechismusses ?* 'Kus see katekismuses seisab?' (VAKK, Blume 1662:
7)

(63) *Kussa seisap se Catechismusse sees ?* 'Kus see katekismuses seisab?' (VAKK, Blume
1662: 89)

(64) - - - *sesama leiüyame meye meddy Pöha Catechismi Oppetufse siddes* - - -. 'sellesama me
leiameme meie püha katekismuse õpetuses' (VAKK, Müller 1603: 10)

(65) - - - *kudt meije omma Catechismo siddes tunnistame* - - -. 'nagu me oma katekismuses
tunnistame' (VAKK, Stahl 1649: 605)

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb ka sõnu, mille puhul Blume eelistab analüütilist ning teised 17. sajandi põhjaesti autorid sünteetilist vormi. Näiteks substantiivi *kohus* puhul annab Blume lähtekohta edasi genitiivi ja postpositsiooniga *seest* (66), samal ajal kui Stahl kasutab elatiivivormi (67). Nii Mülleri jutlustes kui ka Turu käsikirjas puudub nii analüütiline vorm *kohtu seest* kui ka sünteetiline vorm *kohtust*.

(66) *Temma on Ahastusse nink Kochto seest wottut* - - -. 'Tema on ahastuse ning kohtu seest
võetud' (VAKK, Blume 1662: 157)

(67) *Temma on agkas sest ahastussest ninck kochtust wottut* - - -. 'Tema on aga ahastusest
ning kohtust võetud' (VAKK, Stahl 1638: 247)

Substantiivi *taevas* puhul väljendab Blume „Kleines Corpus Doctrinae’s“ lähtekohta genitiivi ja postpositsiooniga *poolt* (68), kuid Stahl (69), Müller (70) ning Turu käsikiri (71)

kasutavad sünteetilist vormi *taevast*. Nende vormide puhul esineb sisuline vastavus. Sünteetiline vorm *taevast* leidub alles Blume 1667. aasta teostes „Geistliche Seelen Ergötzung“ ning „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“.

(68) *Sihs tulli üx Hehl **Taiwa pohlt** - - -*. 'Siis tuli taeva poolt üks hääl' (VAKK, Blume 1662: 163)

(69) *Kudt se weehem ninck lund **taiwast** langep - - -*. 'Nagu langeb taevast see vihm ning lumi' (VAKK, Stahl 1641: 263)

(70) - - - *ninck sensama **Tajwast** Maa pæle leckitanut - - -*. 'ning sellesama läkitanud taevast maa peale' (VAKK, Müller 1601: 4)

(71) *Mingzperast se issand peab itze **Taiwast** Englide häle n . suure \Posauni/ hääle kass tuleman - - -*. 'Mispärast peab issand tulema ise taevast inglite hääle ja suure pasunahäälega' (VAKK, Turu käsikiri 1625: 18)

Sünteetilised vormid analüütiliste asemel, või vastupidi, võib Blume olla valinud oma keelevaistust lähtuvalt. Põhjuseks võib olla ka tema soov tuua teksti varieeruvust. Näiteks ta kasutas substantiivi värav puhul asukoha väljendamiseks sünteetilist vormi (*väravas*), Stahl aga analüütilist (*väravate sees*). Sõna *kohus* puhul andis Blume lähtekohta edasi analüütiliselt (*kohtu seest*), kuid Stahl sünteetiliselt (*kohtust*).

3.3.2. Astmevaheldus

Tüve astmevaheldus on astme poolest erinevate tüviallomorfide vaheldumine sõna muutevormistikus. On olemas tugevaastmeline tüvi, mis on kolmandavälteline, ning nõrgaastmeline tüvi, mis on teisevälteline. (EKG I 1995: 144)

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ kasutab Blume mitme substantiivi ja verbi puhul teistest 17. sajandi põhjaeesti autoritest erinevat tüvevarianti. Näiteks arhailise substantiivi *hüüs* 'vara, vili' puhul tarvitab Blume elatiivis nõrgaastmelist tüve *hüü-* (72), aga Müller tugevaastmelist tüve *hüüde-* (73). Tänapäeval käänatakse nimisõna *hüüs uus*-tüübi järgi. Teistel 17. sajandi põhjaeesti autoritel nimisõna *hüüs* elatiivivorm puudub.

(72) - - - ***Hühst** peawat nemmat nende Peh teutma nink höitzma kud üx WihnaPüh# - - -*. 'Hüüest peavad nad end toitma ning õitsema kui viinapuu' (VAKK, Blume 1662: 217)

(73) - - - *eth tæma sest Ißanda Chrxe **Hüjdest** ninck Rickust piddab oßa sama* . 'et tema peab sellest Issanda Kristuse hüüdest ning rikkusest osa saama' (VAKK, Müller 1603: 5)

Nimisõna *käsi* mitmuse genitiivi vormistamisel on Blume aluseks võtnud nõrgaastmelise tüve *kee-* (74) ning Müller tugevaastmelise *kedde-* (75). Kuigi Stahl moodustab sõna *käsi* mitmuse omastavat käänat nii nõrgaastmelise (*keeje-*, *kesje-*) kui ka tugevaastmelise tüvega (*ket-*), on tal nõrgaastmelise tüve puhul alati kasutusel lisasilp *-je* (76), mis Blumel mitmuse omastavas puudub. Selles vormis kasutab Blume nõrgaastmelist ja Stahlist lühemat tüvevarianti ka oma hilisemates töödes, nt teoses „Geistliche Seelen Ergötzung“.

(74) - - - *nink sahme waiwal tehda mea **Kehde** all on* . 'ning saame vaevalt teada, mis on käte all' (VAKK, Blume 1662: 227)

(75) *Ninck sinu **Keddede** siddes on se Wægky ninck woimus* - - -. 'ning sinu kätes on vägi ja võim' (VAKK, Müller 1604: 4)

(76) *Erranis üx igkalick peap tõh tegkema omma hennessee **Kehjede** kahs* - - -. 'Vaid igaüks peab oma kätega tööd tegema' (VAKK, Stahl 1649: 707)

Verbi *lugema tud-*vormi puhul tarvitab Blume tugevaastmelist tüve *luge-* (77) ning Stahl ja Müller nõrgaastmelist tüve *loe-* (78), (79). Tugevaastmelise tüvega Stahlil ega Mülleril selle sõna *tud-*vormi ei leidu. Seega ilmselt on Blume selle vormi moodustanud enda keeletunde alusel.

(77) *Jsraelli Lapsede Suggu sahp ollema kud Lihw Merre ehres / kumb ep woip möhtut ep kahs **luggetut** sahma* . 'Iisraeli laste sugu saab olema kui liiv mere ääres, mida ei saa mõõta ega ka lugeda' (VAKK, Blume 1662: 213)

(78) *Perrast sedda sahp **loetut** sahma / üx ramat* - - -. 'Pärast seda saab üks raamat loetud' (VAKK, Stahl 1637: 172)

(79) *Ia keick meddÿ iuxse karwat omat meddÿ Pæ pæl **loetuth*** - - -. 'Ja kõik meie juuksekarvad on meie peas loetud' (VAKK, Müller 1603: 2)

Tegusõna *uskuma tud-*vormi puhul eelistab Blume (80) erinevalt Stahlist (81) nõrgaastmelise tüvega vormi *usutud*. Mülleri jutlustes ja Turu käsikirjas ei esine verbi *uskuma tud-*vormi üldse.

(80) - - - *kulutatut Pagganalle / **ussutut** Jlmast / ülles wottut Auwo sisse* . 'kuulutatud paganatele, maailmast usutud, üles võetud au sisse' (VAKK, Blume 1662: 141)

(81) *ix tullewa sundija / saht sinna töddest usckutut*. 'üks tulev sundija, sina saad tõesti uskuma' (VAKK, Stahl 1637: 88)

Verbi *pidama* imperatiivi plurali teise pöörde vormistamisel kasutab Blume nõrgaastmelist tüve *pea-* (82) ning Stahl (83), Müller (84) ja Turu käsikiri (85) tugevaastmelist tüve *pidda-*. Seega Blume ei ole arvatavasti selle vormi moodustamisel teiste selle aja autorite tekstidest eeskujju võtnud.

(82) *Kiusaket aggas keik nink mea Heh / peaket hennessel*. 'Pange aga kõike proovile ning mis hea, hoidke enesele' (VAKK, Blume 1662: 105)

(83) *Olcket teije rahwul / julgket / ninck piddaket heh meele* - - -. 'Olge rahul, julged ning hoidke head meelt' (VAKK, Stahl 1649: 595)

(84) *Moistket ninck piddaket meles* - - -. 'Mõistke ning pidage meeles' (VAKK, Müller 1605: 7)

(85) *Teije miehet piddakat armasti teidi naiset* - - -. 'Teie, mehed, hoidke oma naisi armsasti' (VAKK, Turu käsikiri 1625: 8)

Substantiivide ja verbide muutmisel teistest 17. sajandi põhjajest autoritest erineva astmega tüvevariandi kasutamisel on Blume arvatavasti lähtunud oma keeletundest. Näiteks kui Blume tarvitab substantiivi *käsi* mitmuse genitiivi vormis nõrgaastmelist tüve *kee-*, siis Mülleril on tugevaastmeline tüvi *kedde-*. Verbi *lugema tud-*vormi puhul esineb Blumel tugevaastmeline tüvi *luge-* ning nii Stahlil kui ka Mülleril nõrgaastmeline tüvi *loe*.

3.3.3. Konsonanttüvelised verbivormid

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ ilmneb osa tegusõnade puhul, et Blume kasutab nende vorme ainult konsonanttüvelisena. Teised 17. sajandi põhjajest autorid tarvitavad neid vastupidiselt Blumele vokaaltüvelisena. Näiteks verbi *trööstima* käskiva kõneviisi mitmuse teises pöördes esineb Blumel konsonanttüveline vorm *trööstge* (86), Stahlil aga vokaaltüveline vorm *trööstige* (87). Mülleri jutlustes ja Turu käsikirjas *trööstige*-vorm puudub. *Trööstima* leidis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ veel indikatiivi ainsuse teises pöördes ja imperatiivi singulari teises pöördes, kuid nende vormide puhul oli Blume kasutanud vokaaltüve.

(86) *Tröhstket / tröhstket minno Rawa / pajatap teije Jummal* . 'Trööstige, trööstige minu rahvast, ütleb teie Jumal' (VAKK, Blume 1662: 193)

(87) - - - *Tröhstiket / Tröhstiket münno rahwa / ninck tahs / tröhstiket needt nöddrat usckolisset* . 'Trööstige, trööstige minu rahvast, ning taas, trööstige neid nõtru usklikke' (VAKK, Stahl 1641: 237)

Verbi *lepitama* *ma*-infinitiivi väljendab Blume konsonanttüvelise vormiga *lepma* (88). Nii Stahlil (89) kui ka Mülleril (90) esineb vaid vokaaltüveline *ta*-tuletis *lepitama*.

(88) *Kuhendel : nemmat tachtsit hend Pawesti ka (kumb nemmat perrenkiasas) Oppedusse nink Kombede sees lepma* - - -. 'Kuuendaks: nemad tahtsid end paavstiga (kes neid taga kiasas) õpetuses ning kommetes lepitada' (VAKK, Blume 1662, 117)

(89) - - - *meije peame hend temma kahs lasckma leppitama* - - -. 'meie peame end laskma temaga lepitada' (VAKK, Stahl 1641, 246)

(90) - - - *ninck Iumala sen Issa erraleppitama* - - -. 'ning Jumal-isa ära lepitama' (VAKK, Müller 1605, 9)

Teistest 17. sajandi põhjaseesti autoritest erinevalt konsonanttüvelise vormi valimine osutab, et Blume on tõenäoliselt teinud ise keelelisi otsuseid.

3.3.4. Mõõnev kõneviis

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ ilmneb, et Blume kasutab osa verbide (*elagu, tõstku, avitagu, joogu*) puhul mõõnva kõneviisi väljendamiseks tunnust *-ko* (tänapäevane tunnus *-gu*) (91), mitte arhailist tunnust *-kut* nagu Stahl (92) või Müller (93).

Erinevalt varasematest põhjaseesti kirjameestest esineb Blumel „Kleines Corpus Doctrinae’s“ jussiivi kolmanda pöörde vorme arhailise tunnusega tunduvalt vähem. Tal on tunnus *-kut* vaid kolmel erineval verbil (*saagu, olgu, sadagu*) ning igauks neist esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ühel korral, kuid tunnus *-ko* 34 erineval verbil. Mülleril leidub tunnusega *-kut* viis erinevat tegusõna ning Stahlil tekstides on neid üle 40. Nt mõõnva kõneviisi vormi *olkut* 'olgu' on Blume kasutanud ühel korral, kuid vormi *olko* 45 korral. Samas esineb Stahlil *ol(c)kut* 104 korral ning *olko* 30 korral ja Mülleril vastavalt 42

korral ning 23 korral. Laialdasem jussiivi tunnuse *-ko* kasutamine Blume tegusõnavormistikus osutab, et ta oli kursis uuemate vormidega.

(91) *Jssand tōstko omma Palle sinno pehl nink andko sinnul Rawo !* 'Issand tōstku oma pale sinu peale ning andku sulle rahu!' (VAKK, Blume 1662: 149)

(92) *Se Jssand tōstkut omma palgke ülle sünd / ninck andkut sünnulle rahwo .* 'Issand tōstku oma pale sinu üle ning andku sulle rahu.' (VAKK, Stahl 1632: 65)

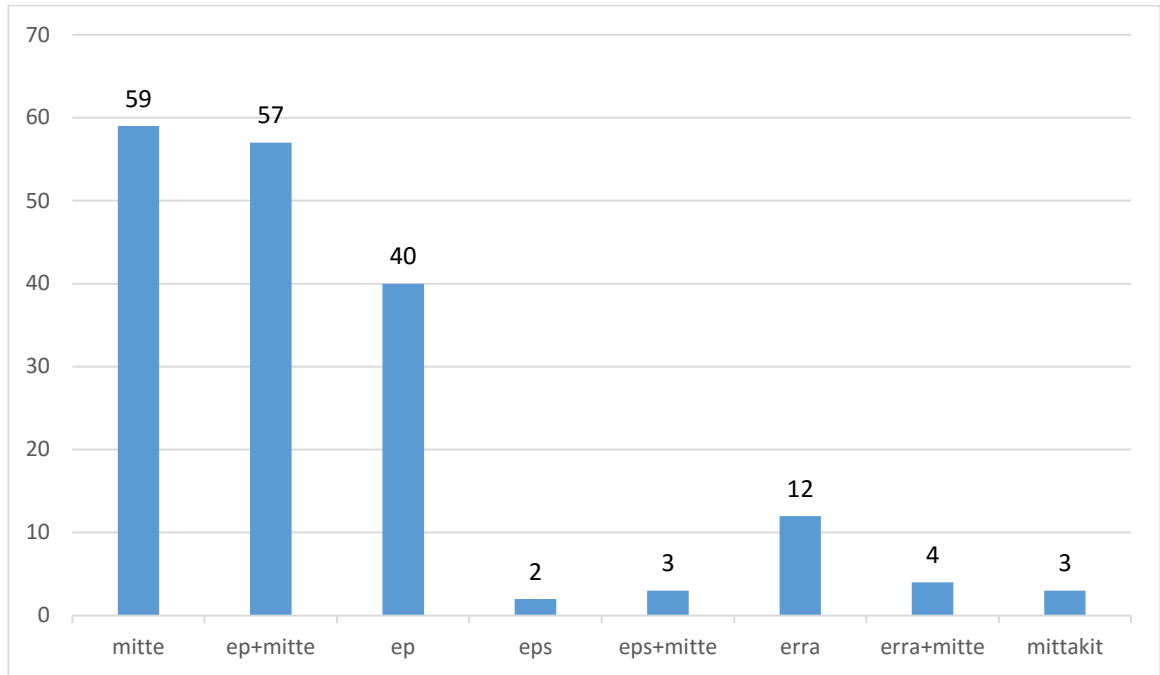
(93) *Se Iss : tōstkut oma Palgke sinu pæle , ninck andkut meile oma Rawo .* 'Issand tōstku oma pale sinu peale ning andku meile oma rahu.' (VAKK, Müller 1604: 5)

3.3.5. Eitus

Eitust väljendati 17. sajandi tekstides mitmeti. Põhjaeesti tekstides märgiti eitust sõnaga *ep* või kasutati eitusverbi (nt *en, evad*). Samuti võidi eitust edasi anda partikliga *mitte* või pronoomeniga. Keelu puhul tarvitati eitussõna *ära*. Sajandi lõpupoole tuli põhjaeestikeelsetesse piiblitõlgetesse lõunaestiline eitussõna *ei*. (Kilgi 2012: 116–117, 119)

Blume moodustab „Kleines Corpus Doctrinae’s“ eitust mitmel moel. Enamjaolt teeb ta seda erinevate eitussõnade abil. Eitussõnadest esinevad tal põhjaeestipärane *ep, mitte, eps, ära*. Lõunaestilist *ei*-d selles Blume teoses ei leidu, kuid see eitussõna on olemas tema hilisemates töedes. Kolmel korral moodustab ta eitust ainult pronoomeni *miski* abil. Teised asesõnad (*keegi, üks*) „Kleines Corpus Doctrinae’s“ iseseisvalt eitust ei väljenda, iga kord on lisatud eitussõna *ep*.

Joonisel 2 on näha „Kleines Corpus Doctrinae’s“ eitust väljendavate sõnade osakaal. Kõige rohkem on Blume selles teoses eitust moodustanud partikliga *mitte* (59 korral). Palju on ka eitussõna *ep* ja *mitte* koosesinemist (57 korral) ning *ep*-i üksinda (40 korral). Vähem on Blume kasutanud keeldsõna *ära* (12 korral) ning *ära* ja *mitte* koos (4 korral), samuti pronoomeni *miski* partitiivivormi (3 korral). Küsivates lausetes leiduvad *eps* (2 korral) ja *eps* ning *mitte* koos (3 korral).

Joonis 2. “Kleines Corpus Doctrinae’s” eitust vormistavate sõnade osakaal

Mitte

Partikli *mitte* sagedases esinemises on nähtud saksa keele eeskuju (Kilgi 2012: 121). Seda võib oletada ka “Kleines Corpus Doctrinae’i” puhul. Blume oli päritolult sakslane, “Kleines Corpus Doctrinae” on tõlketeos ning sisaldab paralleelselt nii eesti- kui ka saksakeelset teksti (Lill 1988: 7, 95). Blume kasutab partiklit *mitte* enamjaolt saksa sõna *nicht* vastena. *Mitte* esinemust partikli *nicht* vastena on märgatud ka Stahlil (Penjam 2010: 154).

Verb *olema* on “Kleines Corpus Doctrinae’s” ainus tegusõna, mis leidub eitavas vormis nii pöördelõppudega kui ka pöördelõppudeta (94). Kui *olema* on lauses, kus eitussõnaks on *mitte*, siis ta on alati pöörduv (95). Teiste eitussõnadega lauses võib *olema* nii pöörduda kui ka esineda konnegatiivina (94), välja arvatud konstruktsioonis *eps + mitte*, kus *olema* on vaid konnegatiivne. Pöörduvat verbivormi on eitussõna *mitte* esinemisel märgata ka teiste tegusõnade puhul. Konnegatiiviks nimetatakse eitusele iseloomulikku pöördumatut verbivormi (Erelt 2013: 151).

(94) - - - *et teije ep ollete kurbat kud need töiset / kennel ep olle Lotus . 'et te ei ole kurvad nagu need teised, kellel ei ole lootust' (VAKK, Blume 1662: 173)*

(95) 14 . *On aggas Christus mitte üllestousnut / sihs on meije Kulutamine tühi / sihs on Kahs teije Usk tühi . 'Kui aga Kristus ei ole üles tõusnud, siis on meie kuulutamine tühine, siis on ka teie usk tühine' (VAKK, Blume 1662: 169)*

Vaadates konstruktsioone, kus eitussõnaga *mitte* esineb koos modaaladverb *teps*, ilmnes, et Stahlile on omasem tarind, kus *mitte* järgneb *teps*-ile (98) ning Blumele konstruktsioon, kus *mitte* eelneb *teps*-ile (96). Tarindit *teps+mitte* oli Stahlil 12 korral ning *mitte+teps* konstruktsiooni kahel korral. Viimasel juhul oli mõlemal korral *mitte* ja *teps*-i vahel määrsõna *enam* (99). Blumel esines tarindit *mitte+teps* kuus korda – viiel korral “Kleines Corpus Doctrinae’s” ja ühel korral teoses „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“. Ühel korral oli „Kleines Corpus Doctrinae’s lisandunud ka eitussõna *ep*. Konstruktsiooni *teps+mitte* leidis kahel korral „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude’s“ (97) ning ühel korral “Geistliche Wochen-Arbeit’is”, kuid *mitte* ühtegi korda “Kleines Corpus Doctrinae’s”. “Geistliche Seelen Ergötzung’s” tarindit *teps + mitte* või *mitte + teps* ei leidunud. Selles teoses esines Blumel *teps* koos eitussõnaga *ei* (100).

(96) *Sest ep üxkit Rawas sahp wasto töise öhe Mõhka üllestõtma nink sahwat mitte teps söddima öpma . 'Sest ükski rahvas ei saa teise vastu mõõka tõstma ning ei saa teps mitte södima õppima' (VAKK, Blume 1662: 189)*

(97) - - - *Meije tehme (ütlep temma :) et CHRJSTUS Surnust ülles erratut / teps mitte surrep / Surm sahp teps ülle Tedda mitte wallitzema . ' Me teame (ütleb ta:), et Kristus on surnuist ülles äratatud, et ta teps ei sure, surm ei saa teps tema üle valitsema' (VAKK, Blume 1667: 72)*

(98) *Ke warrastanut on / se erra warrastako teps mitte - - - . 'Kes on varastanud, see ärgu teps mitte varastagu' (VAKK, Stahl 1638: 132)*

(99) *Sest / mitte ennamb teps kurja tegkema / se on se keicke parramb parrandus . 'Sest mitte enam teps kurja teha, see on see kõige parem parandus' (VAKK, Stahl 1641: 422)*

(100) - - - *et nemät eddespitte ei teps woiwat meite pehle kaibama - - - . 'et nemad ei või edaspidi teps meie peale kaevata' (Blume 1667: 102)*

Ep 'ei'

Kui Mülleri jutlustes (103), Stahlil (104) ja Turu käsikirjas leidub veel ka pöörduvat eitusverbi, siis Blume tekstides seda enam pole (101), (102). Tal on eitussõna vaid muutumatul kuju *ep*. See näitab, et ta ei tugine eituse moodustamisel enam täielikult varasematele tekstidele.

Ep-iga lauses esineb *olema*-verb nii pöörduvana kui ka konnegatiivina. Enamjaolt (8 korral) on *olema* pöörduv ning vähemal määral (3 korral) konnegatiiv. Teistegi tegusõnade puhul on märgata *ep*-iga lauses pöördumist (101).

(101) *Minna ep tehdsin mittakit Himmust - - -*. 'Ma ei teadnud himust midagi' (VAKK, Blume 1662: 39)

(102) - - - *nink mul ep öhekit Kahjo woix teggema / amen !* 'ning ei võiks mulle mingit kahju teha, aamen!' (Blume 1666: 100)

(103) *Wait meÿe emme taha teile Armat weliet mitte errakeelda - - -*. 'Vaid meie, armsad veljed, ei taha teile ära keelata' (VAKK, Müller 1601: 7)

(104) *Minna en woin / ninck en sutan magkama / minna en woin rõhmus olla - - -*. 'Ma ei või ning ei suuda magada, ma ei või rõõmus olla' (VAKK, Stahl 1637: 236)

Ep + mitte

Pille Penjami uurimusest (2010: 144–145) Stahli eituskonstruktsioonide kohta ilmneb, et vaadeldud materjalis esineb kõige rohkem eitussõna *ep* (28,3%) ning *ep* ja *mitte* koos on kolmandal kohal (23,9%). Seevastu Blume teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ leidub kõige rohkem partiklit *mitte* ning *ep* ja *mitte* koos on esinemuse poolest teisel kohal.

Ep-i ja *mitte* koosesinemisel on „Kleines Corpus Doctrinae's“ näha, et enamjaolt on verb *olema* konnegatiivne: 15 juhul see tegusõna ei pöördu (105) ning seitsmel juhul pöördub (106). Teised verbid pöörduvad (107).

(105) - - - *Se ep olle mitte heh / et Jnnimenne üxpeines on - - -*. 'See ei ole hea, et inimene üksipäini on' (VAKK, Blume 1662: 89)

(106) *Teije ep ollete mitte kumbat rehkiwat / erranis teije Jssa Waim on se / kumb teije lebbi rehkip .* 'Teie ei ole need, kes räägivad, vaid teie isa vaim on see, kes teie kaudu räägib' (VAKK, Blume 1662: 229)

(107) *Minna ep hebbedan hendes CHristusse Ewangeliummest mitte* - - -. 'Ma ei häbene Kristuse evangeeliumi' (VAKK, Blume 1662: 21)

Erra 'ära'

Sõnaga *ära* moodustab Blume keeldu. Enamjaolt kasutab ta *ära* konstruktsioonis üksinda (12 korral), kuid neljal korral lisab ta *ära*-le ka eitussõna *mitte*. Penjami uurimusest ilmneb (2010: 144), et Stahlil leidub *ära* rohkem koos partikliga *mitte* (39 juhul) kui üksinda (22 juhul). Ka Mülleril esineb *ära* koos eitussõnaga *mitte* rohkem (29 korral) kui üksinda (7 korral).

Ühel korral kasutab Blume *ära* möönvas kõneviisis verbiga lauses. Selles lauses *ära* kõrval partiklit *mitte* ei ole (108). Jussiivi tunnuseks on Blume valinud *-ko*, mitte arhailisema *-kut*. Blume keelekasutusele on omased uuema tunnusega möönva kõneviisi vormid, nagu tõin välja jaotises 3.3.4.

(108) *Erra sundko teid kekit Rohka echk Johto / echk sehdtude kallide Pehwade perrast* .
'Ärgu teid keegi sundigu roa või joodu või seatud kallite päevade pärast' (VAKK, Blume 1662: 77)

Sarnaselt teistele 17. sajandi põhjaeesti autorite teostele esineb *ära* muutumatuna ka Blume tekstides (109). Nagu Müller (111) ja Stahl, kasutab Blumegi käskiva kõneviisi mitmuse teise pöörde väljendamiseks tunnust *-ket* (110). Samas ei leidu tema tekstides keelu puhul erinevalt Müllerist ning Stahlilt (112) imperatiivi pluraali esimese pöörde vormi. See võib tuleneda asjaolust, et järgides oma keeletunnet, pidas Blume teksti stiililiselt sobivamaks käskiva kõneviisi ainsuse või mitmuse teist pööret. Ka võis ta nende vormide valimisega soovida väljendada otsesemat ning ainult kuulajatele, mitte jutlustajale suunatud käsku.

(109) *Sel Ajal sahp ütteltut sahma . Jerusalemme wasta : erra karta hendes / nink Zioni wasto : erra lasse sinno Kehd wessima erra* . 'Sel ajal saab Jeruusalemma vastu üteldud: ära karda, ning Siioni vastu: ära lase oma kätel väsida' (VAKK, Blume 1662: 137)

(110) *Nink erra kurbastaket Jumala põha Waimo* - - -. 'Ning ärge kurvastage Jumala püha vaimu' (VAKK, Blume 1662: 239)

(111) *Errasüstket Hebr : 10 . teje Lotus mitte erra - - . 'Ärge heitke oma lootust ära'*
(VAKK, Müller 1606: 7)

(112) *Erra olckem tühja auwo ahnet / töine töise weehastada / ninck weehada . 'Ärgem olgem asjata auahned, et teineteist vihastada ning vihata'* (VAKK, Stahl 1638: 123)

***Eps* 'kas ei'**

Eitussõna *eps* on lisaks Blumele olemas veel Stahlil. Turu käsikirjas ega Mülleri jutlustes seda sõna ei leidu. Blume moodustab partikliga *eps* „Kleines Corpus Doctrinae’s“ eitust sisaldavaid küsimusi.

Kolmel korral kasutab Blume *eps*-iga koos partiklit *mitte* (113) ning kahel korral esineb *eps* üksinda. Ühel korral leiduvad *eps* ning *mitte* koos ka Blume 1667. aasta teoses „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“. Ühel korral esineb *eps* üksinda teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“. Kui teostes „Kleines Corpus Doctrinae“ ning „Geistliche Wochen-Arbeit“ on *eps* küsimuse alguses, siis „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude’s“ asub *eps* ühel korral ka lause lõpus (114).

(113) - - - *eps olle temma mitte Christusse Werre Ühhendaminne ? 'kas ta ei ole mitte Kristuse vere ühendamine?'* (VAKK, Blume 1662: 69)

(114) - - - *Ma ollen temma Jssand / eps ? 'Ma olen tema Issand, kas mitte?'* (VAKK, Blume 1667: 100)

Penjam märgib oma uurimuses (2010: 151), et Stahlil on eitusverb ning *eps* lahkasendis. Kui tegusõna ja *eps* on Blume tekstides lahkasendis, siis enamjaolt on nende vahel ainult üks sõna (115). Stahlil võib *eps*-i ning verbi vahele jääda ka kolm või rohkem sõna (116) (Penjam 2010: 151).

(115) *Eps teije tehte / et keik ke meije (olleme) Christusse Jesusse sisse ristitut / need ommat temma Surma sisse ristitut ? 'Kas te ei tea, et kõik, kes me oleme Jeesus Kristuse nimel ristitud, need on ristitud tema surma?'* (VAKK, Blume 1662: 165)

(116) *Eps se ello eñamb on kudt se rohkg ? 'Kas ei ole elu enamat kui roog?'* (VAKK, Stahl 1638: 124)

Miski

Kui teised pronoomenid (*keegi*, *ükski*) esinevad „Kleines Corpus Doctrinae’s“ ainult koos eitussõnaga (117), siis *miski* moodustab eitust ka üksinda (118). P. Penjam on märganud, et 1667. aasta töös „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ moodustab pronoomen *keegi* Blumel üksinda eitust (Penjam 2010: 142). Erinevalt „Kleines Corpus Doctrinae’s“ väljendavad Stahli tekstides eitust üksinda ka teised pronoomenid peale *miski* (119). Seega ei ole Blume asesõnade kasutamises eituse väljendajatena järginud täielikult Stahli eeskju, vaid on moodustanud ka omapäraseid vorme.

(117) *nink ilma Usko ep woip üxkit JUm-ala Meele perrast ollema . ’ilma usuta ei või ükski Jumalale meelepärane olla’* (VAKK, Blume 1662: 41)

(118) *Se on se Jssa Tachtminne / ke Mind lekkitanut on / et Minna mittakit errakaddun keikest (sest) mea Temma Minnul andnut on - - - : ’See on isa tahtmine, kes mind on läkitanud, et mina ei kao ära kõigest, mis ta mulle on andnud’* (VAKK, Blume 1662: 163)

(119) *üchtekit kurjus sahþ sünno pehle tousma / ninck üchtekit willitzus sahþ sünno hohne sisse tullema . ’ükski kurjus ei tõuse sinu peale ning ükski viletsus ei tule sinu hoonesse’* (VAKK, Stahl 1638: 11)

3.3.6. Allatiivivorm põrgule ’põrgusse’

Allatiivivorm *põrgule* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kolmel korral (120). See vorm leidub ühel korral ka Blume hilisemates teostes „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (121) ning „Geistliche Seelen Ergötzung“.

Substantiivi *põrgu* puhul kasutab Blume iga kord allatiivi vormi, kui tahab väljendada sihtkohta (120). Stahl väljendab põrgusse minekut genitiivi ja postpositsiooni *sisse* abil (122) või ainult illatiiviga. Mülleri tekstides nimisõna *põrgu* üksinda ei esine. Tal on sarnase tähendusega liitsõna *põrguhaud* (123), kuhu minekut ta annab edasi genitiivi ja tagasõnaga *sisse*. Seega ei ilmne, et Blume oleks selle vormi moodustamisel lähtunud varasemate autorite eeskjust.

- (120) - - - *et nemmat kurjat Lapset nink jummalakartmattat neelwat erra nink **Pörkulle** sahtwat - - -. 'et nad neelavad halvad lapsed ja jumalakartmatud alla ning saadavad põrgusse'* (VAKK, Blume 1662, 9)
- (121) *Sest (I .) sihs on Temma lebbi omma **Pörkulle** minnemisse üllewoitnut - - -. 'Sest (I.) siin on tema oma põrgusse minekuga võidu saavutanud'* (VAKK, Blume 1667, 76)
- (122) - - - *ninck lückap nemmat **Pörgko sisse** . 'ning lükkab nemad põrgusse'* (VAKK, Stahl 1649, 646)
- (123) - - - *sesama te iohatab sind sen igkeweße **Pörgkuhauwa sisse** - - -. 'seesama tee juhatab sind igavesse põrguhauda'* (VAKK, Müller 1603, 8)

3.3.7. Käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *tu* 'too'

Käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *tu* 'too' leidub „Kleines Corpus Doctrinae's“ ühel korral (124). Imperatiivi singulari teise pöörde vorm on ühel korral olemas ka Blume hilisemas teoses „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“, kuid veidi teistsuguse kirjapildiga. Blume kasutab seal vokaalipikendusmärki *h* (125). Teistel 17. sajandi põhjaeesti autoritel verbi *tooma* käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormi ei ole. Stahli tekstides esineb tegusõna *tooma* imperatiivi pluurali teise pöörde vorm *tohket* 'tooge'. Tõenäoliselt on Blume käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vormi *too* moodustamisel tuginenud enda keeletundele.

- (124) *Tu minno Pojat kaukelt tenna nink minno Tüttrat Ilma Otza pohlt . 'Too minu pojad kaugelt tänna ning minu tütreid ilma otsa poolt'* (VAKK Blume 1662: 195)
- (125) *7 . # Têe lacht so rochkett Kehjet # meil' anna Leiba Kett / # meil **toh** so palle-Wehjet # kus Kehs on Hedda-Wet - - -. 'Tee lahti oma rohked käed, meile anna kätte leib, meile too oma paleväed, kus käes on hädaveed'* (VAKK, Blume 1667: 48)

3.3.8. *ma*-infinitiivi vorm *näitamas*

ma-infinitiivi vorm *näitamas* (126) esineb „Kleines Corpus Doctrinae's“ ühel korral. See vorm leidub ühel korral ka Blume 1667. aasta teoses „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (127). Teiste 17. sajandi autorite tekstides *ma*-infinitiivi vormi *näitamas* kasutatud ei ole.

Stahlil on olemas Blumega sarnane saksakeelne lauseosa, kuid ta on kasutanud tõlkimisel verbi *näitama* või *kandma nud*-vormi ning substantiivi *naer* või *häbi* (128).

Näib, et Blume on püüdnud *mas*-vormi abil väljendada gerundiivi tähendust. EKG I (1995: 69) kohaselt on gerundiiv lause põhitegevusega samal ajal esinev ning seda iseloomustav tegevus. *Näitamine* toimub näites 126 ja 127 *kandmisega* samal ajal ja esimene iseloomustab teist tegevust, täpsustades kandmise viisi.

ma-infinitiivi vormi *näitamas* puudumine teiste 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides viitab, et Blume ei ole selle vormi puhul ilmselt nende töödele tuginenud.

(126) - - - *nink nemmat ülles **neutmas** kandnut awwalikkult nink öhe WoimusseNeutmisse neist teenut issi hennessee lebbi* . 'ning neid avalikult näidates kandnud ning teinud neist iseenda kaudu ühe võimunäitamise'. (VAKK, Blume 1662, 171)

(127) - - - *nink nemmat ülles **neutmas** kandnut awwalikkult / nink öhe WoimusseNeutmisse neist tēenut / issi hennessee lebbi* . 'ning neid avalikult näidates kandnud ning teinud neist iseenda kaudu ühe võimunäitamise'. (VAKK, Blume 1667, 68)

(128) - - - *ninck nem~at awwalikkult **hebbedusse** keickel **nöitnut** / ninck öhex kindlax tehhex ommast suhrest wehjest ninck auwsast üllewoidmissesst hennessee kahs weddanut / lebbi issi hennessee* . 'ning neid avalikult kõigile häbiks näidanud ning üheks kindlaks märgiks oma suurest väest ja ausast võidust iseenda kaudu enesega vedanud' (VAKK, Stahl 1641: 493)

3.3.9. Lihtmineviku ainsuse esimese pöörde vorm *vaatasin*

Lihtmineviku ainsuse esimese pöörde vorm *vaatasin* esineb „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kahel korral (129). See vorm puudub Blume hilisemates teostes, Stahli tekstides ning Turu käsikirjas. Mülleril on imperfekti ainsuse esimese pöörde vorm olemas, kuid ta kasutab arhailisemat tüvekuju *walla*- ning on moodustanud verbist *ta*-tuletise (130). Ka ei ole Mülleri vormil ainsuse esimese pöörde tunnust *-n*. Seega Mülleri jutluste eeskuju ei ole selle vormi kasutuse puhul näha. Blume võib imperfekti singulari teise pöörde vormi *vaatasin* olla moodustanud enda keelevaistust lähtuvalt või kuulnud seda vormi oma aja rahvakeelest.

- (129) *Minna watasin pehle se suhre Könne perrast / kumba Sarw kõnnelis / minna watasin pehle / kunni Ellajas tappetut sai - - -*. 'Ma vaatasin pealt selle suure kõne pärast, mida sarv kõneles, ma vaatasin pealt, kuni elajas tapeti' (VAKK, Blume 1662: 83)
- (130) *Ninck mina wallataßy , ninck katze , syß kaßwsit Sonet ninck Liha nente Luide pæle - - -*. 'Ning ma vaatasin, ja näe, siis kasvasid luude peale sooned ning liha' (VAKK, Müller 1606: 1)

Vaadeldud morfoloogilistest joontest ilmnes, et enamiku kasutamisel on Blume tõenäoliselt lähtunud enda keelevaistust ning mõneti ka rahvakeelest. Blume on kasutanud vorme, mida teistel 17. sajandi põhjaeesti autoritel ei esine, näiteks allatiivivorm *põrgule* 'põrgusse', *ma*-infinitiivi inessiivi vorm *neutmas* 'näitamas', käskiva kõneviisi ainsuse teise pöörde vorm *tu* 'too'.

Möönva kõneviisi puhul nähtus, et erinevalt teistest selle aja kirjameestest on Blumele omasemad uuema tunnuse *-ko* vormid kui arhailisemad *-kut* tunnusega vormid. Tunnust *-ko* kasutas ta jussiivi väljendamiseks 34 erineval verbil, kuid tunnust *-kut* vaid 3 erineval tegusõnal. Seega oli ta teadlik uuematest möönva kõneviisi vormidest.

Eituses oli nii Blumele omast kui ka 17. sajandi põhjaeesti kirjakeelele üldist. Kui Stahlil esines Penjami uurimuse (2010) kohaselt kõige rohkem eitussõna *ep*, siis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ leidis kõige rohkem partiklit *mitte*. *Mitte* kasutamisel oli märgata saksa keele eeskujuga. *Ep* on esinemuse poolest „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kolmandal kohal.

Erinevalt Stahlist, Müllerist ja Turu käsikirjast ei leidunud Blumel pöörduvat eitusverbi. Ka ei olnud tal keelu puhul imperatiivi mitmuse esimese pöörde vormi, mis olid Mülleri ja Stahli tekstides olemas. Põhjuseks võis olla soov anda edasi otsesemat ning vaid jutluse kuulajatele mõeldud käsku või pidas Blume käskiva kõneviisi teisi vorme oma keelevaistu alusel sobivamaks.

Erinevalt Stahlist, kellele oli iseloomulik tarind *teps + mitte*, oli Blumele omasem konstruktsioon *mitte + teps*.

Keeldu väljendas ta sõnaga *ära*, mis selle aja kirjakeelele omaselt oli kasutusel muutumatul kujul. Kui Stahlil moodustas keeldu Penjami uurimuse (2010) järgi kõige rohkem ühend *ära + mitte*, siis Blumel esines rohkem *ära* üksinda.

Eitussõna *eps* kasutas Blume üldküsimate vormistamisel. Peale tema oli *eps* olemas veel vaid Stahlil. Lahkasendis paiknevana on Blumel verbi ja *eps*-i vahel vähem sõnu (enamjaolt üks) kui Stahlil, kellel võib nende vahel olla ka kolm või rohkem sõna.

Verb *olema* oli ainus, mis esines „Kleines Corpus Doctrinae’s“ eitavas vormis nii pöördelõppudega kui ka ilma. Kui eitussõnaks oli *mitte*, siis *olema* oli alati pöörduv. Kui eitussõnaks oli *ep*, siis *olema* enamjaolt pöördus ning vähemal määral oli konnegatiivne. Tarindis *eps + mitte* oli *olema* vaid konnegatiiv. Kui *ep* ja *mitte* esinesid koos, siis tegusõna *olema* enamasti ei pöördunud.

3.4. Morfosüntaktilised jooned

Selles osas tutvustan Blume teose „Kleines Corpus Doctrinae“ artikli- ning tulevikukasutust, kaassõnu ning küsilauseid. Valisin nähtused, milles väljendub Blume keelekasutuse eripära ning mida on seni vähe uuritud või mis on üldse uurimata.

3.4.1. Artiklikasutus

Uurisin „Kleines Corpus Doctrinae“ artiklikasutust lähemalt kümne juhuslikult valitud lehekülje põhjal (lk-d 5, 17, 49, 65, 103, 135, 189, 207, 225, 243). Vaatlesin nii saksa määrava (*der, die, das*) kui ka umbmäärase artikli (*ein*) eesti vasteid. Täendusrühmade moodustamisel järgisin enamjaolt Aune Esinurme magistritöös (2012: 29) toodud liigitust: *jumal, elus, elutu, koht, tegevus, aeg*. Juurde lisasin tähendusrühma *abstraktne*, sest esines nähtusi, mis liigituvad just selle rühma alla (nt *valgus, patt*).

Võrdluseks „Kleines Corpus Doctrinae“ artiklikasutusega uurisin, kuidas on Blume tarvitanud artikleid oma järgmises, 1666. aasta teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“. Valisin sellestki tekstist kümme juhuslikku lehekülge: 10, 34, 58, 70, 92, 108, 124, 136, 148, 160.

A. Lill (1988: 10, 94) ja A. Saareste (1956: 285) märgivad, et Blume ei tõlgi saksa keele määravat artiklit eesti keelde. „Kleines Corpus Doctrinae’s“ on märgata, et Blume seda siiski teeb. Uuritud kümnel leheküljel tõlkis ta saksa keele määravat artiklit eesti keelde 14 korral. Kõigil viiel korral, kui vaadeldud lehekülgedel oli kasutatud nimisõna *aeg* (131) ja kahel korral, kui nimisõna *ilm* (132), tõlkis Blume ka saksa määrava artikli eesti keelde. Teised sõnad, mille puhul Blume tõlkis saksa keele määravat artiklit eesti keelde, leidsid nendel lehekülgedel ühel korral (nt *need Wiggat* 'vead') või ei olnud ta määrava artikli tõlkimises järjepidev. Nt substantiivi *Issand* puhul ta mõnikord tõlkis määrava artikli, teinekord mitte (133), (134).

(131) *Sel Ajal sahwat terwet Weet Jerusalemme seest johxma - - -. (Zu der Zeit werden frische Wasser aus Jerusalem fliessen- - -.)* 'Sel ajal hakkavad värsked veed Jeruusalemmast jooksuma' (VAKK, Blume 1662: 225)

(132) *JUmmal Jssa on essimenne Persohn jumjala Ollemisse sees nink on (sedda) JIma ninda armastanut / et Temma omma aino sündinut Poja andis - - -. (GOTT der VATER ist die erste Persohn in der Gottheit und hat di Weld also gelibet / daß ER seinen eingebohrnen SOhn gab - - -.)* 'Jumal-isa on esimene persoon jumala olemises ning on seda ilma nõnda armastanud, et ta andis oma ainusündinud poja' (VAKK, Blume 1662: 5)

(133) *Se Jssand on Jummal ke meit walkustap - - -. (Der HErr ist GOTT der uns erleuchtet - - -.)* 'Issand on Jumal, kes meid valgustab' (VAKK, Blume 1662: 243)

(134) *Nink Jssand ütlis minnul : Se Werraw peap Luggus jehma - - -. (Und der HErr sprach zu mir : Dis Tohr sol zugeschlossen bleiben - - -.)* 'Ning Issand ütles minule: "See värav peab lukku jääma"' (VAKK, Blume 1662: 135)

Erinevalt „Kleines Corpus Doctrinae’st“ tõlkis Blume uuritud kümnel „Geistliche Wochen-Arbeit“ leheküljel määravat artiklit eesti keelde ainult ühel korral, sõna *tee* puhul (135). Kuigi nendel lehekülgedel esinesid ka sellised sõnad (nt *issand*), mille puhul Blume oli „Kleines Corpus Doctrinae’s“ saksa keele määravat artiklit kasvõi ühel korral eesti keelde tõlkinud, ei teinud ta seda „Geistliche Wochen-Arbeit“is“ (136). Seega vähenes uuritud materjali põhjal otsustades kaht teost lahutava nelja aasta jooksul määrava artikli tõlkimine eesti keelde.

(135) - - - *ep astup kahs sel Têel / kus kurjat Pilkiat sundwat - - - . (- - - tritt auch nicht auff den Plahn / wo lose Spötter richten - - - .)* 'ei astu ka sel teel, kus kurjad pilkajad sunnivad' (Blume 1666: 10)

(136) *Tagganaket minnult erra keik Kurja-Teggijat / sest JSSAND kuhlep mo Nutto . (Weichet von mir alle Übeltäter / denn der HERR höret mein weinen .)* 'Taganege minust kõik kurjategijad, sest Issand kuuleb mu nuttu' (Blume 1666: 34)

Vaadates sõnade tähendusrühmi, mille puhul Blume tõlkis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ määravat artiklit eesti keelde, selgus, et kõige rohkem tegi ta seda rühma *aeg* sõnade puhul (viiel korral) (131). Kolmel korral tõlkis Blume määravat artiklit rühma *abstraktne* (137) ja *jumal* (133) sõnade puhul, kahel korral *koha* (132) ning ühel korral rühma *elus* (138) sõnade puhul. Sõna, mille puhul ta tõlkis teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“ määravat artiklit eesti keelde, esineb rühmas *koht (sel teel)* (135).

(137) *Hukkamattat Pattut ommat Uskolissede sees need Wiggat / kumballe nemmat Usko sees wasto seißwat - - - . (Unverdamliche Sünden sind in den Gläubigen di Gebrechlichkeiten / welchen si im Glauben widerstehen - - - .)* 'Mittetaunitavad patud on usklike vead, millele nad usus vastu seisavad' (VAKK, Blume 1662: 17)

(138) - - - *need kankket Kurrati Kette ülleannap / kunni nemmat hendes ümberpöhrwat . (- - - di Halstarrigen dem Teufel übergibt / bis si sich bekeren .)* 'kangekaelsed kuradi kätte üle annab, kuni nad end ümber pööravad' (VAKK, Blume 1662: 65)

Võrreldes saksa keele määrava artikli esinemust selle sagedusega eesti keeles juhuslikult valitud kümnel leheküljel, ilmnes, et Blume enamasti ei tõlgi saksa keele määravat artiklit eesti keelde. Kui määrav artikkel leidub saksakeelsetes lausetes 149 korral, siis eestikeelsetes vaid 14 korral, mis tähendab, et kattuvust ei ole 135 korral. Seega erines Blume „Kleines Corpus Doctrinae’s“ määrava artikli tõlkimisel varasemast traditsioonist.

Ka vaadeldud kümnel „Geistliche Wochen-Arbeit’i“ leheküljel nähtub, et ta enamasti ei tõlgi saksa keele määravat artiklit eesti keelde. Kui saksakeelsetes lausetes esineb määrav artikkel 35 korral, siis eestikeelsetes ainult ühel korral, seega puudub kattuvus 34 korral.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ leidus uuritud kümnel leheküljel üks juhtum, mida ma ei arvestanud määrava artikli esinemise hulka, kuna seda ei saanud vaadelda paralleelselt.

Saksakeelses lauses esineb sõna *Schwange* koos määrava artikliga ning eestikeelses lauses on selle asemel verbi õpetama *tud*-vorm (139).

(139) *Onks öike / et üx risti Jnnimenne nohre Eo sees falschi Oppedusse pehl / kumb meije Ajal õppetut sahp / Catechismusse nink Jummal Sanna jerrel / Kochto moistma nink erraheitma oppep ? (Jsts auch recht / das ein Christ in der Jugend falsche Lere / so zu unser Zeit im Schwange gehet nach dem Catechismo und GOTTes Wort urteilen und verwerffen lerne ?) 'Kas on õige, et ristiinimene õpib oma nooruses vääõpetusest, mida meie ajal õpetatakse, katekismuse ning jumala sõna üle kohut mõistma ja seda kõrvale heitma?'* (VAKK, Blume 1662: 103)

Saksa keele umbmäärase artikli tõlkimise kohta märgib A. Lill (1988: 12), et Blume ei ole selle tõlkimises nii kindel kui määrava artikli puhul ning *ein* võib tal esineda eestikeelses tekstis ka siis, kui see saksakeelses puudub. „Kleines Corpus Doctrinae’s“ on märgata, et 15 korrast vaid ühel korral, kui uuritud kümnel leheküljel umbmäärane artikkel esineb, pole Blume seda eesti keelde tõlkinud. Sel juhul on umbmäärane artikkel eitavas lauses ning tähenduskategoorias *tegevus (suu kinnipidamine)* (140). Ka „Geistliche Wochen-Arbeit’is“ on Blume selle artikli tõlkimises järjepidev. Vaid kolmel korral 15st ei tõlkinud ta umbmäärast artiklit eesti keelde. Blume jättis „Geistliche Wochen-Arbeit’is“ selle artikli tõlkimata nii jaatavate kui ka eitavate lausete puhul (141), (142).

(140) *Et teije jures ep olle **SuhkinniPiddamine** nink teije tem~alt mitte waid jehte / kunni Jerusalem walmistut nink sehdu sahp Kitussex Mah pehl . (Auf das bei euch **kein Schweigen** sei und ihr von Jhm nicht schweiget / bis das Jerusalem gefertiget und besetzt werde zum Lohb auf Erden .) 'Et teie juures ei ole suu kinnipidamist ning teie ei jää vait, kuni Jeruusalemm valmistatakse ning seatakse kiituseks maa peal'* (VAKK, Blume 1662: 207)

(141) - - - *kud **Puh** jö ehres sahp # kumb iggas kaswap kõrkest - - - . (- - - ist wi **ein Baum** am Flus / # Der immer hoch sich schwinget - - -.)* 'on nagu puu jõe ääres, mis kasvab ikka kõrgeks' (Blume 1666: 10)

(142) - - - *nink kel ei olle **wasto-Könne** ommas Suhs . (- - - und **keine Wider-Rede** in seinem Munde hat .)* 'ning kellel ei ole vasturääkimist' (Blume 1666: 70)

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ esineb jaatavates lausetes umbmäärane artikkel iga kord nii eesti- kui ka saksakeelses tekstis (143). Viiel korral on Blume lisanud pronoomenile *üks* ka adjektiivile *ainus* (144). Arvatavasti soovis ta selle omadussõnaga rõhutada, et tegemist on ühe ja mitte rohkemaga. Seega nähtub, et „Kleines Corpus Doctrinae’s“ uuritud kümne lehekülje puhul oli Blume järjekindel ning enamjaolt tõlkis umbmäärast artiklit eesti keelde.

(143) *Ma tahan kahs kõrke CedriPuh Ladwast wotma / nink üllewel temma Oxade pehlt öhe pennikesse Wösso murdma nink tahan sedda öhe kõrke koggotut Mehje pehle istutada . (Jch wil auch von dem Wipfel des hohen Cedern Baums nehmen / und oben von seinen Zweigen ein zahrtes Reis brechen / und wils auf einen hohen gehäuften Berg pflantzen .) 'Ma tahan ka kõrge seedripuu ladvast võtta ning murda ülevalt tema oksade pealt ühe peenikese võsu ning tahan selle ühe kõrge kogutud mäe peale istutada' (VAKK, Blume 1662: 135)*

(144) *JSSand meye JUMmal on üx ainus JSsand . 'Issand meie Jumal on üksainus Issand' (Der HERR unser GOtt ist ein einiger HErr .) (VAKK, Blume 1662: 3)*

Lähemalt uuritud kümnel „Kleines Corpus Doctrinae“ leheküljel puudus nimisõnafraasis nii määrav kui ka umbmäärane artikkel 16 korral nii eesti- kui ka saksakeelsest lausest (145). Seetõttu ei arvestanud ma neid analüüsitud esinemuste hulka.

(145) *Sinna ollet minno Jummal nink minna tennan Sind minno Jummal / minna tahan Sind kihtma . (Du bist mein GOtt und ich dancke dir mein GOtt / ich wil dich preisen .) 'Sa oled mu Jumal ning ma tänan sind, mu Jumal, tahan sind kiita' (VAKK, Blume 1662: 243)*

3.4.2. Tulevik

Eesti keeles puudub grammatiline tulevikuvorm. Seda antakse edasi teiste vahenditega, nt kindla kõneviisi oleviku vormidega. (Metslang 1994: 534, 536) 17. sajandil väljendati tulevikku mitmete erinevate verbide (nt *saama*, *tahtma*, *pidama*) abil. Tolle aja grammatikate koostajad olid sakslased, kes lähtusid futuurumi väljendamisel eeskujukeelte (nt saksa keele) tulevikuvormidest. (Kilgi 2010: 167–168) Ka K. Ross märgib, et eesti keelt kujundades võtsid sakslastest kirikuõpetajad aluseks oma emakeele (Ross 2002: 228).

Blume annab teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ tuleviku edasi verbidega *saama* (146), *tahtma* (147) ja *pidama* (148). Verbi *saama* kasutab Blume saksa tegusõna *werden* vastena, *tahtma*-verbi *wollen* vastena ning *pidama*-verbi *sollen* vastena.

(146) *JSSand Zebaoth sahp keikel Rawal teggema sesinnase Mehje pehl öhe lihhawa Söhmen Aja - - . (Der HErr Zebaoth wird allen Völkern machen auf disen Berge ein fett Mahl / ein Mahl von reinen Wein / von Fett / von Mark / von Wein darin keine Hefen ist .) 'Issand Sebaot pakub sellesinase mäe peal kõikidele rahvastele ühe küllusliku söömaaja' (VAKK, Blume 1662, 69)*

(147) *Nink Minna tahan sedda Koddo teus Auwust tehha / pajatap Jssand Zebaoth . (Und Jch wil dis Haus vol Herrligkeit machen / spricht der HERR Zebaoth .) 'Ning mina tahan selle koja auga täita, pajatab Issand Sebaot.' (VAKK, Blume 1662, 139)*

(148) *Et nemmat peawat kaswama kud Rocht / kud Remlat Jöggede kaldal . (Das si wachsen sollen wi Grahs / wi di Weiden an den Wasser-Bächen .) 'Et nemad kasvavad kui rohi, kui remmelgad jõgede kallastel' (VAKK, Blume 1662, 195)*

Saama-futuurum on ülemsaksa ning *pidama*- ja *tahtma*-tulevik alamsaksa päritoluga. Tuleviku edasiandmine tegusõnadega *saama* ja *pidama* on omane Stahli keelekasutusele. Müller väljendab futuurumit *tahtma*- ning *pidama*-verbiga. (Ross 1999: 12; Habicht 2001: 33). Blume on pärit Saksamaalt Leipzigist (Lill 1988: 7), seega on loomulik, et tuleviku moodustamisel on tal mõjutusi oma emakeelest. Ka võib ta olla eeskuju võtnud 17. sajandi põhjaeestilisest kirikukeele tavast.

On huvitav, et Blumel esineb tuleviku väljendamisel alamsaksa mõjutusi, kuigi 17. sajandi keskpaigas valitses futuurumi moodustamisel ülemsaksa traditsioon. Muutus tuleviku edasiandmisel tuli 1694. aasta Müncheni käsikirjaga, kus futuurumit väljendatakse verbidega *tahtma* ning *pidama*. (Kilgi 2010: 168; Reila 2007: 556, 559) Ka viitab Blume endale „Kleines Corpus Doctrinae“ eessõnas „Vohr-Rede an den wohl-affectionirten Lehser“ kui ülemsakslasele (*Hoch-Deutscher*) (Blume 1662), mistõttu võiks eeldada, et ta annab tuleviku edasi ülemsaksapäraselt ehk tegusõnaga *saama*. Alamsaksa mõjutused tuleviku märkimisel võivad Blumel tuleneda varasemast põhjaeesti kirikukeele

traditsioonist. Müllerilt tulenevaid mõjutusi Blumel tulevikuvormide moodustamisel arvatavasti pole. Mülleri jutlused on käsikirjalised (Ross 2009: 555) ega levinud laiemalt.

3.4.3. Kaassõnad

Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad käändsõna juurde. Nad võivad käändsõnale anda käändetunnusega sarnaseid tähendusi ning mitmed neist võivad olla ka käändetunnusega samatähenduslikud. Põhiliselt annavad kaassõnad edasi kohta, aja, põhjuse ja viisi-seisundi tähendust. (EKG I: 1995: 33–34)

Kleines Corpus Doctrinae's" esineb mitmeid kaassõnu. Kõige rohkem on selles teoses tagasõnu (30 erinevat). Eessõnu on „Kleines Corpus Doctrinae's" vaid kolm erinevat. Ka EKG I (1995: 37) märgib, et enamik eesti keele kaassõnu esineb postpositsioonina ning prepositsioone leidub vähe. Nelja kaassõna kasutab Blume nii pre- kui ka postpositsioonina.

Eesõnadena leiduvad tal *üle, enne, ilma*. Tagasõnadena kasutab Blume „Kleines Corpus Doctrinae's" adpositsioone *sees/siddes, sisse, seest, ees/eddes, eest, ette, eel, all, alla, peal, peale, pealt, järel, saati, perral, perra, juures, juurde, juurest, taga, asemel, vahel, seas/sehhas, sekka, poole, poolt, ääres, keskel, järelt, pidi*. Nii pre- kui ka postpositsioonidena leiduvad selles teoses *läbi, pärast, vastu* ja *ümber*. Praegusel ajal võivad nii ees- kui ka tagasõnana esineda Blume kasutatud postpositsioonidest *pealt, alla* ning *peale* (EKG I 1995: 37).

Enamikku kaassõnu kasutab Blume sarnaselt Mülleri jutluste, Stahli teoste ja Turu käsikirjaga. Nt esineb neis kõigis *ilma* eessõnana ja *ette* tagasõnana (149)–(152).

(149) *Ia sesinane eßimene Verß malib meddÿ silmade ette , kuß meÿe laulame - - -*. 'Ja seesinane esimene värss maalib meie silme ette, kuidas me laulame' (VAKK, Müller 1604, 5)

(150) *Sedda olet sina keickede ette sädtnut , Suure armo koass - - -*. 'Seda oled sa suure armuga kõikide ette seadnud' (VAKK, Turu käsikiri 1625: 12)

(151) *- - - ninck münno karjominne tullep temma kõrwade ette .* 'ning minu karjumine tuleb tema kõrvade ette' (VAKK, Stahl 1641, 181)

(152) *Sest wata / se aino Kiwwi pehl / kumba Minna Josua ette pannut ollen / peawat seitze Silmat ollema !* 'Sest vaata, selle ainsa kivi peal, mille ma olen Joosua ette pannud, peab seitse silma olema!' (VAKK, Blume 1662, 139)

A. Lille järgi (1988: 14) kasutab Blume kaassõna *üumber* ainult eessõnana (153). Samas ilmneb „Kleines Corpus Doctrinae's“, et *üumber* leidub tal ka tagasõnana (154). Samuti on *üumber* postpositsioonina olemas Blume hilisemates teostes „Geistliche Wochen-Arbeit“ ning „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ (155).

(153) *JSSanda Engel teep öhe Leeri üumber need / kumbat TEdda kartwat nink pehstap nemmat erra .* 'Issanda ingel teeb ühe leeri nende ümber, kes teda kardavad, ning päästab nad ära' (VAKK, Blume 1662: 9)

(154) *Jummal on wehka weggiw Pöhade Koggodusse sees nink heitlik ülle keik / kumbat Temma üumber ommat .* 'Jumal on pühade koguduse sees väga vägev ning heatahtlik kõigi vastu, kes on tema ümber' (VAKK, Blume 1662: 189)

(155) - - - *nink kuhlsin öhe Hehle paljo Englist Jerke üumber / nink Ellajade üumber nink Wannambade üumber - - - .* 'ning kuulsin paljude inglite häält trooni ümber, elajate ümber ning vanemate ümber' (VAKK, Blume 1667: 82)

Kaassõnade kasutamises on märgata, et mõni neist on omasem pigem ühe autori keelekasutusele kui teise omale. Näiteks tagasõna *poolt* esineb Stahli tekstides kolmel korral (Habicht jt 2015: 333) ning Blume teostes 20 korral. Ka normaliseeritud sageduse järgi esineb Blumel postpositsiooni *poolt* rohkem (2,69%) kui Stahlil (0,05%), mis näitab, et see tagasõna on iseloomulikum Blume keeletarvitusele. Teiste põhjaeesti autorite tekstides seda postpositsiooni ei leidunud.

Eessõnana esineb *üle* Mülleri jutlustes 185 korral, Stahli teostes 285 korral ning Blume teostes 46 korral. Normaliseeritud sageduse kohaselt on seda prepositsiooni kõige rohkem Müllerial (15,25%), seejärel Blume tekstides (6,19%) ning kõige vähem leidub eessõna *üle* Stahlil (4,36%). Seega on *üle* omasem Mülleri kui teiste põhjaeesti autorite keelekasutusele. Blume ning Stahl kasutavad seda prepositsiooni üsna sarnaselt.

Postpositsiooni *ääres* on Blume kasutanud neljal korral, Stahl 21 korral (Habicht jt 2015: 527) ning Müller kahel korral. Selle tagasõna normaliseeritud sagedus on Blumel

0,54%, Stahhil 0,32% ning Mülleril 0,17%. Seega on *ääres* omasem pigem Blume keeletarvitusele kui Stahli või Mülleri omale.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ on üks tagasõna, mis teiste 17. sajandi põhjaceuti autorite teostes puudub – *järelt* (156). Seda postpositsiooni ei ole ka Blume hilisemates teostes. Stahhil on olemas Blumega sarnane lause, kuid tema on seal kasutanud *järelt* asemel tagasõna *järel* (157). Mõlema autori kasutuses väljendab kaassõna *järgi* tähendust 'kohaselt, vastavalt' (EKSS I 2009: 727). Seega ei ole Blume võtnud eeskuju sellesse lausesse tagasõna *järelt* valikul Stahli tekstist, vaid on tõenäoliselt lähtunud oma keelevaistust.

(156) *Minna tahan nehha sinno Palke Öikusse sees / minnul sahp kül olla / kui minna ülles erran sinno Palle **jerrelt***. 'Ma tahan näha sinu palet õiguse sees, minul on küllalt, kui ma ärkan üles sinu palge järgi.' (VAKK, Blume 1662, 101)

(157) *Minna tahan negkema sünno palgke öigkusse sees / minna tahan töijest söhtetut sahma / kus minna ülleserrettan sünno palgke **jerrel*** . 'Ma tahan näha sinu palet õiguse sees, tahan saada täidetud, kus ma ärkan üles sinu palge järgi'. (VAKK, Stahl 1638: 246)

3.4.4. Küsilause

Blume teoses “Kleines Corpus Doctrinae” leidis nii üld- kui ka eriküsilauseid. Tulenevalt sellest, et tegemist on küsimuse eri liikidega (EKG II 1993: 168), käsitlen neid eraldi.

3.4.4.1. Üldküsilause

Üldküsilause on valikküsilause alaliik. Valikküsilause puhul sisalduvad küsimuses võimalikud vastusevariandid. Üldküsilausele vastatakse jaatavalt või eitavalt ning selle mõjualasse jääb lause tervikuna. (EKG II 1993: 168)

Üldküsilauseid esineb “Kleines Corpus Doctrinae’s” vähem kui eriküsilauseid (üldküsilauseid 12, eriküsilauseid 156). Ühest küljest on see ootuspärane, kuna eriküsilause moodustamiseks on eesti keeles rohkem võimalusi, sh küsisõnu (EKG II 1993: 170). Teisest küljest on “Kleines Corpus Doctrinae’s” palju pealkirjalaadseid küsimusi, mida

Blume vormistab eriküsilause küsisõnadega, nt *mis*. Need on sekundaarse kasutusega küsimused, kus nii küsija kui ka vastaja on sama (Metslang 1981: 5). Pealkirjalaadsete küsimuste eripära Blume keelekasutuses on oma bakalaureusetöös (2012: 20) välja toonud Kadi Kallavus, kellelt pärineb ka termin *pealkirjalaadne küsimus*.

Blume kasutab “Kleines Corpus Doctrinae’s” üldküsilause küsisõnadena partikleid *kas* (158), *eps* (159), *ehk* (160) ning inversiooni (161). Samuti leidub ühel korral küsisõna *onks* (162). Siinses töös ei ole seda üldküsilause partiklite ega inversiooni hulka arvatud – tegu on piirijuhtumiga verbivormi ja partikli vahel.

Partiklid võivad “Kleines Corpus Doctrinae’s” esineda lause alguses (158), (160) või alustab Blume küsimust lause keskelt (159). Rohkem leidub lausealgulisi partikleid (6 korral) ning vähem paiknevad partiklid lause keskel (2 korral). Inversiooni kasutab Blume “Kleines Corpus Doctrinae’s” kolmel korral (161).

(158) *Kas keskwat nink keelwat üdixas nink kümmes# Kesk kahs middakit ennamb ?* ‘Kas üheksas ja kümnes käsk käsivad ja keelavad ka midagi enam?’ (VAKK, Blume 1662: 39)

(159) *Se önnistut Karrikas / kumba meije önnistame / eps olle temma mitte Christusse Werre Ühhendaminne ?* ‘See önnistatud karikas, mida me önnistame, kas ei ole see mitte Kristuse vere ühendamine?’ (VAKK, Blume 1662: 69)

(160) *echk woip Öikedal temma Wankkit wallaliste pehstetut sahma ?* ‘või võib õige oma vangid valla päästa?’ (VAKK, Blume 1662: 155)

(161) *pidisin# Miña töiset laskma ilmale kandma nink issi ilma suggulik ollema /pajatap sinno Jummal ?* ‘pidin ma laskma teistel ilmale kanda ning ise viljatu olema, pajatab sinu Jumal?’ (VAKK, Blume 1662: 209)

Erinevalt Kallavusest (2012: 25) ei lugenud ma *onks*-i üldküsilause partiklite hulka. Samuti ei pidanud ma seda inversiooninähtuseks. *Onks* on oma olemuselt verbi ja partikli vahel. Tal on verbi tüvi (*on-*), kuid lõpp (*-ks*) väljendab küsisõna *kas*. P. Alvre märgib (1997: 10), et *-ks* pärineb varasemast liitepartiklist *-kos*, mis lisati lauserõhulisele sõnale. Blume kasutab *onks*-i saksa *ists auch* vastena (162). Peale Blume leidub see sõna veel Stahli tekstides (163) ning Gösekeni sõnastikus (Kingisepp jt 2010: 540–541).

(162) *Onks öike / et iix risti Jnnimenne nohre Eo sees falschi Oppedusse pehl / kumb meije Ajal öppetut sahp / Catechismusse nink Jumjala Sanna jerrel / Kochto moistma nink erraheitma oppep ? Jsts auch recht / das ein Christ in der Jugend falsche Lere / so zu unser Zeit im Schwange gehet nach dem Catechismo und GOTTes Wort urteilen und verwerffen lerne ?* ‘Kas on õige, et ristiinimene õpib oma nooruses vääropetusest, mida meie ajal õpetatakse, katekismuse ning jumala sõna üle kohut mõistma ja seda kõrvale heitma? (VAKK, Blume 1662: 103)

(163) *Onnex öigke / eth meije selle Keisrille kochto raha maxame / ehk mitte ?* ‘Kas on õige, et me keisrile kohturaha maksame või mitte?’ (VAKK, Stahl 1638: 142)

Üldküsilause küsisõnade esinemist Blume ja Stahli teostes vaadates ilmnes, et üldküsilauseid on Stahlil arvuliselt rohkem kui Blumel. Kui partiklit *eps* leidub Blume töödes 10 korral (164), siis Stahlil 86 korral (165). *Ehk*-i on Blume tekstides ühel korral, Stahlil 60 korral ning *kas*-i vastavalt 9 (166) ja 28 korral (167). Küsisõna *kas* on 6 korral olemas Mülleri jutlusteski (Metslang jt 2011: 167). Teised üldküsilause küsisõnad Müllerial puuduvad.

Kolme üldküsilause küsisõna esinemissageduste kogusummast võetud normaliseeritud sagedusest ilmnes, et üldküsilausete kasutus on Blumel ja Stahlil üsna võrdne. Stahlil tuli üldküsilause küsisõnade üldiseks normaliseeritud sageduseks 2,66‰ ning Blumel 2,31‰. Samas selgus, et kolmest kaks küsisõna on iseloomulikumad pigem Stahli keeletarvitusele. *Eps*-i normaliseeritud sageduseks tuli Blumel 1,15‰, kuid Stahlil 1,32‰. Küsisõna *ehk* normaliseeritud sagedus on Blumel 0,12‰, aga Stahlil 0,92‰. Samas *kas*-i normaliseeritud sagedus on Blumel 1,04‰ ning Stahlil vaid 0,43‰. Mülleri puhul tuli küsipartikli *kas* normaliseeritud sageduseks 0,49‰. Seega ei ole Mülleri jutlustes *kas*-i küsipartiklina Stahli tekstidest oluliselt rohkem kasutatud, kuid Blume teostes on. See näitab, et *kas*-i tarvitamine küsipartikli funktsioonis on aja jooksul tõusnud. 17. sajandi tekstides esines *kas* ka adpositsiooni ning ühendava partiklina (Metslang jt 2011: 169–170).

(164) *Eps teije techte / et teije Jhho põha Waimo Tempel on ?* ‘Kas te ei tea, et teie ihu on püha vaimu tempel? (VAKK, Blume 1667: 110)

(165) *Eps kax warblasset ostaxe öhe robbi ehs ?* ‘Ega kahte varblast osteta ühe robi eest? (VAKK, Stahl 1638: 188)

(166) *Seitzmes : Kas woip Kahs põha Waim jelle errakaotut sahma ?* ‘Seitzmes: Kas püha vaimu võib jälle ära kaotada?’ (VAKK, Blume 1667: 114)

(167) *Kas woip winamarjat nopma neist ohackast ?* ‘Kas ohakatest võib viinamarju noppida?’ (VAKK; Stahl 1638: 107)

Tabelis 1 on näha üldküsilause küsisõnade esinemus 17. sajandi põhjaeesti autoritel. Mülleri jutlustes ega Turu käsikirjas polnud partiklit *ehk* kordagi küsisõnana kasutatud. Nendes tekstides ei esinenud ka partikkel *eps*, mida leidis ainult Blume ja Stahli teostes. Blume, Stahli ja Mülleri tekstide puhul on toodud ka küsipartiklite normaliseeritud sagedus.

Tabel 1. Üldküsilause küsisõnade esinemus 17. sajandi põhjaeesti autoritel

Küsisõna	Blume teosed	Müller	Stahl	Turu käsikiri
<i>eps</i>	10x (1,15‰)	-	86x (1,32‰)	-
<i>ehk</i>	1x (0,12‰)	-	60x (0,92‰)	-
<i>kas</i>	9x (1,04‰)	6x (0,49‰)	28x (0,43‰)	-

“Kleines Corpus Doctrinae” eesti- ja saksakeelse teksti võrdlusest ilmnevad erinevused verbi paiknemises. Eestikeelses tekstis on tegusõna enamasti teisel kohal küsipartikli järel (6 korda) (168) ja esimesel kohal poole vähem (3 korda). Esimesel kohal on verb küsilausest siis, kui on tegu inversiooniga (169). Saksakeelses tekstis aga on tegusõna enamjaolt esimesel kohal (10 korda) ning vaid ühel korral paikneb teisel kohal küsisõna järel. Seega ei ilmne, et Blume oleks eestikeelses tekstis järginud täielikult saksa keele sõnajärge.

(168) *Kas woip Kahs öhe Weggiwa Kehst Püti wottetut sahma ?* (*Kan man auch einen Risen den Raub nehmen ?*) ‘Kas võib ühe vägeva käest pütti ära võtta?’ (VAKK, Blume 1662: 155)

(169) *woip Kahs / enne kud üx Mah LapseHeddas on / üx Rawas üchtileise ilmale tohtut sahma ?* (*kan auch ehe denn ein Land di Wehe kriget / ein Volk zugleich geboren werden ?*) ‘kas võib ka ühe rahva ilmale tuua enne, kui maa on sünnitusvaludes?’ (VAKK, Blume 1662: 209)

3.4.4.2. Eriküsilause

Eriküsilause on küsilause liik, mis ei sisalda võimalikke vastusevariante. Eriküsilausele on iseloomulik küsituum (lausealguline küsisõna või küsifraas), mis asendatakse vastates täistähendusliku moodustajaga. (EKG II 1993: 168, 170)

“Kleines Corpus Doctrinae’s” esineb rohkem eri- kui üldküsilauseid. Peamiselt on tegemist pealkirjalaadsete küsimustega, mida Blume moodustab küsisõnaga *mis* (ka *kussa* ‘kus’). Sellistele küsimustele järgneb “Kleines Corpus Doctrinae’s” kohe ka vastus (170), (171). Metslangi järgi (1981: 5) on tegemist küsimuse sekundaarse kasutusviisiga, kus kõneleja on ühtlasi kuulaja.

(170) *Mis Usk on ?* ‘Mis on usk?’ (VAKK; Blume 1662: 53)

(171) *Usk on üx Tundminne keikest Tükkiist# Risti Oppedussest / ninküx Lotus Towotusse pehl Pattude andix Andmissesst CHristusse lebbi Armust .* ‘Usk on kõigi ristiõpetuse peatükkide tundmine ning üks lootus töotuse peal pattude andeks andmisest läbi Kristuse armu’ (VAKK, Blume 1662: 53)

Blumel esinevad “Kleines Corpus Doctrinae’s” eriküsilause küsisõnadena partiklid *mis* (170), *kussa* (172), *kes* (173), *kumb* (*kumb*, *kumba*, *kumbat*) (174), *kui* (175), *kus*, *mitto*, *kust*, *mix*, *ko*, *kumbs* ja *mixperrast*. Eriküsilause küsisõnade sagedus on näha joonisel 3. Kõige rohkem esineb “Kleines Corpus Doctrinae’s” küsisõna *mis* (74 korral) ja *kussa* (31 korral). *Kes* leidub 15 korral, *kumb* 11 korral ja *kui* 10 korral. Teiste küsisõnade esinemus jääb alla 5 korra.

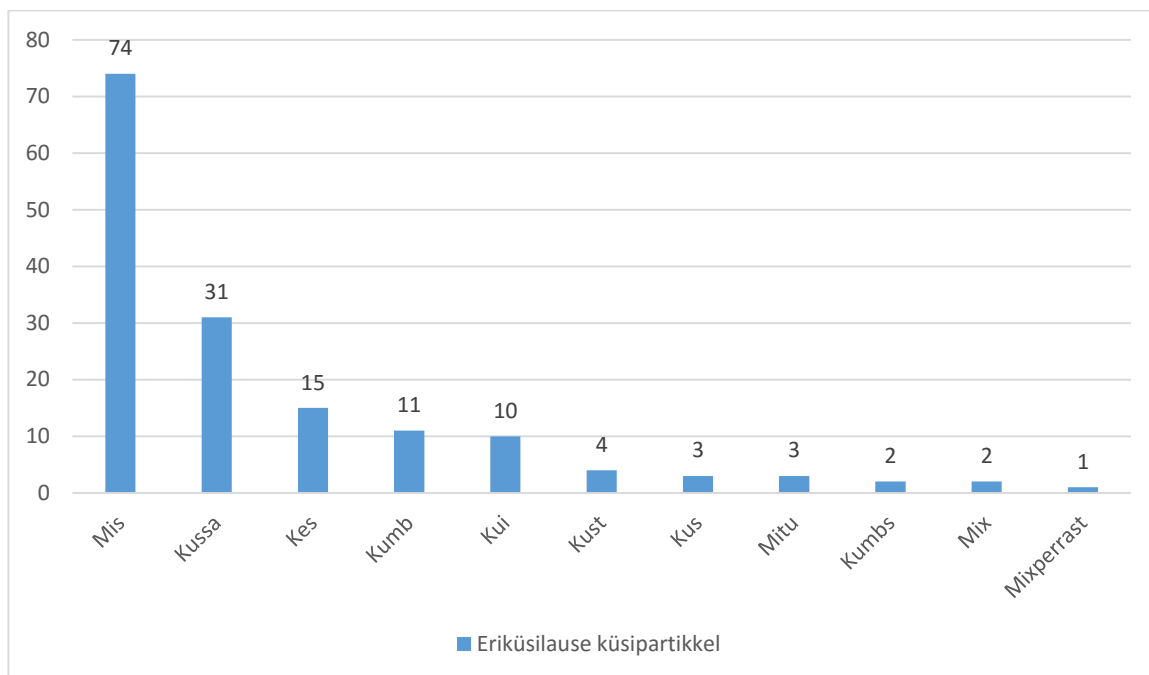
(172) *Kussa seisap se Oppedus Jummala Sannast Catechismusse sees ?* ‘Kus see jumalasõna õpetus katekismuses paikneb?’ (VAKK, Blume 1662: 21)

(173) *Kes ommat need / kumbat lendwat kud Pilwet nink kud Tuwikesset nende Aknade pole .* ‘Kes need on, kes lendavad kui pilved ning kui tuvikesed akende poole?’ (VAKK, Blume 1662: 205)

(174) *Kumba (Tükki) sees hexiwat Majoristit ?* ‘Millises peatükis majoristid eksivad?’ (VAKK, Blume 1662: 119)

(175) *Kui sahp Kesk jaggetut ?* ‘Kuidas käsk saab jagatud?’ (VAKK; Blume 1662: 25)

Joonis 3. Eriküsilause küsisõnade sagedus “Kleines Corpus Doctrinae’s”

Eriküsilause küsisõnu kasutab Blume “Kleines Corpus Doctrinae’s” enamjaolt lausealgulisena (148 korral) ning vaid kaheksal korral alustab ta nendega küsimust lause keskelt. Enamik sellistest partiklitest esineb ühel korral ning ainult *kes* (176) ja *kumb* kahel korral. Kui Blume alustab küsimust lause keskelt, eelneb küsimusele lause esimeses osas selgitav väide (176), (177).

(176) *Temma on Ahastusse nink Kochto seest wottut / kes tahap temma ElloJgga welja pajatama* . ‘Tema on ahastuse ja kohtu seest võetud, kes tahab tema eluiga välja öelda?’ (VAKK, Blume 1662: 157)

(177) *Ütle öhe Pajatusse kust Surm tullep ?* ‘Ütle vastus, kust surm tuleb?’ (VAKK, Blume 1662: 93)

Vaadeldes “Kleines Corpus Doctrinae’s” harvem esinevate küsisõnade leidumist 17. sajandi põhjaeesti autorite tekstides (sh Blume hilisemates teostes), ilmnes, et mõni on iseloomulik pigem ühe autori keelekasutusele kui teiste omale. Partikkel *mispärast* on mõnevõrra omasem Blumele kui Stahlile või Müllerile. Kui Blumel tuli selle küsisõna

normaliseeritud sageduseks 2,08‰, siis Mülleril üsna sarnane 1,9‰ ning Stahlil vaid 1,01‰. Ka kasutavad nii Stahl kui ka Müller küsipartiklit *mispärast* arhailisemal kujul *minckperrast* (179), (180), Blume aga uuemal kujul *mixperrast* (178). Blumel on *minkperrast* kasutatud “Kleines Corpus Doctrinae’s” vaid ühel korral, kuid mitte küsisõna, vaid adverbina.

(178) *Mixperrast sahp kummen Keskode töine Tük sest Auwust / kumb Jssal nink Emmal neutmist on / halktut ?* ‘Mispärast algab kümne käsu teine osa aust, mida isa ja ema vastu üles näidatakse?’ (VAKK, Blume 1662: 33)

(179) *Minckperrast pettat sinna omma palgke / ninck unnistat meddi willitzusse ?* ‘Mispärast peidad sa oma palet ning unustad meie viletsuse?’ (VAKK, Stahl 1641: 205)

(180) *Minckprast on se keicke Korkemb Iumala Poick hend ninda allandanut ?* ‘Mispärast on kõige kõrgem Jumala poeg end nõnda alandanud?’ (VAKK, Müller 1601: 10)

Ka küsisõna *kus* puhul oli näha, et see on iseloomulik pigem Blume keeletarvitusele kui teistele 17. sajandi põhjaesti autoritele. Kui Blume puhul tuli küsisõna *kus* normaliseeritud sageduseks 1,04‰ (181), siis Mülleril 0,74‰ (182) ning Stahlil vaid 0,06‰ (183).

(181) *Kus on / ke omma põha Waimo nende keskil (neile) andis ?* ‘Kus on see, kes oma püha vaimu nende hulka andis?’ (VAKK, Blume 1662: 207)

(182) *Porgkuhaud kuß on sinu woymus ?* ‘Põrguhaud, kus on su võim?’ (VAKK, Müller 1602: 9)

(183) *Kus nem~at tem~a Wallelickux tegkewat / ninck ütlewat / eth temma mitte tahap / keick Jnnimesset peawat önsax sahma / echk temma kül omma Sanna siddes sedda wandup ?* ‘Kus nad teda valelikuks teevad ning ütlevad, et ta ei taha, et kõik inimesed õndsaks saavad, kuigi ta oma sõnaga seda vannub?’ (VAKK, Stahl 1649: 590)

Küsipartikli *kust* normaliseeritud sagedus on Mülleri (185) ja Blume (184) puhul peaaegu võrdne, vastavalt 0,49‰ ning 0,46‰. Stahlil (186) on partikli *kust* normaliseeritud sageduseks ainult 0,26‰. Seega on *kust* iseloomulik pigem Mülleri ja Blume keelekasutusele.

(184) *Kust tullep Pattude Tundminne ?* ‘Kust tuleb pattude tundmine?’ (VAKK; Blume 1662: 59)

(185) *Waidt kust tulleb se ?* 'Vaid kust see tuleb' (VAKK, Müller 1601: 12)

(186) *Kust on sihs se umbrocht ?* 'Kust on see umbrohi pärit?' (VAKK, Stahl 1638: 31)

Küsisõna *kumbs* on Blume teostest kahel korral olemas vaid „Kleines Corpus Doctrinae’s“ (187). Erinevalt küsipartiklist *kumb* sisaldab *kumbs* küsikliitikut -s. Lisaks Blume tekstile leidub *kumbs* küsisõnana kolmel korral ka Stahli teose „Hand- und Hauszbuch“ kolmandas osas (188) ning ühel korral „Leyen Spiegel’i“ esimeses osas. Mülleri jutlustes ega Turu käsikirjas küsisõna *kumbs* polnud. Normaliseeritud sagedustest ilmnes, et *kumbs* on omasem pigem Blume keeletarvitusele kui Stahli omale. Blumel tuli küsipartikli *kumbs* normaliseeritud sageduseks 0,23‰ ning Stahlil vaid 0,05‰.

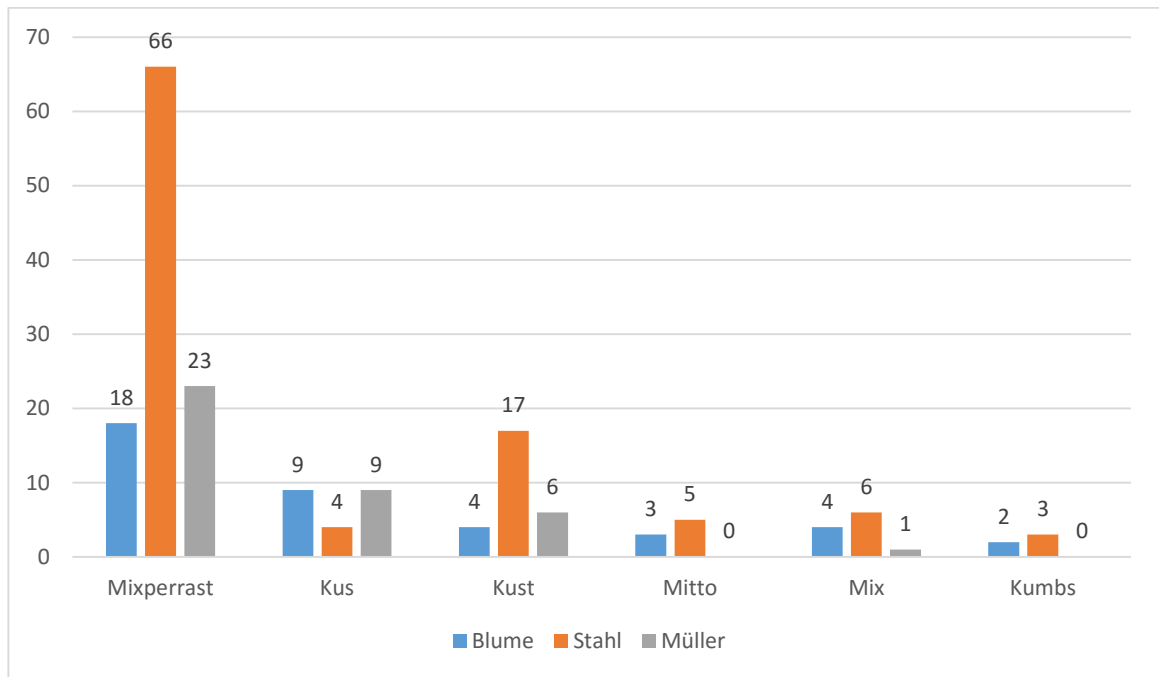
(187) *Kumbs on Risti Jnnimeste keike öikemb Ello MõtoPail / mea jerrel nemmat peawat keima ?* 'Milline on ristiinimeste kõige õigem elujuhis, mida nad peavad järgima?' (VAKK, Blume 1662: 121)

(188) - - - *Meister / kumbs on se üllemb kesck sehduisse sees ?* 'Meister, milline on ülim seaduse käsk?' (VAKK, Stahl 1638: 130)

Ilmnes, et mõnda partiklit on 17. sajandi põhjajaeesti autorid kasutanud üldiselt küsisõnana vähem. *Mitu* esineb Blume teostes kolmel korral ning Stahlil viiel korral. Partikli *mis* translatiivivorm *miks* leidub Blume tekstides neljal korral, Mülleri jutlustes ühel korral ning Stahlil kuuel korral. Põhjus võib olla muu sõnaliigina kasutamises või teiste partiklite eelistamises. *Mitu* esineb palju arvsõnalise asesõnana (nt *mitu tuhat*, *mitu aastat*). Küsisõna *mis* saava käände vormi *miks* asemel kasutavad Stahl ja Müller nominatiivivormi (nt *mispärast*, *missarnane*). *Miks* leidub neil ainult küsifraasis *mis tarbeks* (*mix tarbex*, *mix tarwix*). Blume eelistab kasutada rohkem *mis*-küsimusi, ka on tema teostes translatiivivorm *miks* rohkem küsipartikli *mixperrast* 'mispärast' koosseisus.

“Kleines Corpus Doctrinae’s” harvem esinevate küsisõnade sagedused on toodud ka joonisel välja (joonis 4). Vastava küsisõna sagedus näitab esinemust kõigis autori teostes. Null tähistab selle partikli mitteesinemist küsisõnana vastava autori tekstides. Turu käsikirjas ei olnud ühtegi nendest partiklitest küsisõnana kasutatud, mistõttu on selle teksti sagedused jooniselt välja jäetud.

Joonis 4. “Kleines Corpus Doctrinae’s” harvem esinevate eriküsilause küsisõnade sagedused 17. sajandi põhjaesti autorite tekstides

Võrreldes verbide paiknemist eesti- ja saksakeelses tekstis, ei ilmnenud nii märkimisväärset erinevust kui üldküsilause puhul. Nii eesti kui ka saksa tekstis on verb lauses enamjaolt teisel kohal küsisõna järel (189). Eestikeelses tekstis esineb tegusõna teisel kohal küsipartikli järel 91 korral, saksakeelses 140 korral. Kummaski tekstis polnud verb kordagi esimesel kohal. Eesti tekstis leidub tegusõna palju ka lause lõpus (46 korral). Enamjaolt (42 korral) on Blume sel juhul paigutanud eestikeelses tekstis *olema*-verbi lause lõppu (190) ning neljal korral paiknevad seal teised verbid (*tulema*, *tegema*, *kiusama*, *pakkuma*) (191). Kui eesti tegusõna on lauses viimasel kohal, paikneb saksa verb peamiselt teisel kohal küsipartikli järel (44 korral 46st), välja arvatud *tulema* ja *pakkuma* puhul, kus tegusõna on mõlemas tekstis lause lõpus. Teiste tegusõnade (nt *käskima*, *seisma*) paiknemise mõttes on eesti- ja saksakeelne tekst sarnased. Saksa tekstis on verb lauses viimasel kohal vaid kahel korral. Niisiis ei ole Blume eriküsilause puhul täielikult järginud saksakeelse teksti sõnajärje-eeskuju.

- (189) *Mis keelap üdixas Kesk ? (Was verbeut das neundte Gebot ?)* ‘Mida keelab üheksas käsk?’ (VAKK, Blume 1662: 37)
- (190) *Miß JESus Christus on ? (Was ist JESus Christus ?)* ‘Mis on Jeesus Kristus?’ (VAKK, Blume 1662: 5)
- (191) *Mis Interimistit teggewat ? (Was tuhn di Interimisten ?)* ‘Mida teevad interimistid?’ (VAKK, Blume 1662: 115)

Töö morfosüntaktaktiliste joonte analüüsil ilmnas, et Blume enamjaolt ei järgi määrava artikli tõlkimisel varasema põhjaceuti kirjakeele traditsiooni eeskujut. „Kleines Corpus Doctrinae“ eesti- ja saksakeelne tekst ei langenud määrava artikli tõlkimises kokku 135 korral 149st. Ka teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“ oli märgata määrava artikli tõlkimata jätmist (34 korral 35st). Samas umbmäärast artiklit Blume tõlkis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ enamjaolt eesti keelde (14 korral 15st). Vaid ühel korral eitavas lauses oli ta selle tõlkimata jätnud. Sarnane oli kasutus ka tema hilisemas teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“, kus ta tõlkis umbmäärast artiklit eesti keelde 12 korral ning jättis tõlkimata vaid kolmel korral.

Tuleviku vormistamisel esinesid Blumel nii alam- kui ka ülemsaksapäraseid jooned. Kuigi Blume ise oli ülemsakslane ning 17. sajandi traditsioonis anti tulevikku edasi *saama-*verbiga, mis on omane ülemsaksa tavale, väljendas ta futuurumit ka tegusõnadega *tahtma* ja *pidama*, mis kuuluvad alamsaksa traditsiooni. Blumet võis alamsaksapärase futuurumi kasutamisel mõjutada varasem kirikukeele tava.

Kaassõnade kasutamises nähtus, et enamikku neist kasutab Blume sarnaselt teiste 17. sajandi põhjaceuti autoritega. Samas ilmnas, et mõni kaassõna on omasem pigem ühe autori keeletarvitusele kui teiste omale. Nt kasutas Blume teistest rohkem postpositioone *poolt* ja *ääres*.

Ka esines vaid Blume teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ tagasõna *järelt* ’järgi’. Stahlil leidis küll Blumega sarnane lause, kuid tema kasutas seal postpositiooni *järel*, mis näitab, et Blume ei lähtunud tagasõna valikul Stahli eeskujust.

Üldküsilauseid kasutasid Blume ja Stahl üsna võrdsel määral. Üldküsisõnade esinemissageduste kogusummast võetud normaliseeritud sagedus tuli Blumel 2,31% ning Stahlil 2,66%. Samas ilmnes, et kolmest kaks (*ehk, eps*) üldküsilause partiklit on iseloomulikumat pigem Stahli keeletarvitusele. *Kas*-i normaliseeritud sagedus oli Blumel kõrgem kui Mülleril või Stahlil, mis näitab, et *kas*-i tarvitamine küsipartiklina on aja jooksul tõusnud.

Ühel korral kasutas Blume “Kleines Corpus Doctrinae’s” küsisõnana *onks*-i, mida võib pidada piirijuhtumiks verbivormi ja partikli vahel, kuna see sisaldab tegusõna tüve, kuid lõppu on lisatud küsiv kliitik.

Üldküsilause verbide paiknemises ei olnud Blume täielikult järginud saksa keele sõnajärge. Kui saksa tekstis oli tegusõna enamjaolt esimesel kohal, siis eesti tekstis enamasti teisel kohal küsipartikli järel.

Eriküsilause küsisõnadest kasutas Blume “Kleines Corpus Doctrinae’s” kõige rohkem partikleid *mis* ja *kussa*. Rohkem oli lausealgulisi küsisõnu (148 korda) ja vähem alustas Blume küsimust lause keskelt (8 korral). Viimasel juhul eelnes küsimusele seda täpsustav selgitus.

“Kleines Corpus Doctrinae’s” harvem kasutatud eriküsilause küsisõnade puhul ilmnes, et mõni on omasem pigem ühe autori keelekasutusele kui teise omale. Nt Blumele on iseloomulikumat *kus*, *kumbs*. Nii Müller kui ka Blume kasutavad Stahlist sagedamini küsipartiklit *kust*.

Nii Müller kui ka Stahl tarvitasid adverbi *mispärast* küsisõnana arhailisemal kujul *minckperrast* ning Blume uuemal kujul *mixperrast*.

Mõnda küsisõna olid kõik 17. sajandi põhjajärgi autorid kasutanud vähem (nt *mitu* ja *miks*). Põhjus võib olla nende sõnade kasutamises muus sõnaliigis või teiste partiklite eelistamises. *Mitu* esines palju arvsõnalise pronoomenina (nt *mitu tuhat*). Pronoomeni *mis* translatiivivormi *miks* asemel kasutasid Stahl ja Müller *mis*-i nominatiivivormi (nt *mispärast*). Blumel esines *miks* rohkem küsipartikli *mixperrast* ‘mispärast’ esiosisena, ka eelistas ta kasutada pealkirjalaadseid küsimusi, mida moodustas küsisõnaga *mis* või *kussa*.

Verbide paiknemises eesti- ja saksakeelses tekstis polnud eriküsilause puhul nii silmapaistvat erinevust kui üldküsilause tel. Enamasti on eriküsilause puhul tegusõna mõlemas tekstis teisel kohal küsisõna järel ning kummaski ei asetsenud see esimesel kohal. Eesti tekstis oli verb sageli (46 korda) lause lõpus, samal ajal kui saksa tekstis oli see teisel kohal küsipartikli järel. See näitab, et Blume ei ole eriküsilause vormistamisel täielikult lähtunud saksakeelse teksti sõnajärje-eeskujust.

3.5. Töösse valitud joonte sobivus teiste 17.–18. sajandi autorite keelekasutuse iseloomustamiseks

Minu magistritöö laiem eesmärk on välja töötada metoodika, millest lähtudes tuvastada ja uurida omas ajas iseloomulikke keelejooni. Seega arutlen selles osas, kas valitud joonerühmad võiksid sobida ka teiste 17.–18. sajandi kirjameeste keeletarvituse uurimiseks.

Kui 1651. aasta proovijutluses leidsid Blumel ka ortograafias mitmed Stahli ja selle aja põhjajaeesti kirjakeele traditsioonile omased jooned (nt *k* asemel võõrapärasema ühendi *ck* kasutamine), siis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esinesid vaid üksikuid ning vähesel määral. Seega võib vana kirjakeele autorite keelekasutus ortograafia tasandil ajas muutuda. Autorile omaseid ortograafilisi jooni on võimalik kindlaks teha, nt võrreldes tema teostes esinevaid ortograafianähtusi teiste selle aja kirjameeste omadega. Kui soovida vaadelda ainult ühe autori keelekasutuse muutumist ajas, saab seda teha võrreldes tema erinevatel aastatel välja antud tekstide keelt. Nagu Blume näitel näha, ei jää eesti keelt võõrkeelena õppinud inimese keelekasutus samaks, vaid teiseneb. Tänapäeval on olemas Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus (VAKK), kus saab võrrelda erinevate autorite ortograafiat, samuti leidub artikleid ja lõputöid, kus on tähelepanu pööratud ka ortograafiale (vt nt Lill 1988, Pärismaa 2013). Seega ei tule uurijal ortograafiliste nähtuste vaatlemiseks algusest alata, vaid saab aluseks võtta teiste käsitlusi.

Nagu Blume keelekasutusest ilmneb, ei lähtunud mitte kõik 17. sajandi põhjajaeesti kirjamehed Stahlil-pärasest ortograafiast, kus esines mitmeid võõrtähti ja -ühendeid. Seega

on ka ortograafiat uurides võimalik leida autorile omaseid jooni. Ka sarnasused teistega on olulised, kuna näitavad, mis osas kirjameeste keelelised seisukohad kattusid, kus on nende keelekasutuse ühisosa.

Eripäraseid leksikaalseid jooni võib autori keeletarvitust uurides kõige rohkem esile tulla. Kuna kõigi saksakeelsete mõistetähistuste edasiandmiseks ei olnud 17. sajandil veel sobivaid eestikeelseid vasteid (Lill 1988: 8), täiendasid kirjamehed ka ise sõnavara. Saksakeelseid keelendeid oli vaja eesti keelde tõlkida, kuna luterluses oli oluline rahvakeelne jumalasõna (Laanekask 2004: 15). Blumel leidub mitmeid tuletisi (nt *roomaja*) ja liitsõnu (nt *lapsehaige*), mis teiste 17. sajandi põhjajaeesti autorite töödes puuduvad. Võib oletada, et ta on need loonud enda keelevaistu alusel, toetudes olemasolevatele tuletusmehhanismidele. Seega on näiteks tuletised ja liitsõnad hea leksikaalne marker, mille alusel mõne autori keelekasutust uurida.

Omasõnu võib autori keelekasutusest leiduda vähem kui nt tuletisi. 17. sajandi kirjakeelt kujundasid saksa päritolu kirikuõpetajad (Hennoste 1997: 51), kelle emakeel ei olnud eesti keel. Nad ei pruukinud olla teadlikud kõigist rahvakeelsetest sõnadest ja vormidest. Kõiki rahvakeelseid väljendeid ei olnud ka võimalik sobitada kiriklikesse teostesse. Blumegi pärineb Saksamaalt (Helk 1978: 198). Võrreldes teiste leksikaalse tasandi osadega, on tema teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ kõige väiksem eripärase omasõnade rühm. Nt omasõnu leidub tal neli, kuid erinevaid liitsõnu umbes 40. Samas on omasõnad oluline leksikaalne marker, mida ei tohiks uurimisest kõrvale jätta pelgalt nende vähesuse tõttu. Nende kaudu on võimalik näiteks uurida, millise murdelise taustaga on vastav autor, kas piirkond, kus ta töötab, on tema keeletarvitusele mõju avaldanud, kui kursis on ta tolle aja rahvakeelega. Ka saab omasõnade kaudu teha järeldusi tollaste eesti päritolu inimeste keelekasutuse kohta.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ esines leksikaalse tasandi joontest kõige rohkem eripäraseid kollokatsioone, mida oli ligikaudu kakssada, nt *üks surnud raamatutäheke*. Neid ühendeid teistel 17. sajandi autoritel ei olnud. Seega võib öelda, et kollokatsioonid on samuti hea marker, mille kaudu uurida autorile iseloomulikku keelekasutust.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ oli ka laensõnu ning verbiühendeid. Laensõnade kasutamisel oli Blumel märgata saksa keele mõju, verbiühendite loomisel lähtus ta

arvatavasti oma keeletundest. Kui mõne kirjamehe leksikat uurides ilmneb, et seal esineb nt laensõnu ja verbiühendeid, võiks kaaluda nende võtmist valimisse. Võõra päritoluga autori puhul näitavad laensõnad, kuivõrd on ta võtnud eeskuju oma emakeelest, mil määral on ta toonud sealseid keelendeid eesti keelde üle. Ka võib laensõnade vähesus osutada, et autori rahvakeeleoskus oli juba nii hea, et tal ei olnud vajadust palju oma emakeelest laenata. Nt Blumel esinesid laensõnad põhiliselt vaid erinevate usulahkude või -doktriinide järgijaid märkides. Ka eripärased verbiühendid võivad osutada autori omapärasusele, juhul kui neid teiste selle aja kirjameeste teostes ei esine.

Morfoloogiliste joonte puhul võivad headeks uurimismarkeriteks olla nt erinevad analüütilised või sünteetilised vormid, astmevaheldus, tüvenähtused, eituskategooria, kõneviis. Ka Blume puhul oli näha, et nendes rühmades esineb tal teistest 17. sajandi põhjaeesti autoritest erinevaid vorme. Nt substantiivi *värav* puhul märkis ta asukohta ainult sünteetilise vormiga ehk inessiiviga, samal ajal kui Stahl tarvitas analüütilist vormi. Mõõnva kõneviisi puhul oli tal märgata mõnevõrra rohkem uuema tunnusega (*-ko*) vormide kasutamist kui teistel selle aja autoritel. Ilmneda võib ka muid morfoloogiatasandi nähtusi, mida uurimisse kaasata. Blumel leidis mõningaid üksiknähtusi, mis eespool nimetatud gruppide alla ei sobitunud, nt väljendas ta nimisõna *põrgu* puhul sihtkohta allatiiviga, kuid Stahl tegi seda genitiivi ja postpositsiooniga *sisse* või illatiiviga. Seega on suuremate rühmade kõrval olulised ka üksiknähtused, kuna needki võivad osutada autori eripärasele keeletarvitusele.

Morfosüntaktilise tasandi uurimisel võib markeriteks võtta artiklikasutuse, tulevikumoodustuse, kaassõnad, küsilauseid. Nt Blume puhul oli varem märgitud (vt nt Lill 1988: 10), et ta ei tõlgi saksa keele määravat artiklit (*der, die, das*) eesti keelde. Samas tema teost „Kleines Corpus Doctrinae“ uurides ilmnes, et Blume seda siiski aeg-ajalt tõlgib. Ka võib artiklikasutust uurides teada saada, kuivõrd järgis autor tollel ajal valitsenud kirjakeele traditsiooni. Nt kuigi Blume tõlkis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ saksa keele määravat artiklit eesti keelde, ei teinud ta seda uuritud lehekülgedel suurel määral (14 korral 149st).

Heaks markeriks, mille alusel keeletarvituse eripära uurida, on ka tulevikukasutus. Sealt võib ilmneda midagi uut või vastavale ajastule omast. Nt Blumel ilmnesisid tuleviku

edasiandmisel nii ülem- kui ka alamsaksa mõjutused. See omakorda näitab, millistest vormidest lähtuti ja millises etapis oli kirjakeel futuurumi vormistamisel.

Kaassõnakasutust vaadeldes on võimalik teada saada, milliseid kaassõnu 17. või 18. sajandil kasutatakse, kas need on valdavalt ees- või tagasõnad, kas kirjameestel esineb nende kasutamises sarnasusi ja millised on erinevused. Ka saab uurides kindlaks teha autorite kaassõnakasutuse eelistused. Blume puhul ilmnes, et tema keelekasutusele on iseloomulikud nt postpositioonid *poolt* ja *ääres*.

Ka küsilauseid on hea marker, millest lähtudes iseloomustada kirjameeste keeletarvitust. Lisaks huvitavatele partiklikujudele ning pragmaatilistele nüanssidele leidub küsilausetes materjali, mida kasutada sõnajärje uurimiseks. Nt Blume teoses „Kleines Corpus Doctrinae“ nähtus üldküsilause puhul, et saksakeelses tekstis oli verb enamjaolt esimesel kohal, kuid eestikeelses teisel kohal küsisõna järel, mis näitab, et Blume ei järginud selle küsilause liigi puhul enamjaolt saksa lausete eeskujut. Lisaks ilmnes, et Blume keelekasutusele on omasemad küsisõnad nagu *kus* ja *kumbs*.

Kokkuvõtteks võib öelda, et siinsesse töösse valitud keelejoonte alusel võib uurida ka teiste 17.–18. sajandi autorite keeletarvitust. Tegemist ei ole ainult Blume keelekasutuse eripäradega. Nt astmevahelduse varieerumist või omapäraseid tüvenähtusi leidub ka teiste selle aja kirjameeste teostes. Erinevate keeletasandite jooni uurides võib selguda nii ühele autorile omast kui ka ajastule üldist. Kirjakeele ajaloo uurimisel on olulised mõlemad aspektid. Kirjamehele iseloomulik eristab teda teistest autoritest. Ajastule üldisemad suundumused aga näitavad, kus võeti eeskujut varasemast kirjakeele traditsioonist.

Kokkuvõte

Christoph Blume oli 17. sajandi uuendusmeelsemaid kirjamehi, kes lihtsustas sõnade kirjaipilti ja viis seda hääldusega rohkem vastavusse. Siinse töö eesmärk oli iseloomustada temale iseloomulikke keelekasutust, võttes aluseks teosest „Kleines Corpus Doctrinae“ valitud ilmekad ortograafilised, leksikaalsed, morfoloogilised ning morfosüntaktilised jooned. Eesmärgiks oli ka uurida, kui palju on Blumele eeskujuks olnud 17. sajandi põhjaeesti kirjakeele traditsioon. Töö laiem eesmärk oli välja töötada metoodika vana kirjakeele tekstidele iseloomulike keelejoonte tuvastamise ja varieerumise uurimiseks.

Töös keskenduti Blume 1662. aasta teosest „Kleines Corpus Doctrinae“ valitud omastele joontele, et näha, kuidas on tema enese keelekasutus aja jooksul muutunud ning kuidas see suhestub tema eelkäijate keelekasutusega. Blume 1651. aastal peetud eestikeelse proovijutluse keeles leidis veel mitmeid 17. sajandi esimese poole autoriteetsele autorile Heinrich Stahlile omaseid jooni, nt kaassõnafaas *higi sisse*, saavas käändes keskvõrdevorm *vägevamaks*, võõrapärase *ck* ühendi kasutamine eestipärase *k*-tähe asemel.

Töö esimeses osas iseloomustati 17. sajandi kirjakeelt üldiselt ning tutvustati Stahli kui 17. sajandi mõjuka kirjamehe ning Blume kui uuendusmeelse autori elulugu, teoseid, nende töödele omaseid keelejooni. Seda tehti näitamaks, milliseid keelelisi seisukohti mõlemad oma tekstide kirjutamisel järgisid.

Töö teises osas kirjeldati teoreetilise taustana kasutuspõhist lähenemist ja keelekasutuse variatiivsuse uurimist. Kasutusel rajanev lähenemine võimaldas haarata Blume keelekasutuse uurimisse erinevaid „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kasutatud keelendeid. Tulenevalt sellest, et kasutuspõhine lähenemine arvestab eri tüüpi andmetega, oli võimalik arvesse võtta joonte esinemissagedust, varieeruvust, keelekasutuse muutusi. Korpuse kaasamine aitas uurimusse hõlmata suuremat hulka keelematerjali ning näha keelejoontest tervikpilti.

Blume keele eripäraste joonte üle otsustamisel oli aluseks Anne Lille 1988. aasta artikkel „Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel“, kust saadi üldine ülevaade Blumele omaste keelejoonte kohta. Samuti toetuti Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse

(VAKK) otsingutele, et kontrollida keelendite esinemisandmeid ja sagedust. Blume keeleteaduse eripära väljaselgitamiseks ei võetud valimisse keelendeid, mis olid levinud enamiku või kõigi 17. sajandi põhjaeesti kirjameeste tekstides

Töö kolmandas osas analüüsiti Blumele omast keeletarvitust tema tõlketeosest „Kleines Corpus Doctrinae“ valitud ortograafiliste, leksikaalsete, morfoloogiliste ning morfosüntaktiliste joonte alusel.

Ortograafiliste joonte analüüsist ilmnes, et Blume rakendab enda juurutatud häälduspärasemat ja lihtsustatumat kirjaviisi. Nt jättis ta ühendist *ck* tähe *c* ära. Ka ei leidunud tal võõrtähte *q*. Vähesel määral esines *y* (4 korral pronoomenites *meie*, *teie*), kuid oli märgata, et enamjaolt (*meie*, *teie* 277 esinemiskorral) kasutab ta selle asemel *ij*-ühendit. Mõne sõna (nt *nahk*) kirjpildis ilmnes sarnasus Mülleri ja Blume tekstide vahel. Mõningates sõnavormides lihtsustas Blume ka vokaalide pikkuse tähistamist ning jättis ära vokaalipikendusmärgi *h*, nt *raadikodade*, *toogu*. Erinevalt oma 1667. a teosest „Geistliche Hohe Fäst-Tahgs Freude“ ning Mülleri ja Gösekeni kasutas ta „Kleines Corpus Doctrinae“ sõnas *jõulud* täishäälikuühendit *au*, mitte *ou*. Arvatavasti lähtus ta selliseid valikuid tehes oma keeletundest.

Leksikaalsete joonte vaatlusel ilmnes, et omasõnade kasutusel võis Blume võtta eeskujuna 17. sajandi rahvakeelest ning Gutsblaffi tekstidest. Blume abiellus Gutsblaffi lesega, kustkaudu võisid tema tekstid Blumele kättesaadavaks saada. Rahvakeelsele päritolule osutab nt adverbi *teal* olemasolu Eesti murretes. Ka leidub Lõuna-Eesti murretes substantiiviga *koju* 'ebajumal' mitmeid sama tüvega sõnu, nt *koiel* 'kidur, vilets olend'.

Laensõnade puhul ilmnes Blumel saksa keele eeskujuna. Nt substantiivi *sakramenter* tõlkimisel oli ta lähtunud selle saksa keelsest vastest *Sakramentirer*. Ta võis arvata et saksapärasel kujul annavad need sõnad kõige paremini tähendust edasi. Ka ei pruukinud Blume leida erinevate usulahkude ja -doktriinide järgijate nimetamiseks sobivat vastet senisest vaimulikust kirjakeelest.

Blume kasutatud nimisõnatuletiste puhul ilmnes samatüveliste verbide olemasolu. Nt *ja*-tuletise *roomaja* ning *-mine* tuletise *libendamine* moodustamisel oli Blume ilmselt võtnud aluseks tegusõnad *roomama* ja *libendama* 'libisema, libistama'.

Liitsõnade osised võisid Blumel olla muus järjekorras kui teistel autoritel, samuti oli ta moodustanud tõlkelaene või liitsõnatuletisi. Nt kui Blume kasutas substantiivis *maailm* esimese osisena sõna *maa-*, siis Stahl liitsõnas *ilmamaa* oli esimeseks osiseks sõna *ilm-*. *Vastukristuse* oli Blume tõlkinud saksakeelsest substantiivist *Antichrist* 'antikristus'. Liitsõnatuletise *äramüümine* aluseks on Blumel arvatavasti olnud ühendverb *ära müüma*.

Saksakeelsetele tegusõnaühenditele oli Blume leidnud teistsugused eestikeelsed vasted kui nt tolle aja autoriteetne autor Stahl. Nii esines Blumel saksa verbi *beschuldigen* vastena *süüd heitma*, kuid Stahlil *süüd andma*, *kaebama*, *sõitlema*. Seega tegi Blume sageli eelkäijatest erinevaid leksikaalseid valikuid.

Morfoloogias ilmnis osa vormide (nt *väravas*, *kohtu seest*) puhul, et Blume tarvitab neid erinevalt teistest 17. sajandi põhjaesti autoritest kas sünteetilistena või analüütilistena. Nende moodustamisel ei ilmnenu teiste selle aja autorite eeskuju, kuna nemad kasutasid neid teisiti kui Blume, kes võis soovida tuua eri vormivõimalusi kasutades teksti varieeruvust. Nt substantiivi *katekismus* inessiivsuse märkimisel esines Blumel nii sünteetiline vorm *katekismuses* kui ka analüütiline vorm *katekismuse sees*. Nii Stahl kui ka Müller tarvitasid selle sõna puhul inessiivi väljendamiseks ainult analüütilist vormi.

Ka osa substantiivide ning verbide puhul oli Blume valinud muus astmes sõnatüve kui ülejäänud selle aja põhjaesti kirjamehed. Nt esineb tal verbi *lugema tud*-vormis tugevaastmeline tüvi *luge-*, ent Stahlil ja Mülleril nõrgaastmeline tüvi *loe-*. Tõenäoliselt lähtus Blume nende vormide moodustamisel oma keeletundest.

Morfoloogiaosa eripäraste tüvenähtuste puhul ilmnis, et kui Blume kasutab konsonanttüvelist vormi, siis teised 17. sajandi põhjaesti autorid vastupidiselt temale vokaaltüvelist vormi. Nt kui Blume tarvitab verbi *trööstima* imperatiivi teises pöördes konsonanttüvelist vormi *trööstge*, siis Stahl vokaaltüvelist vormi *trööstige*.

Möönva kõneviisi vormide vaatlusel selgus, et erinevalt teistest selle aja põhjaesti kirjameestest on Blumele omasemad pigem uuema tunnusega *-ko* vormid kui vanemad *kut*-tunnuselised vormid. Kui tunnusega *-ko* leidis jussiivi „Kleines Corpus Doctrinae’s“ 34 erineval verbil, siis tunnusega *-kut* vaid kolmel erineval tegusõnal. Seega oli Blume teadlik uuematest möönva kõneviisi vormidest.

Eitust märgib Blume erinevate eitussõnadega, nt *ep, mitte, eps, ära*. Lõunaeestiline ei „Kleines Corpus Doctrinae’s“ puudub. Blume väljendas eitust ka pronoomenitega (*keegi, üks, mingi*), kuid iseseisvalt, ilma partiklita *ep*, andis eitust edasi vaid *miski*.

Eitussõnadest esines Blumel kõige rohkem partiklit *mitte* (59 korral), samal ajal kui Stahli tekstides oli ülekaalus eitussõna *ep*. Eitussõna *mitte* kasutas Blume ilmselt saksa keele eeskujul – tal leidis see partikkel enamjaolt sõna *nicht* vastena.

Blume ei kasutanud ka pöörduvat eitusverbi, mis Mülleril, Stahli ja Turu käsikirjas veel üksikjuhtudel olemas oli (nt *en woin*). Samuti ei olnud Blume erinevalt Stahlist ja Müllerist tarvitanud keelu märkimiseks käskiva kõneviisi mitmuse esimese pöörde vormi.

Ilmnes, et kui Blume keeletarvitusele on iseloomulikum tarind *mitte + teps*, siis Stahli *teps + mitte*.

Keelu väljendamiseks kasutas Blume sõna *ära*, mis 17. sajandi keskpaigale kohaselt esines muutumatuna. Kui Stahli märkis keeldu Penjami järgi kõige rohkem ühend *ära + mitte*, siis Blumel rohkem sõna *ära*. 12 korral leidis „Kleines Corpus Doctrinae’s“ *ära* üksinda, neljal korral tarind *ära + mitte*.

Partikkel *eps* esines Blumel üldküsimumustes. Lisaks temale kasutas *eps*-i ka Stahl. Kui Stahli või Penjami uurimuse järgi esineda lahkasendis verbi ja partikli *eps* vahel ka kolm või rohkem sõna, siis Blumel oli nende vahel enamjaolt üks sõna.

Verb *olema* oli Blumel tegusõnadest ainus, mis oli eitavas vormis nii pöördelõppudega kui ka pöördelõppudeta. *Mitte* korral esines *olema* ainult pöördubas vormis, partikli *ep* puhul enamjaolt pöördubas vormis ning tarindites *eps + mitte* ja *ep + mitte* konnegatiivina.

„Kleines Corpus Doctrinae’s“ ilmnes, et Blume on kasutanud ka vorme, mis teiste 17. sajandi põhjaeesti autorite tekstides puuduvad, nt allatiivivorm *põrgule*, *ma*-infinitiivi inessiivivorm *näitamas*. Arvatavasti lähtus ta nende konstrueerimisel oma keelevaistust.

Morfosüntaktiliste joonte vaatlusel selgus artiklikasutuse kohta, et Blume enamasti ei tõlgi saksa keele määravat artiklit eesti keelde. Seega ei järginud ta 17. sajandi esimese poole põhjaeesti vaimuliku kirjakeele traditsiooni. Uuritud „Kleines Corpus Doctrinae“ lehekülgedel ei ühtinud saksa- ning eestikeelne tekst artiklite tõlkimisel 135 korral 149st. Määrava artikli tõlkimata jätmist ilmnes ka teoses „Geistliche Wochen-Arbeit“.

Umbmäärast artiklit Blume siiski enamjaolt tõlkis eesti keelde nii „Kleines Corpus Doctrinae’s“ (14 korral 15st) kui ka „Geistliche Wochen-Arbeit’s“ (12 korral 15st).

Tulevikku väljendas Blume nii ülem- kui ka alamsaksapäraselt. Futuurumi märkimiseks kasutas ka verbe *saama, tahtma, pidama*. Esimest neist kasutas ta saksa tegusõna *werden* vastena, tegusõna *tahtma wollen* vastena ning *pidama*-verbi *sollen* vastena. Ülemsaksa futuurumi kasutamisel võis tal eeskuju olla oma emakeelest või tolle aja põhjaeestilisest kirikukeele tavast. Alamsaksa mõjutused futuurumi edasiandmisel võivad pärineda varasema vaimuliku tekstitraditsiooni eeskujust. Kuigi Müller väljendas tulevikku alamsaksapäraselt, ei ole Blumel arvatavasti tema otseseid mõjutusi, sest Mülleri jutlused ei levinud 17. sajandil trükituna.

Kaassõnade puhul selgus, et enamikku neist kasutab Blume teiste 17. sajandi põhjaeesti autoritega sarnaselt, nt leidub neil kõigil *ette* postpositsioonina. Samas tuli välja, et mõni kaassõna on iseloomulik pigem ühe kirjamehe keelekasutusele kui teiste omale. Blume keeletarvitusele olid omasemad nt postpositsioonid *poolt* ja *ääres*. Vaid „Kleines Corpus Doctrinae’s“ esines tagasõna *järelt*. Kuigi Stahlil oli olemas Blumega sarnane lause, oli tema seal kasutanud postpositsiooni *järel*. Nii Blume kui ka Stahli lause tagasõna väljendasid kaassõna *järgi* tähendust, milleks on 'kohaselt, vastavalt'.

Üldküsilause küsisõnadena kasutas Blume partikleid *kas, eps, ehk* ning leidis ka inversiooni. Ühel korral esines tal üldküsilause alguses ka partikli ja verbivormi piiril olev *onks*. Üldküsilausete puhul ilmnes, et neid esineb Blume ja Stahli tekstides ligikaudu võrdsel määral. Blumel tuli üldküsilause kolme küsisõna (*kas, eps, ehk*) kogusumma normaliseeritud sageduseks 2,31‰ ning Stahlil 2,66‰. Samas ilmnes, et kolmest kaks üldküsilause küsisõna (*ehk, eps*) on omasemad Stahli keelekasutusele kui Blume omale. Nt küsisõna *ehk* normaliseeritud sagedus oli Stahlil 0,92‰ ning Blumel 0,12‰. Vaadates küsipartikli *kas* normaliseeritud sagedust Müllerial, Stahlil ja Blumel, ilmnes, et Blume teostes leidub *kas*-i küsipartiklina enam. Blumel tuli *kas*-i normaliseeritud sageduseks 1,04‰, Stahlil 0,43‰ ning Müllerial 0,49‰. Seega suurenes aja jooksul *kas*-i kasutamine küsisõnana.

Üldküsilause partiklid esinesid “Kleines Corpus Doctrinae’s” lause alguses või alustas Blume nendega küsimust lause keskelt. Inversiooni tarvitas Blume kolmel korral.

Verbide paiknemises ei olnud Blume üldküsilausete vormistamisel võtnud täielikult eeskju saksa keele sõnajärjest. Kui saksakeelses tekstis oli tegusõna enamasti esimesel kohal, siis eestikeelses tekstis teisel kohal küsipartikli järel.

Eriküsilause küsisõnadest esinesid „Kleines Corpus Doctrinae’s“ kõige rohkem partiklid *mis*, *kussa*. Harvem tarvitatud eriküsilause küsisõnade puhul selgus, et mõni neist on iseloomulik pigem ühele autorile kui teisele. Nt Blume keeletarvitusele olid omasemad *kus*, *mispärast*, *kumbs*. Küsisõna *mispärast* kasutasid Müller ja Stahl arhailisemal kujul *minckperrast* ning Blume uuemal kujul *mixperrast*.

Eriküsilause verbide paiknemises ei olnud eesti- ja saksakeelse teksti vahel nii suurt erinevust kui üldküsilausete puhul. Enamjaolt oli tegusõna mõlemas tekstis teisel kohal küsisõna järel. Samuti polnud kummaski tekstis verb kunagi esimesel kohal. Eestikeelses tekstis oli tegusõna tihti (46 korral) lause lõpus, kuid saksa tekstis paiknes see teisel kohal küsipartikli järel. Seega ei olnud Blume eriküsilauset moodustanud täielikult saksakeelse teksti eeskujul.

Analüüsitud keelejoonte põhjal võib öelda, et Blume ei järginud enamjaolt 17. sajandi põhjaesti kirjakeele traditsiooni. Ta kasutas teistest selle aja autoritest erinevaid sõnu ja vorme tõenäoliselt enda keeletunde alusel. Töös käsitletud jooned võiksid sobida ka teiste 17. ja 18. sajandi kirjameeste keeletarvituse uurimiseks. Kasutatud meetodika võimaldab vaadelda erinevate keeletasandite nähtusi, nt astmevahelduse varieerumist, tulevikuvormide moodustamist, küsilause vormistamist. Selle meetodika abil võib uurida nii ühele autorile omaseid jooni kui nende võrdluses ka kirjakeele üldisi suundumusi.

Kirjandus

Aarma, Liivi 2007. Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885. Tallinn: Vali Press OÜ.

Alvre, Paul 1997. Küsisõnast kas? vana kirjakeele taustal. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2–15.

Babcock Gove jt = Philip Babcock Gove and the Merriam-Webster editorial staff 2002. Webster's third new international dictionary of the English language: unabridged. Springfield.

Barlow, Michael, Suzanne Kemmer 2000. Usage Based Models of Language. Stanford: CSLI Publications.

Biber, Douglas 2000. Investigating Language Use Through Corpus-Based Analysis of Association Patterns. – Usage based models of language, 287–314.

Biber, Douglas 2010. Corpus-based and Corpus-driven Analyses of Language Variation and Use. – The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Eds. Bernd Heine and Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press, 159–192.

Bybee, Joan 2006. From Usage to Grammar: The Mind's Response to Repetition. – Language Vol 82, No. 4, 711-733.

Bybee, Joan 2010. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.

Bybee, Joan L., Clay Beckner 2010. Usage-based Theory. – The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. Eds. Bernd Heine and Heiko Narrog, Oxford: Oxford University Press, 827–856.

Ehasalu jt = Ehasalu, Epp, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo 1997. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

EKA I = Eesti kirjanduse ajalugu I 1965. Toim. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.

EKG I = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

- EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007.** Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS I = Eesti keele seletav sõnaraamat. I köide. 2009.** Toim. M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati 2013.** Eesti keele lauseõpetus: sissejuhatus. Õeldis. Tartu: Tartu Ülikool.
- Esinurm, Aune 2012.** Definiitsuse väljendamine eesti vanas kirjakeeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.
- Habicht, Külli 2001.** Eesti kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis; 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht jt = Habicht, Külli, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop 2000.** Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu.
- Habicht jt = Habicht, Külli, Pille Penjam, Külli Prillop 2015.** Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Helk, Vello 1978.** Lisaandmeid Christoph Blume (1625–1669) tõlgete kohta. – Tulimuld 4, 198–202.
- Hennoste, Tiit 1997.** Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kallavus, Kadi 2012.** Kuislaused 17. sajandi eesti kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu.
- Kikas, Kristel 2002.** Mida sisaldab Heinrich Stahli „Vocabula“?. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kingisepp jt = Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Kilgi, Annika 2010.** Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 2, 163–185.

- Kilgi, Annika 2012.** Eitusvormid 17.–18. sajandi eesti piibliversioonides. – Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 13, 106–137.
- Klavan, Jane 2012.** Evidence in linguistics: corpus-linguistic and experimental methods for studying grammatical synonymy. *Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis*; 15. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kobolt, Erich 1929.** Alasaksa-aegsete eestikeelsete tekstide ortograafiast. – *Eesti Keel* 7–8, 129–168.
- Kolbuszewski, Stanislaw Franciszek 1982.** Christoph Blume senitundmatud varatrükised. – *Keel ja Kirjandus* 11, 572–575.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. *Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis*; 14. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Langacker, Ronald W. 2010.** Cognitive Grammar. – *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Eds. Bernd Heine and Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press, 87–110.
- Lepsalu, Liina 2012.** Christoph Blume käändesüsteemi kirjeldus. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.
- Lepsalu, Liina 2014.** *de*-mitmuse tulek põhjaeesti keelde. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Liivaku, Uno 1995.** Eesti raamatu lugu. Tallinn: Monokkel.
- Lill, Anne 1988.** Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. – *Keel ja Kirjandus* 1, 7–17; 2, 90–102.
- Lotman, Piret 2014.** Heinrich Stahli elu ja looming. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Matthews, Peter H. 1997.** *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Metslang, Helle 1981.** Kuisilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Metslang, Helle 1994.** Eesti ja soome – futurumita keeled? – *Keel ja Kirjandus* 9, 534–547.
- Metslang jt = Metslang, Helle, Külli Habicht, Karl Pajusalu 2011.** Developmental paths of interrogative particles: the case of Estonian – *Folia Linguistica Historica* 32, 149–187.

- Nevalainen jt = Nevalainen, Terttu, Irma Taavitsainen, Päivi Pahta 2008.** Exploring the dynamics of linguistic variation through public and private corpora. – The Dynamics of Linguistic Variation: corpus evidence on English past and present, 1–9.
- Park, Külli 2012.** Christoph Blume nimisõna- ja omadussõnatuletised. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis.
- Park, Külli 2014.** Christoph Blume substantiivi- ja adjektiivimoodustus. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Penjam, Pille 2009.** *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid 17. sajandi kirjakeeles. Emakeele Seltsi Aastaraamat 54, 186–210.
- Penjam, Pille 2010.** Eituskategooria Heinrich Stahli eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55, 138–160.
- Piibel: Vana ja Uus Testament 1989.** Helsinki: Soome Piibliselts. Soome: St. Michel Print.
- Prillop, Külli 2001.** Georg Mülleri jutluste verbivormistik. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Pärismaa, Liina 2013.** Christoph Blumele omistatava proovijutluse autorsusest keelekasutuse põhjal. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Reila, Heiki 2007.** Müncheni käsikirjast ja selle seostest Johann Hornungi tõlkega: keelelisi tähelepanekuid. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705, 556–563. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ross, Kristiina 1999.** Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks. – Mis on see ise: tekst, tagapõhi, isikupära, lk 9–30. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Ross, Kristiina 2000.** Tõlketehnilisi küsimusi eesti kirjakeele algusaegadest: teine käsk. – Keel ja Kirjandus 11, 781–795.
- Ross, Kristiina 2002.** Baltisaksa pastorid ja eesti keel. – Keel ja Kirjandus 4, 225–230.
- Ross, Kristiina 2007.** Rootsiaegsete põhjaeestikeelsete Uue Testamendi tõlkekäsikirjade osast eesti kirjakeele kujunemisloos. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705, 545–550. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ross, Kristiina 2009.** Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. Keel ja Kirjandus 8 – 9, 553–558.

Rätsep, Huno 1987. Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus 12, 709–715.

Saareste, Andrus 1956. Christoph Blume keelest. – Virittäjä 3, 275–292.

Tafenau, Kai 2011. Eestikeelsetest Uue Testamendi tõlkekäsitajadest Ajalooarhiivis. – Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel, 241–294. *Dissertationes philologiae estonicae universitatis Tartuensis*; 27. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Toomse, Mihkel 1939. Esimese piiblitõlke vokaalide kvantiteedi märkimine ja tee selleni. *Eesti Keel* 7–8, 230–246.

VerhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Bd. 20, H. 1, 1899, 17–25.

Viikberg, Jüri 2014. Alamsaksa laensõnadest nende tulekuajast. – Keel ja Kirjandus 10, 749–762.

VMS = Väike murdesõnastik II, [M-Ü] 1989. Toim. Valdek Pall. Koost. A. Haak jt. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut. Elektrooniline versioon: <http://portaal.eki.ee/dict/vms> (14.04.16).

Vääri jt = Vääri, Eduard, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehema 2012. Võõrsõnade leksikon. Tallinn: Eesti Keele Instituut: Valgus.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Tallinn: Valgus.

Materjali allikad

Blume, Christoph 1662. Das Kleine Corpus Doctrinae. Reval : A. Simon.

Blume, Christoph 1666. Geistliche Wochen-Arbeit. Leipzig.

Blume, Christoph 1667. Geistliche Seelen Ergötzung. Leipzig.

VAKK = Vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (16.05.2016).

Of the specificity of the linguistic performance of Christoph Blume

Summary

The aim of the master's thesis is to characterise the linguistic performance, which is characteristic to Christoph Blume, through the orthographic, lexical, morphological and morphosyntactic features. The purpose is also to look, to what extent has Blume followed the northern estonian literary language tradition. The broader goal is to work out the methodology according to what identify and explore the features, which are specific to that time.

I chose to investigate Blume's linguistic features on the basis of his translated book „Kleines Corpus Doctrinae“, because I wished to see, how his linguistic performance has developed over the years, from Blume's 1651 provisional sermon „In noie Jesu, Amen! Dnica Septuagesimae Eglm Matth: 20. v. 1.“. In his provisional sermon he had quite a few features that were similar to Stahl, who was the magisterial author of the 17. century. For example they both used in words grapheme *ck* instead of *k*.

My research method is usage-based. The usage-based method is based on the hypothesis, that the usages affect linguistic performance. Usage-based approach takes into account all kinds of data, so I could consider variation, language changes, frequency of occurrence. In my study I have used the Tartu University old literary language corpus (VAKK). The old literary language corpus allowed to incorporate to the investigation a bigger amount of texts.

In orthographic characteristics occurred that Blume is simplifying and changing the spelling of words so they correspond more to the pronunciation. For example he didn't had the foreign letter *q*. He was also using *k* instead of grapheme *ck*.

In lexical features it seemed that for the most part Blume had probably formed the features himself on the basis of his language intuition. In some features (e.g *teal* 'there') he could have followed the example of the language of the native speakers. To that refers the

existence of these features in some form in the dialects of estonian. In loan words he followed the example of german.

In morphological characteristics it occurred that Blume had formed most of them presumably according to his language intuition. There were forms, which did not occur in other 17. century northern estonian authors text, for example imperative singular second person form *tu* 'bring'. There were also forms, which he formed differently than other authors. For example in substantive *värav* 'gate' he expressed the location only with the synthetic form *väravas*, but other authors used the analytical form *värava sees* 'in the gate', which they formed with genitive and postposition *sees* 'in'.

In morphosyntactic features occurred that some Blume's features were different from other northern estonian authors, but also there were characteristics, that were similar to the authors of that time. Blume for the most part did not translate the german definite article (*der, die, das*) into estonian. The german and estonian texts differed on the examined pages 135 times. But german indefinite article Blume mostly translated into estonian. In his future forms he had low german and high german characteristics. In his high german future forms he could have followed the example of his native language or the custom of the 17. century northern estonian church language. In his low german features he could have had the basis from the previous ecclesiastical textual tradition. He used most of the adpositions like the other authors, but some of the adpositions were more specific to one authors' linguistic performance than others. For example, for Blume's language performance was characteristic postposition *ääres* 'beside'.

I also explored interrogative sentences. The general interrogative sentences Blume and Stahl used almost equally, but it occurred, that two of the three interrogative particles (*ehk, eps*) were more specific to Stahl's language use. In the location of the verb, the general interrogative sentences differed more from the german sentences, than the specific interrogative sentences.

In the investigated and analysed feature parts, Blume did not follow mostly the 17. century northern estonian literary language tradition. He probably formed most of the words and forms on the basis of his language intuition.

The researched language features are suited to investigate other 17. or 18. century authors language performances. The methodology allows to examine features, which are from different levels of language (e.g gradation, future forms). It also enables to investigate the characteristic features of one author and also the general tendencies of that time's literary language.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Liina Pärismaa (04.09.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Christoph Blume keelekasutuse eripärast“, mille juhendaja on dotsent Külli Habicht
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2016